

HIF-Rapport

2005:12

Dáza láhkkài – på norsk vis

En kartlegging av helse- og sosialtjenesten i Tromsø kommune – om den styrker eller svekker samiske brukeres forskjellige hjelpebehov

Gunn-Tove Minde

Høgskolen i Finnmark

	PUBLIKASJON: HiF-Rapport 2005:12 ISBN: 82-7938-123-6 ISSN: 0805-1062
Publikasjonens tittel: Dáza láhkkái – på norsk vis. En kartlegging av helse- og sosialtjenesten i Tromsø kommune – om den styrker eller svekker samiske brukeres forskjellige hjelpebehov.	Antall sider: 125 inkl. vedlegg Dato: 24. november 2005 Pris: kr 85,-
Forfatter: Gunn-Tove Minde	Avdeling: Avdeling for nærings- og sosialfag
Godkjent av: 1.amanuensis Toril Jenssen – RBUP, Universitetet i Tromsø 1.amanuensis Johan Klemet Kalstad, Høgskolen i Finnmark	
Oppdragsgiver:	Prosjekt:
Utdrag:	
Vi bestiller ____stk av publikasjonen: Navn: _____ Adresse/postnr: _____	

Dáza láhkkài - på norsk vis

En kartlegging av helse- og sosialtjenesten i Tromsø kommune - om den styrker eller svekker samiske brukeres forskjellige hjelpebehov

Margrete Kitt i det hun fyrer på pipa på en av Tromsøs kafeer. Margrete var en respektert dame i bybildet i Tromsø. Og en meget klok dame, sier folk som kjente henne. Hun vanket på alle byens kafeer når hun var på bytur - men mest på Arbeideren. Hun har håndhilst på både kong Håkon og kong Olav. Ifølge datteren Margrete fikk kronprinsparet en rein i bryllupsgave, da kongefølget var på besøk på Kvaløya i 1950. På vei ut fra Kaldfjorden, var det nettopp kong Harald som oppdaget Margrete og ektefellen Per. Han hadde hilst på de ved ett av sine tidligere besøk i byen. Han gikk sporenstreks bort for å snakke med gamle kjente. Da Margrete under samtalen uttrykte bekymring for reinen på Kvaløya, hadde kongen svar rede: "Fru Kitt, frykt aldri for reinen på Kvaløya. Den skal være der så lenge Norge består" (Tromsø 8.8.2002)

Forord

Ideen til dette arbeidet kom fra flere hold i Tromsø. Tromsø Samenes folkeforbund (SFF) sine medlemmer har kontakt med en del eldre samer som ikke opplever å bli forstått i møte med eldreomsorgen i Tromsø kommune. En av de ivrigste i styret som argumenterte for å bedre eldre samers kår på institusjon i Tromsø var nå avdøde Isak Torneus. Han jobbet i Nord-Hålogaland bispedømme. Men også styremedlem Roald Koht var en ivrig forkjemper for de samiske brukerne. Han hadde hatt et vikariat på Sosialmedisinsk senter i Tromsø kommune i en periode. Han mente at ansatte ikke forsto samiske rusmisbrukere – hvor mye av problemfeltet er knyttet til en skjult sjøsamisk eller en blandet samisk/kvensk og/eller norsk bakgrunn. Det tilbudet de fikk tilbud om, hjelp dem ikke ut av rusmisbruket og klientsituasjonen. I stedet passiviserte hjelpa den enkelte og hindret utvikling av muligheten til å ta ansvar for seg selv. Roald Koht snakker ut fra et erfaringsperspektiv – både som bruker, ansatt og som same med sjøsamisk og kvensk bakgrunn.

Denne rapporten handler om helse- og sosialtjenesten i Tromsø kommune – om den styrker eller svekker samiske brukere. Får samiske brukere i Tromsø kommune tilbud om en helse- og sosialtjeneste som er likeverdig med den ikke-samer får? Hvordan formidler de samiske brukerne sine behov? Hva slags ord bruker de, eller formidler de sine forskjellige hjelpebehov uten ord? Har fagansatte i Tromsø kommune kunnskap om flerkulturelle og samiske forhold? Det er noen av de spørsmål jeg tar opp i denne rapporten

Jeg takker Sametinget for støtte til denne rapporten. Jeg takker også Tromsø kommune som stilte kontor til disposisjon på Utviklingsstøtte for helse og sosial. En fin tid med trivelige folk. Takk for samværet.

Takk også til alle informantene som har stilt opp til samtale og personlig intervju. Takk til ansatte og tidligere ansatte i Tromsø kommune samt brukere og pårørende. Takk for deres åpenhet og ærlighet. Jeg har prøvd å ikke gjøre vold på det sagte, men prøvd å fremstille det slik dere har fortalt meg det.

Takk til studenter og kolleger på sosialarbeiderutdannelsen for faglige innspill og diskusjoner. Det å forske samtidig som en underviser, gjør at en kan få prøvd ut sine tanker i praksis. Det har 3.sosionom i Tromsø (2004/2005) fått erfare. Jeg er svært takknemlig for de faglige utvekslinger vi hadde, og som forhåpentligvis styrket oss gjensidig.

Takk også til de som har lest gjennom teksten og kommet med kommentarer til forbedringer både faglig og språklig. Takk også til Tove Tangen som har trykket rapporten.

Alta, 30.11.2005

Gunn-Tove Minde

Innholdsfortegnelse

1. Tromsø - både en by- og landkommune.....	7
1.1. Oppbyggingen av rapporten	8
2. Kunnskapssyn, intensjoner og metodevalg	10
2.1. INNLEDNING.....	10
2.2. METODE.....	10
2.3. FORSKNING UTENFRA.....	12
2.3.1. <i>Forskning innenfra</i>	12
2.3.2. <i>Forskning utenfra og innenfra - samtidig og hver for seg</i>	13
2.3.1. <i>Mer om min metode</i>	14
2.3.2. <i>Endringer underveis</i>	16
2.4. BEGREPENE SAMISK TILHØRIGHET OG SAMISK BAKGRUNN	17
3. Tromsø bys samiske historie	19
3.1. INNLEDNING.....	19
3.2. TIDLIGE FUNN	19
3.2.2. <i>Integreringa av sjøsamene i det norske majoritetssamfunnet</i>	23
3.3. HELSE OG SOSIALE FORHOLD	24
3.3.1. <i>Kampen for det daglige brød</i>	24
3.3.2. <i>"Vi brukte altfor mye, men vi ødslet ikke"</i>	25
3.4. OPPSUMMERING	27
4. Tromsø – en internasjonal by	29
4.1. INNLEDNING.....	29
4.2. BEFOLKNING.....	30
4.2.1. <i>Samemantallet</i>	30
4.2.1. <i>Samiske barn i Tromsø – inkluderer etniske nordmenn</i>	32
4.3. HVA MED HELSE- OG SOSIALPOLITIKKEN I TROMSØ KOMMUNE?	34
4.4. OPPSUMMERING	35
5. Aldersinstitusjonene i Tromsø kommune – internering av eldre samiske brukere?	37
5.1. INNLEDNING.....	37
5.2. LITT OM HELSETJENESTEN TIL ELDTRE I TROMSØ KOMMUNE	37
5.2.1. <i>Omsorg som vold på sjela</i>	38
5.2.2. <i>Den institusjonaliserte eldreomsorgen – en kort oversikt</i>	38
5.2.3. <i>Utvalgte institusjoner</i>	40
5.3. EN UNDERSØKELSE I FLERE FASER	40
5.3.1. <i>Bruk av ulike metoder</i>	41
5.4. SAMISKE BEBOERE	42
5.4.1. <i>Asta</i>	43
5.4.2. <i>Beret</i>	44
5.4.3. <i>Hva er det Asta og Beret kommuniserer?</i>	45
5.5. ANSATTES ERFARINGER MED SAMISKE OG/ELLER LÆSTADIANSKE BEBOERE.....	47
5.5.1. <i>En fragmentert virkelighet</i>	50
5.6. OPPSUMMERING	52
6. Den kommunale rustjenesten	54
6.1. INNLEDNING.....	54
6.2. UTVALGTE HANDLINGSPLANER.....	55
6.2.1. <i>Det kommunale ettervernet</i>	55
6.2.2. <i>Utekontakten</i>	56
6.3. EN UTENFRAFØRSTÅELSE PÅ SAMER OG RUS	57
6.3.1. <i>Forskning på rusproblematikk blant samer og urfolk</i>	58
6.4. PRESENTASJON AV EMPIRI.....	60
6.4.1. <i>Utvalget</i>	60

6.4.2. Å leve i en krysskulturell presset situasjon,	61
6.4.3. Hva er det rusen i en bykontekst representerer?	63
6.5. "VI HAR INGEN SAMISKE RUSMISBRUKERE I TROMSØ, OG DET VIL IKKE BERØRE OSS"	65
6.5.2. De "usynlige" livsviktige forskjellene	67
6.5.3. Samiske rusmisbrukere - sitt eget hjelpeapparat i familien?	69
6.5.4. "Når vi kommer til kort"	69
6.6. RUS OG PSYKIATRI	70
6.6.1. Hva er det som mangler i hjelpeapparatet for å hjelpe samer med rusproblemer?	71
6.7. OPPSUMMERING	72
7. Psykisk helsevern og samiske brukere	74
7.1. INNLEDNING	74
7.2. KOMMUNALE PLANER INNEN PSYKIATRI	74
7.2.1. Nærmere om det psykiske helsevernet i Tromsø kommune	75
7.3. ANNA ELISABETH	76
7.3.1. Brukere med samisk bakgrunn	78
7.3.1.1. "De er liksom på vakt"	78
7.3.2. "Å være alibi for det samiske"	80
7.3.3. "Du høre det på måten de snakke på"	81
7.3.4. "De er som oss"	82
7.3.5. Å bli satt ondt på	83
7.4. AKKULTURASJONSPROSESSER	83
7.4.1. Et kontekstuel sykdomsbegrep	84
7.4.2. Den tradisjonelle medisins betydning	86
7.5. OPPSUMMERING	87
8. Oppsummerende drøfting	89
8.1. ULIKE VIRKELIGHETER	89
8.1.1. En strukturelt tilpasset taushet?	93
8.1.2. Finnes det rom for å praktisere ut fra andre kulturelle verdier og normer i Tromsø kommune?	95
8.2. ELDRE SAMISKE BRUKERE – EN ANNEN KROPPSLIG ERFART VIRKELIGHET	99
8.2.2. De "usynlige" og fåmælte samiske rusmisbrukerne	100
8.2.2. To vidt forskjellige oppfatninger om hva er sykt og hva som er friskt innen psykisk helsevern	102
8.3. DEN VIRKELIGHETEN SOM RÅDER	104
8.3.1. Skjult rasisme?	104
8.4. METODOLOGISKE UTFORDRINGER VED MIN TILNÆRMING	107
8.4.1. Etske utfordringer	108
9. Hvordan bidra til en helse- og sosialtjeneste i Tromsø kommune som styrker alle?	110
9.1. TILTAK SOM KAN VÆRE MED PÅ Å SKAPE EN LIKEVERDIG HELSE- OG SOSIALTJENESTE	111
9.1.1. Introduksjonskurs til alle nyansatte	111
9.1.1.1. Flerkulturell kompetanse må oppgraderes	112
9.1.3. En egen kompetansegruppe	112
9.2. BRUK AV HEALERE I RUSBEHANDLINGEN	113
9.2.2. Arbeidstrening - et tilbud der sysselsetting og kommunikasjon går hånd i hånd	114
9.3. EN EGNET BOENHET/AVDELING FOR BEBOERE MED SAMISK TILHØRIGHET OG BAKGRUNN	114
9.3.1. Et team av samisktalende frivillige på de ulike aldersinstitusjoner	115
9.4. AVSLUTTENDE KOMMENTAR	115
Litteraturliste	116

1. Tromsø - både en by- og landkommune

Denne undersøkelsen er basert på intervju med ansatte og brukere i helse- og sosialtjenesten i Tromsø kommune. Problemstillingen er å finne ut om samer som bor i Tromsø kommune får tilbud om en helse- og sosialtjeneste som er likeverdig med den ikke-samer får, og om helse- og sosialtjenesten styrker eller svekker samiske brukeres identitet. Jeg har avgrenset meg til følgende sektorer:

- 1) eldreomsorgen
- 2) rustjenesten
- 3) psykisk helsevern.

Tromsø er den største samekommune i Troms fylke, og har rundt 700 personer registrert i samemantallet. Men samemantallet teller ikke alle samer, så i dag vet man ikke eksakt hvor mange samer som bor i Tromsø. Men som en moderne kunnskapsby trekker Tromsø samer fra hele Nordkalotten. Ettersom kommunen ble en moderne velferdsby, ble det jobb til både ”bona” og byfolk – uavhengige av etnisk tilhørighet i de mange velferdsinstitusjonene som vokste fram i Tromsø kommune. Tromsø har opplevd en stor tilflytting av personer fra distriktet, og mange av disse er etterkommere etter samer i Nord-Norge. Tromsø nyter også stor tiltrekningskraft på samisk ungdom gjennom å være en ”sjøsamisk hovedstad” for den samiske befolkning i Nord-Norge. I tillegg er Tromsø universitets- og høyskoleby.

I tillegg består Tromsø kommune av et stort omland, med blant annet gamle Ullsfjord kommune som geografisk ligger i Nord-Troms. Ullsfjord er en del av et gammelt sjøsamisk bosetnings- område, og er i dag innlemmet i samisk utviklingsfonds virkeområde (SUF). Folk har stort sett levd av kombinasjonen fiske/småbruk med varierende vektlegging på fiske etter størrelsen på gården. Finnmarks- og Lofotfisket, samt de læstadianske forsamlingene har vært kontaktnettet utad. Svenske reindriftssamer som fram til 2. verdenskrig hadde sine sommerboplasser i fjorden, kom med impulser utenfra. Det er først og fremst i Ullsfjord at samene holdt stand som en distinkt etnisk gruppe, mens samene i Kaldfjord og Ramfjord er mer og mer gått opp i den norske kulturen. For eksempel var det bare 24 personer i Kaldfjord som regnet seg som samer i 1930. I dag er Ullsfjord en integrert del av Tromsø kommune, og

en stor del av samene i det omkringliggende kan gli inn i storbyens anonymitet og mangfold uten å behøve å bringe sin etniske tilhørighet på bane. Man blir vurdert ut fra hva man arbeider med og hvordan man ellers er som person.

Flerkulturell forståelse med vekt på samiske forhold er en del av den kompetanseoppbygging som foregår i forhold til NOU 1995:6, *Plan for helse og sosialtjenester til den samiske befolkning i Norge*, og som gjelder alle kommuner som har samisk befolkning.

Forskning har vist at det å tilby en helse- og sosialtjeneste som er likeverdig for samiske og ikke-samiske brukere, er nettopp å ta hensyn til den enkeltes særskilte behov. De mange handlingsplaner som er vedtatt innen helse- og sosialavdelingen i Tromsø kommune, har ikke fokusert på brukerperspektivet i forhold til samiske brukeres forskjellige hjelpebehov (Psykiatriplan for Tromsø kommune 2002-2006, Rusbildet i Tromsø 2000) Blant ledelse og ansatte i helse- og sosialtjenesten hersker det en oppfatning av at helse- og sosiallovgivningen ivaretar alle – inkludert samiske brukere. Stemmer dette? Får alle, også samiske brukere, sine behov og ønsker dekket, eller utsettes de for forskjellsbehandling på etnisk grunnlag? Virker helse- og sosialloven i praksis diskriminerende overfor samer? I så fall - hvorfor?

Mitt perspektiv vil peke på hvordan de generelle sosiale strukturer og prosesser styrker eller svekker samers forskjellige hjelpebehov. Målet med undersøkelsen er å bidra til at funn fra denne undersøkelsen kan bidra til en likeverdig helse- og sosialtjeneste alle grupper, og integreres i de kommunale helse- og sosialplaner. Dernest er målet at Tromsø kommune setter i gang opplæringstilbud hvor kulturforståelse med vekt på samiske forhold vektlegges.

Derfor er det et eget kapittel i slutten av denne rapporten som peker på noen tiltak som kan være med på å skape en likeverdig helse- og sosialtjeneste.

1.1. Oppbyggingen av rapporten

I neste kapittel presenterer jeg nærmere mitt kunnskapssyn (som forsker), som er en kombinasjon av en utenfra- og en innenfraforståelse, samtidig og hver for seg. Dernest viser jeg til intensjonene med denne undersøkelsen samt mitt metodevalg for å oppnå min hensikt.

I kapittel 3 presenterer jeg Tromsø bys samiske historie. Jeg baserer meg på den historiske oversikten som står på kommunens hjemmeside. Jeg ser først på de historiske fakta fra 1800-tallet og fram til i dag, samt integreringen av sjøsamene i det norske majoritets-samfunnet. Dernest skriver jeg litt om levekårene, kampen for det daglige brød, samt samenes bruk av det offentlige hjelpeapparat.

I kapittel 4 skriver jeg litt om det samiske Tromsø. Det bor flere samiske grupperinger med en forholdsvis lang fartstid i Tromsø by. I tillegg vokser det opp en ny 2. generasjons samer i Tromsø. De har et helt annet perspektiv på det samiske enn det de tilflyttede har. Dette viser jeg gjennom Jo Ari Utsis øyne. Til slutt i dette kapitlet beskriver jeg politikernes og helse- og sosialtjenestens sitt forhold til samiske spørsmål.

I kapittel 5, 6 og 7 presenterer jeg min empiri. Først viser jeg til mine funn fra aldersinstitusjonene, dernest i kapittel 6 til den kommunale rustjenesten, før jeg avslutter i kapittel 7 med psykisk helsevern.

I kapittel 8 oppsummerer jeg resultatet, før jeg i kapittel 9 kommer med forslag til tiltak som Tromsø kommune kan innføre for å skape en likeverdig helse og sosialtjeneste som ivaretar både brukerne og ansatte (både over- og underordnede).

2. Kunnskapssyn, intensjoner og metodevalg

2.1. Innledning

Undersøkelsen har til hensikt å finne ut hvordan Tromsø kommune styrker eller svekker samiske pasienter/klienters forskjellige hjelpebehov. Dette ønsker jeg å finne ut ved å intervju et utvalg ansatte og brukere innenfor helse- og sosialsektoren i kommunen. Men helse- og sosialtjenesten er en stor virksomhet. Jeg har derfor valgt å avgrense meg til 3 felt - nemlig eldreomsorgen, rustjenesten og psykisk helsevern. Når det gjelder eldreomsorgen, har jeg avgrenset meg til institusjonstjenesten.

Målet for prosjektet er følgende:

1) Planlegging og gjennomføring av et forskningsprosjekt for å undersøke om helse- og sosialtjenesten i Tromsø kommune styrker eller svekker samiske pasienter/klienters forskjellige hjelpebehov.

2) Bidra til at det samiske aspektet integreres i Tromsø kommunes forskjellige helse- og sosialplaner og opplæringsplaner.

3) Rapportskrivning

2.2. Metode

Jeg har valgt en kvalitativ metode som bygger på deltagende observasjon og intervju. Av ulike intervjuformer har jeg primært valgt personlige intervju, hvor jeg noen ganger har benyttet intervjuguide. På noen sentre valgte jeg gruppeintervju med både ansatte og brukere samtidig. På Heracleum var det bare brukere til stede under gruppeintervjuet. Under gruppeintervjuene ble samtalen det primære, og temaene ble bestemt ut fra hvem som deltok og hva som ble tatt opp av deltakerne.

Samisk kultur og samiske tradisjoner har tradisjonelt vært forsket på med en utenfraforståelse, det vil si av forskere uten forankring i samisk kultur og liv. Mange manglet den dyptgripende kunnskap og forståelse av samisk levemåte, språk og kultur. Når samene leste eller fikk høre hva som ble resultatet av forskningen, kjente de seg ikke igjen i den virkeligheten som ble beskrevet.¹ I det siste 10-20 årene er imidlertid dette endret. Det er kommet flere og flere samfunnsforskere med en innenfraforståelse – personer som selv er født, oppvokst i samiske eller flerkulturelle miljøer.

I løpet av undersøkelsesprosessen oppdaget jeg at min tilnærming om forskning av og med informantene (Foss 2000) også traff ansatte i helse- og sosialtjenesten i Tromsø kommune. Mange ansatte opplever avmakt i sin arbeidssituasjon. Fra politisk hold sendes det signaler om betydningen av brukermedvirkning og myndiggjøring (jf empoverment), samtidig som kontrolltiltakene øker. Mye tyder på at politikerne er i villrede om hva de ønsker, og signalene kan være uforenelige. Dette skaper problemer for ansatte i helse- og sosialtjenesten som skal sette sosialpolitikken ut i livet. Ofte må ansatte, særlig de lengst nede i stillingshierarkiet, forholde seg til normative føringer som står i strid mot yrkesetiske prinsipper. På den annen side kan følelsen av avmakt blant mange ansatte skyldes manglende bevissthet om årsakssammenhenger. En slik mangel på bevissthet gjør det umulig for dem å påvirke sin egen yrkesrolle.

Min metode for forskning av og med informantene er en universell metode. Denne metoden inkluderer både privilegerte og underprivilegerte, mektige og avmektige og marginaliserte grupper i samfunnet. Min tilnærming, og måten jeg spurte på, provoserte de privilegerte ansatte i maktposisjoner i sterkere grad enn det provoserte de underordnede. Det hendte de ble provosert av måten jeg spurte på, eller de gikk i forsvarsposisjon uvisst av hvilken grunn. Det å fokusere på kulturelle forskjeller virket i mange samtaler som et krav om en likhetsnorm som gikk lengre enn det enkelte ansatte i Tromsø kommune kunne akseptere. Normen synes å være at det er lov å være ulik, men bare til en viss grad.

I det følgende skal jeg først presentere hva forskning utenfra og innenfra innebærer. Derneft skal jeg presentere mitt ståsted, før jeg mer detaljert utdyper min metodiske tilnærming.

¹ Denne reaksjonen opplevde jeg første gang da jeg holdt min prøveforelesning for cand.polit graden i sosiologi i 1995. Da foreleste jeg om eldre samer med en utenfraforståelse som om det gjaldt norske eldre som bodde i et bestemt lokalsamfunn i Nord-Norge.

2.3. Forskning utenfra

Det finnes to grunnleggende måter å tilnærme seg et forskningsfelt på - nemlig med en utenfra- og en innenfraforståelse. Begrepet innenfraforståelse handler om en slags primærforståelse eller grunnidentitet - som man bare kan få adgang til gjennom å kjenne den hverdagsvirkelighet de intervjuede er en del av og den selvforståelse de har. Utenfraforståelse blir i forhold til dette en langt grunnere forståelse, som mer bygger på ytre karakteristika og kjennetegn (Rossvær 1989).

De som har en utenfraforståelse er i stor grad preget av at det finnes en rådende virkelighet som man kan få en så sann kunnskap om som mulig. Forskeren blir ekspertene som alene tar ansvaret for å utføre forskningen. Metoden er som oftest det hierarkisk strukturerte intervjuet som tolkes ensidig av forskeren.

2.3.1. Forskning innenfra

En innenfraforståelse går ut på å være mer forståelsesorientert; forskeren spiller en aktiv rolle i forståelse av fenomenet, problemet og feltet. En slik posisjon er preget av en dialog hvor den eller de utforskede er medansvarlig for at resultatet skal bli så godt som mulig. En slik dialog krever et menneskesyn hvor forskeren ikke er ekspertene, men likeverdig med informantene. Enhver samtale må begynne med at jeg presenterer meg selv før jeg kan forvente at informantene skal begynne å fortelle hvem de er.

For meg innebar det å tørre å ta fram min samiske tilhørighet og bakgrunn og de ressurser jeg har ervervet meg av i form av tradisjoner, språk, vaner, verdier og menneskesyn opp gjennom livet, og som er en del av min samiske habitus (Bourdieu 1991). Et av disse trekkene er det menneskesynet som mine besteforeldre samt min mor sto for. Min far derimot, begynte i fast arbeid i 1947, og ble politisk aktiv i Det Norske Arbeiderparti. Han ble bærer av en ide om at jeg skulle bli mest mulig lik alle andre, og ikke skille meg ut. Men slik var kanskje grunntanken i arbeiderbevegelsen like etter 2. verdenskrig, mens det i dag er mer rom for kulturell annerledeshet. I den samiske bygda som jeg vokste opp i, var det plass til alle, både såkalt psykisk utviklingshemmede, demente og alkoholikere. De ble akseptert for det de var,

samtidig som de måtte innordne seg bygdenormene. Bruken av folkemedisinske tradisjoner forekom ofte, uten at noen stilte spørsmål om det. **I tillegg opplevde folk uforklarlige hendelser og ga uttrykk for disse syner og opplevelser uten at noen klistret på dem en psykiatrisk diagnose.**

Det virkelighetsbildet som mine besteforeldre og mor har/hadde, er en del av den samiske kulturen som er blitt prøvd kolonisert, mystifisert, mytologisert, stereotypisert og hierarkisert og som kulturbærerne har blitt tvunget til å være taus om. I møte med informantene ble denne tausheten og tvangen, dette hierarkiske og stereotype, og det mystifiserte og ufrie aktivert, noe som gjorde at jeg forsto dem så altfor godt. Jeg ble min egen informant (Wadel 1992). Da jeg valgte å våge å være meg selv, ble min kroppslig erfarte virkelighet synlig i møte med informantene. Jeg fortalte hvordan jeg hadde blitt fratatt retten til å ytre meg som same, og hvordan jeg i løpet av mine studier hadde innsett at dette var blitt en tvangstrøye som jeg selv måtte kvitte meg med. Det førte til at informantene turte å være seg selv og fortelle om hvordan de ble tvunget inn i en rolle hvor de følte seg ufrie og avmektige.

Det å tydeliggjøre mitt samiske ståsted, innebar et møte som gjensidig berørte oss. Samtalene beveget seg på flere plan, blant annet turte vi å vise våre styrker og svakheter, noe som gjorde oss mer sårbare. Den gode samtalen (Ohnstad 2002) ble for meg et begrep med innhold. Disse erfaringer, historier og symboler fra min egen oppvekst som møtene frisket opp, aktiverte en kulturfortrolighet jeg engang hadde hatt, men som jeg hadde gjemt eller glemt gjennom min akademiske utdanning.

Dette ga meg en annen ramme for min tilnærming og et språk jeg trengte for å kunne aktivere informantenes virkelighet, som innebar historier om den tause kunnskap eller skjulte virkelighet om en vil. Dette var en tidkrevende prosess.

2.3.2 Forskning utenfra og innenfra - samtidig og hver for seg

I denne studien skal jeg altså kombinere en innenfra- og en utenfraforståelse, samtidig og hver for seg. Jeg har altså et dobbeltblikk på det studerte feltet (Hastrup 1998). Det innebærer at

uansett hvordan jeg avgrenser mitt analytiske objekt så må ”forskeren arbeide med en dobbelt bevissthet om det; det skal forstås innenfra og utenfra på samme tid”²

Erkjennelsen av dette viktige tankemessige skille er helt basalt og viktig når man skal forstå og beskrive informantene ut fra deres egne premisser, og ikke bare ut fra hierarkisk tenkesett slik forskning utenfra utøves (jf 2.3).

Min modell er en forståelsesramme som er videre enn de teori- og kunnskapsbegreper som er vanlig innenfor samfunnsvitenskapen. **Det å utvide min forståelseshorisont på denne måten, er å se og høre det jeg tidligere ikke så og hørte.** Jeg erkjente at sinnet var innelåst i predefinerte kategorier, og at jeg ved å kombinere en innenfra- og en utenfraforståelse samtidig og hver for seg på det studerte feltet, gav meg en annen innfallsvinkel enn det jeg tidligere hadde hatt. Den tidligere innfallsvinkelen gikk ut på å se på samene som et ”problem” og en stigmatisert gruppe som ikke var i stand til å ivareta egne liv, interesser og behov.

Denne modellen av individ og samfunn kan benyttes på alle andre livsområder for å forstå den virkelighet som studeres, og ikke bare i forhold til samer.

Kort oppsummert er det to forutsetninger som ligger til grunn for min tilnærming:

- En samfunns- og virkelighetsstruktur der jeg tar utgangspunkt at alle mennesker uansett posisjon/stilling er likeverdige.
- Etablering av et rom eller en sfære der de ansatte kan føle tillit og trygghet slik at de våger å si hva de mener.

2.3.1. Mer om min metode

Feministisk forskning og norsk kvinneforskning har i stor grad benyttet kvalitative tilnærminger. Jeg har valgt den samme tilnærmingen. Det innebærer en hermeneutisk tilnærming. Ved å ha meg selv med i kunnskapsutviklingen, hvor jeg problematiserer den rollen jeg har i feltet, vil min samiske virkelighetsforståelse være en viktig nøkkel for å skape den nødvendige tillit. Etter hvert som jeg observerte bestemte mønstre blant de ansatte

² Hastrup, Kirsten(1998):Det antropologiske prosjekt – om forbløffelse (s 57).

og brukerne, krevde det at jeg "*overskred de personlige erkjennelser, og smerten det innebar å rette søkelyset mot allmenne godtatte institusjoner, selv om institusjonene for noen grupper/individer kunne virke undertrykkende*"³ For meg innebar det å våge å overskride den tausheten jeg hadde latt meg tvinge inn i, og å tørre å sette ord på den umyndiggjøring jeg selv (som menneske og som same) og andre har opplevd gjennom et langt liv.

Tilnærmingen og metoden jeg har utviklet, er ikke bare en tilnærming og en metode som er relevant overfor urfolk og minoriteter. Det er en universell metode som er vel så anvendbar også overfor underprivilegerte, avmektige og marginaliserte grupper i samfunnet. Metoden bygger med andre på et annet vitenskaps- og kunnskapssyn enn det mainstream-forskningen representerer. Denne tilnærmingen kan ligne empoverment som tilnærming i faget sosialt arbeid hvor empoverment er forstått som "*en prosess hvor enkeltindivider, grupper, organisasjoner og lokalsamfunn skaffer seg makt over egen situasjon og engasjerer seg i og anvender demokratiske beslutningsprosesser i lokalsamfunnet i forsøket på å påvirke egne livsbetingelser*".⁴ Metoden krever en maktanalyse av klientenes situasjon, det vil si at de ansatte har forståelse av forbindelsen mellom den enkeltes personlige situasjon og strukturelle forhold og maktforhold i samfunnet mer generelt (ibid). Spørsmålet er om empoverment som tilnærming i sosialt arbeid også representerer et nytt paradigme?

Jeg har altså valgt en kvalitativ metode som bygger på deltagende observasjon og hvor feltsamtalen er sentral (jfr. Wadel 1992). Den vektlegger forskning med informantene, snarere en forskning på informantene. Informantene blir mine medspillere i kunnskap-utviklingen. Det er en forskning som ønsker å bidra til å utvikle **likeverdig kunnskap** i motsetning til tradisjonell forskning som utvikler hierarkisk kunnskap som er tolket ensidig av forskeren. Informantenes uttalelser representerer slik ikke en utenfraforståelse, men viser primært ulike deltakers vurderinger og prioriteringer i forhold til samiske brukeres forskjellige hjelpebehov og i måten de blir møtt på av helse- og sosialpersonell med eller uten en samisk bevissthet.

Som nevnt baserer jeg stort sett metoden på personlige intervju, hvor jeg går ut fra en skissert intervjuguide. I tillegg til intervju, har jeg drevet med deltagende observasjon på utvalgte institusjoner som hybelhus, bokollektiv, dagsentre og institusjoner. På flere av disse møtene

³ Løchen, Yngvar (1993): Fortolkende fantasi (s 59).

⁴ Slettebø, Tor (2000): Empoverment som tilnærming i sosialt arbeid (s 76)

har ansatte deltatt. Men det har også vært brukermøter hvor ingen ansatte har deltatt. Jeg har i tillegg snakket uformelt med et utvalg samiske brukere, som bor i Tromsø eller som jeg har blitt kjent med i løpet av undersøkelsen.

I første del av arbeidet var fokus satt på eldreomsorgen. I denne perioden tok jeg også noen vikartimer på Kvaløysletta alders- og sykehjem for å få et innblikk fra pleiersida. Andre del av undersøkelsen ble brukt til å kartlegge rus- og psykiatritjenesten i Tromsø kommune.

Jeg har som nevnt benyttet både enkelt- og gruppeintervju. Enkeltintervjuene har tatt mellom 1-2 timer. Gruppeintervjuene har vart fra 1 til 4 timer. På enkelte av gruppeintervjuene, har både ansatte og brukere deltatt. På ett av disse møtene møtte det fram rundt 12 stykker.

Etter hvert som undersøkelsen skred fram, **ønsket de ansatte at jeg også snakket med et utvalg brukere for å høre deres mening om temaet.** Dette viser at mange ansatte syntes temaet var relevant. Intervjumaterialet er supplert med en presentasjon av noen enkeltbrukere – for å vise de samiske brukernes forskjellige hjelpebehov i en videre kontekst.

2.3.2. Endringer underveis

De økonomiske rammene setter begrensninger for hvor mye feltarbeid som kan utføres. Sametinget har bevilget midler for ett år av gangen, noe som har medført at feltarbeidet har foregått i flere faser. Etter første intervjurunde i 2001 var planen videre å benytte spørreskjema til et utvalgt ansatte i helse- og sosialsektoren i Tromsø kommune. Etter råd fra andre forskere som har forsket i flerkulturelle kommuner, gikk jeg bort fra å bruke spørreskjema. Jeg ville ikke få så mye ut av en spørreskjemakartlegging. Spørreskjema ville ikke klare å fange opp det som er min intensjon med denne undersøkelsen.

Det var heller ikke meningen at brukerne skulle inngå i undersøkelsen. Undersøkelsen var tenkt rettet mot ansatte i Tromsø kommune. Men etter ønske fra flere enhets, avdelings – og dagsenterledere har jeg også deltatt på flere brukermøter eller andre innkalte møter for å presentere min undersøkelse. På disse møtene har ansatte for første gang fått vite om brukernes samiske identitet.

Prosjektmidlene for 2001, 2002 og 2003 har gitt lønn i en avgrensede perioder. Første utbetaling ga lønn i 3 måneder, mens andre utbetaling ga lønn i 5 måneder. Den tredje tildeling gav meg muligheter til å følge opp en del tidligere informanter, supplering av nye informanter samt skriving av rapporten.

2.4. Begrepene samisk tilhørighet og samisk bakgrunn

Det er to begrep som trenger en nærmere presisering. Det er begrepene **samisk tilhørighet** og **samisk bakgrunn**.

Med samisk tilhørighet menes der personen definerer seg som same og oppfattes av andre som same. Med samisk bakgrunn menes at personen kan ha en eller to foreldre/besteforeldre med samisk tilhørighet.

På de fleste enheter finnes det ansatte med samisk tilhørighet. Mange av dem har ikke bare egne erfaringer som same, men har også gjennom utdannelsen og videreutdanning fått en utdypet og reflektert kulturanalytisk kompetanse. De er en gruppe som besitter en særegen ressurs i Tromsø kommune. Blant disse finnes både samisk- og norsktalende.

Mange ansatte i Tromsø kommune har samisk bakgrunn. Flere av disse personene fornekter sin samiske bakgrunn av forståelige grunner, og noen vet ikke om de har samisk bakgrunn. Noen har funnet sine samiske aner først i voksen alder når noen i slekta har begynt med slektsgransking. Selv om de fleste ansatte som er intervjuet i stor grad har en profesjonsutdanning som sykepleiere, vernepleiere og/eller sosionomer, er det ikke alle som vedkjenner seg dette. Det kan tyde på at helse og sosial- utdannelsen i Nord-Norge ikke klarer å integrere studentenes personlige kompetanse med helse- og sosialfaglig teori.

Det store flertall av ansatte i Tromsø kommune er etnisk norsk, det vil si de definerer seg som norsk. Jeg benevner dem også som ikke-samer. Noen av disse har imidlertid bevissthet om kulturforskjeller generelt og om samiske kulturforskjeller spesielt. Mange av disse henviste meg til ansatte med samisk tilhørighet og/eller bakgrunn når de hørte om mitt tema.

Blant brukerne finnes det både personer med samisk tilhørighet og samisk bakgrunn. Mange brukere har en flerkulturell bakgrunn der bare en av foreldrene eller begge besteforeldrene er samisk. Det har imidlertid satt sitt preg på dem i måten de forstår verden og seg selv. Mange har også kvensk bakgrunn i tillegg til samisk bakgrunn. De fleste brukerne er norsktalende, men det finnes også en del samisktalende – særlig blant de eldre.

3. Tromsø bys samiske historie

3.1. Innledning

Den samiske befolkning har hatt Tromsø og omegn som tilholdssted over lang tid. Det bekreftes blant annet gjennom samiske kulturminner og stedsnavn. I det følgende skal jeg redegjøre for Tromsø bys samiske historie slik den er beskrevet i Tromsø kommunes nettside. (kilde: <http://venus.gan.no/tromso/index.dbd2?id=3350&nyhetsarkiv=&dosok=>). I tillegg er det brukt skriftlige kilder fra Tromsø bys historie (Tjelmeland 1996, Mathisen/ Tømmervik 1996) samt en hovedoppgave (Johansen 1996). Muntlige kilder er to tidligere etatsjefer i Tromsø kommune, samt en pensjonert lærer fra Lakselvbukt. Disse har jeg intervjuet.

3.2. Tidlige funn

Arkeologiske funn viser 9000 år gammel bosetting i Tromsø. Den nordnorske høvdingen Ottars beretning til Kong Alfred av England år 892 er en viktig beretning om samer fordi den er fylldigere enn noen tidligere. I beretningen fortelles det at alt land nord for ham var øde, bortsett fra der hvor det bodde samer. Tromsø lå nord for Ottars høvdingesete.

I 1252 ble Tromsø kirkested. Handelsprivilegiene i middelalderen førte til sterk avhengighet av Bergen. Tromsø var utgangspunkt for handelsveien østover, og et nordnorsk sentrum for Pomorhandelen. I 1794 fikk Tromsø bystatus og privilegier som kjøpstad. I 1894 ble det gamle museet opprettet. I 1927 kom Nordlysobservatoriet. I 1972 åpnet verdens nordligste universitet; Universitetet i Tromsø. I 1998 åpnet Polarmiljøsenderet og Polaria i Tromsø. Byen omgis av tradisjonelle samiske bosetningsområder. Ullsfjord er et av områdene i kommunen med aktive sjøsamiske lokalsamfunn. Ullsfjord som geografisk område ligger i Nord-Troms, og er i dag innlemmet i SUF. Folk har stort sett levd av kombinasjonen fiske og småbruk med varierende vektlegging av fiske etter størrelsen på gården. Svenske reindriftssamer som fram til 2. verdenskrig har hatt sine sommerboplasser i fjorden, kom med impulser utenfra. I dag er Ullsfjord (kommune) en integrert del av Tromsø kommune.

I tillegg drives det reindrift både på fastlandet og på øyene utenfor Tromsø. Enkelte av utøverne kan føre driften tilbake til den tid da reindriften flyttet mellom Sverige og kysten av Troms. Tromsø er dermed bygget på det som tradisjonelt er et urfolksområde. Området har alltid vært brukt som møtested for samer fra kyst og innland.

3.2.1. Samene i Tromsø-området på 1800-tallet og fram til i dag – en sammenhengende historie

Tromsø-området må kunne defineres som et samisk område også i århundrene etter seinmiddelalderen, tross byutviklingen. Dette skyldes omlandet som omgir byen, og som ikke ble omformet i samme tempo. De siste århundrers historie om Tromsø blir en historie hvor det samiske har sin naturlige plass.

Samene fortsatte å bebo Tromsø-området også etter Ottars tid. Ingen vet hvor mange samer det bodde i Tromsø-området ved inngangen til 1800-tallet, men de dominerte i flere bygdelag. Det gjaldt framfor alt i Sørfjord (i Ullsfjord), Kaldfjord og Kattfjord (på Kvaløya). I tillegg til de samiske bygdene, bodde det samiske familier nær sagt over hele Tromsø-området. Mange norske gårder hadde også samiske tjenestefolk.

I 1865 var den samiske befolkningsandelen i Tromsø, utenom byen, minimum 13 %. I år 1900 var den ca. 12 %. Det er grunn til å understreke at dette er minimumstall, ettersom de kildene en har til rådighet, folketellingene, inneholder flere feilkilder.

Tross en stabil samisk befolkningsandel i Tromsø-området som helhet, skjedde det viktige endringer. Den generelle trenden var at den samiske befolkningsandelen gikk sterkt tilbake i små samiske samfunn og i områder hvor samene ikke hadde dannet egne bygdelag. Eksemplet Kattfjord illustrerer dette godt. Kattfjord var midt på 1800-tallet fortsatt en samisk bygd, men rundt år 1900 var det norske dominerende. Dette skyldtes to ulike, men ikke uavhengige prosesser. Nordmenn hadde begynt å flytte til fjorden, og de kom snart i flertall. Deretter ble giftemål mellom samer og nordmenn vanlig, og barn av etnisk sammensatte par ble raskt oppfattet som norske. Innflytting og giftermål, i tillegg til at Kattfjord hadde vært tynt befolket, gjorde det enkelt å forandre samfunnet fra samisk til norsk i løpet av en drøy generasjon. Men denne fornorskningen kan ikke forstås uten i sammenheng med

fornorskingspolitikken. Den samiske fortiden ble både gjemt og så godt som glemt.

Den samiske befolkningsandelen ble i første rekke vedlikeholdt der hvor samene var mange nok til å dominere lokalsamfunnet, som i Sørfjord. Der snakket de fleste samer ennå i år 1900 samisk hjemme.

Det samiske språket uttrykte også best samenes religiøse tro. Både samene i Sørfjord, Kaldfjord og Ramfjord sluttet seg etter hvert sammen i læstadianske menigheter. Fellesskapet mellom bofaste samer og nomader kommer særlig klart til syne når en undersøker læstadianismens utbredelsesmåter. Nomadene var nemlig de første til å bringe Læstadius sitt budskap over grensen. Per Anders Persson Nutti, en av læstadianismens første predikanter, hadde sitt sommerbeiteland på Kvaløya. Det var nok den viktigste faktoren bak det faktum at en i Kaldfjord fikk en av de sterkeste læstadianske menighetene i Tromsø-området.

Også i Kaldfjord holdt den samiske befolkningsandelen seg høy fram mot år 1900, men de norske naboene ble stadig flere, og det ble stadig mer vanlig at samiske kvinner giftet seg med norske menn. Dermed fikk man også her en overgang fra samisk til norsk gjennom de etnisk sammensatte parenes barn. Sørfjord ble dermed det området hvor samisk materiell kultur og samisk språk ble best vedlikeholdt gjennom 1800-tallet.

Samene bosatte seg i liten grad i Tromsø by på 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. Byen var lite attraktiv for samer fordi de kulturelle verdiene og det levebrødet samene søkte ikke var å finne der.

Reindrift var en helt perifer beskjeftigelse for den bofaste samiske befolkningen i Tromsø-området på 1800-tallet. På øyene fantes det noen få fastboende reineiere, og noen fastboende samer eide sytingsrein. Om sommeren økte den samiske befolkningen sterkt.

Reindriftssamene kom da ned til kysten fra Sverige, spesielt fra Karesuando sogn. I år 1900 var Tromsø-området sommerland for om lag 50 hushold. Utover 1800-tallet vokste konfliktene mellom reindriftssamer og bofaste. En forklaring var at det var blitt for mange nomader og rein. En annen forklaring var vekst i den bofaste befolkningen og nydyrking. Den norske og bofaste virkelighetsforståelsen kom etter hvert til å ligge til grunn for konflikthandlingen.

Etter unionsoppløsningen i 1905 intensiverte man fra norsk side arbeidet for å få nomader med svensk statsborgerskap vekk fra norsk territorium, og ved reinbeitekonvensjonen av 1919 mellom Norge og Sverige fikk de svenske reindriftssamene ikke lenger adgang til Kvaløya. Under siste verdenskrig tok de svenske samene ikke sjansen på å komme til sommerlandet i Troms. Norske myndigheter brukte tomrommet til å sette skiller mellom reindriftssamer med norsk og reindriftssamer med svensk statstilhørighet. Reinbeitekonvensjonen av 1972 satte et definitivt punktum for at samer med svensk statstilhørighet kunne vende tilbake til sine gamle sommerbeiteland. Arbeidet som pågår 2001/2002 i forbindelse med en revidering av konvensjonen ser ikke ut til å endre på dette.

Det var ikke bare reindriftssamer med svensk statstilhørighet som led økonomisk og kulturelt ved tapet av sommerbeitelandet. Det var også et tap for innbyggerne i Tromsø-området. For den bofaste samiske befolkningen betydde det at mange bånd ble revet over; slektsbånd, økonomiske bånd, religiøse bånd og kulturelle bånd. En kunne ikke lenger styrke seg ved det større samiske fellesskapet som reindriftssamenes ankomst til kysten i realiteten hadde vært, og den samiske kulturkretsen ble mindre; skarpere atskilt i en norsk og en svensk del, i en bofast og en nomadisk del.

Også i Tromsø by burde tapet av reindriftssamene ha blitt følt som stort. Blant de ting som muliggjorde framveksten av et bysamfunn på Tromsøya var nettopp handelen med reindriftssamene. Tromsø by kunne også takke reindriftssamene for at byen ble et viktig turiststed. En av hovedgrunnene til at turister begynte å oppsøke Tromsø, var at de i gatene kunne møte sjøsamere så vel som reindriftssamer. Dette var overmåte spennende og eksotisk for et utenlandsk bymenneske. Ikke bare kunne de møte samene i byens gater – fra Tromsø var det lett å komme seg til samiske sommerboplasser både i Tromsdalen og på Kvaløya.

På begynnelsen av 1900-tallet var altså situasjonen slik at både reindriftssamene og bofaste samer var i ferd med å tape terreng i forhold til norske tradisjoner. Samisk språk, kofte, gamle og andre synlige samiske kjennetegn måtte vike for norsk språk, norske klær og tømmerhus. Men noen kulturtrekk som dreier seg om religiøs forståelse, normer, verdier, tankemønstre, bevissthet om ens fortid og egen plassering i en slekt eller et lokalsamfunn, kan sies å være en del av en ubrutt samisk tradisjon. Derfor kan en hevde at det samiske på mange måter fortsatte å leve videre i Tromsø-området gjennom 1900-tallet og helt fram til i dag - i nye uttrykk og fasonger. Tromsø fikk en stadig viktigere plass i den samiske oppvåkningen.

Verdt å nevne er NRK`s samiske sendinger fra Tromsø, samt at det ble opprettet ei egen samisk-etnografisk avdeling på Tromsø museum på slutten av 1940-tallet. Universitetet i Tromsø (1972) fikk et særskilt ansvar for å ivareta kunnskapsutviklingen for den samiske befolkningen. På 1990- tallet ble det arrangert flere store internasjonale urfolkskonferanser som var med på å sette Tromsø på den internasjonale agendaen.

3.2.2. Integreringa av sjøsamene i det norske majoritetssamfunnet

Fornorskningen, integrasjon, sammenknytning og utjevning var godt i gang i Tromsø i tida før 1940 til glede for mange, men også til ugunst for noen. Avstanden mellom folk både sosialt og kulturelt minket, selv om det innebar at etniske skillelinjer ble redusert.

Veiforbindelsen med indre del av Balsfjord utgjorde en del av denne integrasjonsprosessen. Den økte integrasjonen hadde særlig betydning for Ullsfjord, der en stor del av befolkningen var samer. Andelen som regnet seg som samer i Sørfjord herred (Johansen 1991) gikk tilbake fra 62 % rundt århundreskiftet til 50,6 % i 1930. Ved den siste telling var det likevel over 80 % samisk bosetning i indre del av fjorden, i kretsene Lakselvbukt, Lakselvdalen, Djupen, Sørstrøm, Sjøvassbotn og Stordal.

Andelen av personer med samisk språk var noe lavere, og Johansen antyder at det må ha skjedd en språklig ”avlæring” i fjorden. Mange barn lærte ikke lenger å snakke samisk av sine foreldre. Tallene tyder likevel på at denne utviklingen først skjøt fart for alvor på 1930- 1940-tallet. Ved folketellingen i 1930 svarte 77 % i indre del av kommunen at de brukte samisk som dagligspråk hjemme. I 1950 var andelen sunket til bare 13,6 %.

Det skulle tilsi at integrasjonen, sammenknytning og utjevning ikke bare hadde en gunstig konsekvens på det kulturelle mangfoldet som fantes i Tromsø-regionen. Den sjøsamiske befolknings egenart i Ullsfjord-distriktet ble ofret til fordel for det etnisk homogene samfunnet som vokste fram i takt med velferdsutviklingen.

Parallelt med at Tromsø utviklet seg til et nasjonalt kraftsenter for samisk kultur, skjedde det en etnisk oppvåkning i de sjøsamiske bygdene – særlig i Lakselvbuktområdet. Her ble samisk identitet ytterligere styrket ved at det ble dannet lokallag av SLF¹ og NSR. Senere ble

¹ Samenes landsforbund

Lakselvbukt sameforening et lokallag av Samenes folkeforbund.² I 1994 støttet kommunen en henvendelse fra Lakselvbukt sameforening om at Sørfjord skulle komme inn under det geografiske virkeområdet for samisk utviklingsfond. Året etter ble den første handlingsplanen for samisk kultur vedtatt i kommunestyret. Sameforeningene aktive rolle både i byen og i Lakselvbukt medvirket til å styrke det samiske mangfoldet i Tromsø, som også betydde en styrking av den sjøsamiske identiteten.

3.3. Helse og sosiale forhold

I et samfunn der de sosiale forskjeller var store, er det viktig å fokusere på hvordan "allmuen" opplevde det å komme inn til byen og oppsøke det sosiale hjelpeapparatet. I etterkrigstidas utvikling av velferdssamfunnet spilte kommunen en nøkkelrolle som pådriver i første fase- på 1940 og 1950-tallet, og de siste par tiåra som iverksetter av tiltak som var kommet etter pålegg fra staten. Gjenreisningstida skapte arbeid til folk, og utgiftene gikk ned da arbeidsledigheten forsvant. I hele Tromsø-området satt Arbeiderpartiet ved roret, og siden 1930-tallet hadde partiet markert seg særlig i forhold til å bruke penger på å drive fram velferdstiltak. Jeg skal komme tilbake til utviklingen innen den institusjonaliserte eldreomsorgen i kapittel 5.

3.3.1. Kampen for det daglige brød

Forfatterne Mathisen/Tømmervik (1994) hevder at etnisitet ikke telte på ett område, til tross for ulikheter og motsetninger mellom samer og nordmenn; kampen for det daglige brød. Selv om det var like vilkår for fattig og rik, så hadde de "kondisjonerte" makt og midler til å gjøre livet behageligere for seg og sine. Mange levde spartansk, både i byen og i de mer isolerte bygdelag i og rundt Tromsø. Disse hadde dårlig skolegang og hadde ikke muligheter til å forbedre sin levestandard. Var de i tillegg dårlig i norsk, var det heller ikke enkelt å oppsøke hjelpeapparatet for å beskrive sin livssituasjon.

² Samenes folkeforbund ble dannet i 1993 av personer som forlot moderorganisasjonen SLF.

Etter hvert som byen vokste i størrelse, ble skillet mellom borgerskapet og arbeiderklassen tydeliggjort. I en hovedfagsundersøkelse viser Myklebost (2004) at forholdet mellom småborgerskapet og arbeiderklassen var stor i Tromsø på 1950-tallet. Dette gjenspeilet seg også i ungdomsmiljøet i byen. Det var faste plasser for hvor ungdommen fra borgerskapet kunne gå, og hvor arbeiderklasseungdommen kunne gå ut. Dette sosiale skillet holdt seg helt opp til 1960-tallet, ifølge Myklebost.

Hvordan avspeilet det sosiale skillet seg blant de kommunalt ansatte? I følge mine to informanter var mange av de ansatte i kommunal sektor i begynnelsen av forrige århundre fra småborgerskapet. Likevel presiserer begge de to intervjuede at holdningene til "det lavere sjiktet" ikke fikk betydning for utfallet av saken – selv om holdningene lå der.

Etter hvert kom det ansatte sørfra som var nyutdannet. Mange av dem manglet den store folkekunnskapen, mener en av de intervjuede. Slik uttalte en av informantene seg: "De levde i et sjikt som lå litt over oss andre".

De forteller at borgerskapets representanter hadde negative holdninger til folk som kom fra et lavere sosialt sjikt enn dem selv. Måten de så på dem var tydelig i både språk og i mangel på grunnleggende forståelse for såkalte fattigfolks situasjon. En ansatt hadde kalt en hjelpesøker for "den tarmen" på et møte.

Men det var ikke bare klasseforskjeller i Tromsø-området som skapte skiller mellom folk. Det var også store forskjeller mellom folk som kom fra landet og folk som bodde i byen – en forskjell som på folkemunne gikk mellom *bona og byfolk*. "Det er ingen som har hatt hvetebrødsdager her i byen dersom de kom fra landet - enten de var samer eller nordmenn. Bare det å komme fra fastlandssida, var tøft nok. Bygutane sto på kaia og breia seg ved å ta seg i jakkekragen når de (bonane) kom med båten fra Tromsdalen. Det sies at byfolk gikk på øversida av gata, mens bonane måtte gå på nersida av gata".

3.3.2. "Vi brukte altfor mye, men vi ødslet ikke"

I det følgende skal jeg benytte data fra to tidligere etatsledere i sosialtjenesten. De har hatt lang fartstid i kommunen. Før de begynte å jobbe i sosialtjenesten, hadde de arbeidet i andre

offentlige etater. En av dem hadde arbeidet 10 år på trygdekontor før han begynte på sosialkontoret.

Jeg har vist at ulike forfattere påpeker at når det gjaldt kampen for det daglige brød, så telte ikke etnisitet (Mathisen/Tømmervik 1994). Men stemmer dette bildet? Hvordan var samspillet mellom de ansatte og samene som oppsøkte hjelpeapparatet? Forsto saksbehandlerne de samiske brukerne når de oppsøkte hjelpeapparatet for å beskrive sin livssituasjon? Behersket samene såpass norsk når de oppsøkte hjelpeapparatet at de kunne gjøre seg forstått når de skulle beskrive sin livssituasjon?

Begge de nevnte etatslederne sier de har liten erfaring med samer. Likevel kommer det fram i løpet av samtalen at de har en del erfaringer med de få aktive reindriftssamene de har i Tromsø-området, samt sjøsamene inne i og rundt Ullsfjord. I Tromsø var det kun 3 reindriftsfamilier, forteller de. De hadde sin status i kraft av sin særegenhet. Det var folk som kunne snakke for seg. Når de søkte bidrag, fikk de positivt svar. Universelle ytelser gjaldt alle, hevder de.

Etatssjefene kommer også inn på samene i de isolerte bygdesamfunnene i og rundt Tromsø. Mange av dem levde isolert, og mange kunne derfor lite norsk. Spesielt en situasjon minnes de. Det var et ektepar som søkte bidrag. Mannen overlot til kona å snakke. Barna kunne norsk. De forteller at mange i disse bygdesamfunn startet livet som tapere. De klarte derfor ikke å hevde seg i et bysamfunn. De ble sett på som en lavere kaste. Men det fantes også tapere i det norske samfunn. Så her var det likt fordelt uansett etnisk tilhørighet.

De opplevde ikke negative holdninger til samene i de utvalg de satt i. De var født i landet, og bodde i den samme kommunen. De var naboer, fedre, mødre som alle oss andre. Dog kunne de nok oppleve å bli forskjellbehandlet hos lege og/eller trygdekontor. Og kanskje også i arbeidslivet. Men de to intervjuede mener deres etat ikke forskjellsbehandlet samene. I hvert fall husker de ikke at noen av samene ble forskjellsbehandlet.. Vi hadde ikke rangsforskjell, sier de. De minnes at de heller ga mer hjelp, når de søkte bidrag. I ett år hadde de hatt 60 saker oppe til behandling. 36 av sakene omhandlet personer fra distriktet. Men sakene gjaldt både samer og nordmenn.

Et annet moment de to etatslederne nevner, er at folk – både samer og nordmenn fra distriktene ikke ønsket å utlevere seg. De to etatslederne sier at folk fra distriktet – inkludert samene, ikke ville bli stemplet som tapere. Da ble du noe særskilt, hevder de. Videre forteller de at folk fra bygda var nøktern både i tale og levemåte. De sa ikke så mye. De fikk de opplysningene de trengte, og ikke mer, forteller de.

Ellers uttrykker de to etatslederne at de brukte altfor mye penger på ”nødsstille”. Men administrasjonen hadde en god forståelse av vår arbeidssituasjon, sier de. Men vi ødslet ikke, påpeker de begge to – i hver fall ikke unødvendig. Her avslutter de med å vise frustrasjonen de må ha opplevd, men som den strukturelle tausheten hindrer dem i å uttrykke.

3.4. Oppsummering

Samene har vært en del av Tromsø by fra lang tid tilbake. Reindriftssamene med sin særegenhet har vært en del av bybildet. Dette har de blitt respektert for. Sjøsamene i og rundt Tromsø på sin side, ble ofret på modernitetens alter til fordel for integrasjon, sammenknytning og utjevning. I løpet av kort tid kvittet folk seg med den viktigste etniske markøren, nemlig det samiske språket. Endring i språk fører med seg endring i sjølførelse og sosiale relasjoner - noe som ser ut til å ha skjedd i Ullsfjord på bare 3 generasjoner (Johansen 1991). Samtidig var læstadianismen med på å lette samenes overgang til det norske samfunnet. Fra å ha støttet etnisk mangfold, endret den læstadianske bevegelse seg til å undergrave det samme mangfold.

Intervjuet med to tidligere etatsjefene, viser at de materielle kår var harde for alle i mellomkrigstida - uansett etnisitet. Likevel antyder de at folk inne i de isolerte fjordstrøkene rundt Tromsø levde spartansk. Men det gjaldt alle. Det trenger ikke å bety at de var fattige, men at de heller valgte å leve slik. Den læstadianske lære påla folk å leve i åndelig rikdom framfor materiell rikdom (Bjørklund 1985).

For å få fram i hvor stor grad samene oppsøkte hjelpeapparatet, samt hvordan de opplevde møtet med den enkelte saksbehandler, har et intervju med to etatsjefer begrenset verdi. For det første kommer det av at et intervju med to informanter er altfor lite til å kunne si noe allment om forskjellbehandling mellom samer og nordmenn. For det andre kan de også ha ønsket og

fremstå i et best mulig lys på grunn av sitt ettermæle. Etatssjefene har heller ikke over tid hatt den direkte kontakt med klientene som sosialkuratorene etter hvert fikk. Men som en av dem presiserte – i den første tiden var han nesten alene på kontoret for å ivareta de hjelpetrengende. Likevel kan det ha forekommet forskjellbehandling av samiske brukere, men at det ikke var tilsiktet fra etaten sin side.

4. Tromsø – en internasjonal by

4.1. Innledning

Før jeg presenterer det empiriske materialet fra Tromsø kommune, vil et sentralt spørsmål være hvordan Tromsø er å bo i i dag – som same? Tjelmeland (1994) viser hvordan foreldregenerasjonens negative erfaringer, og fordommer, i møtet med storsamfunnet ikke har gitt dem det motet som skal til for å overføre det samiske språket til barna. I dag fremstiller den politiske ledelse i Tromsø kommune Tromsø som arktisk sentrum i Nord. Byen er også fremstilt som en antirasistisk by. Tromsø er også nylig blitt Troms fylkes største samekommune, da de har flere i samemantallet enn Kåfjord kommune. I kommunen bor også mange kvener, og Tromsø er den byen i Nord-Norge som flest innvandrere. Pr i dag er Tromsø en multietnisk by med over 100 nasjonaliteter.

Sett utenfra er slike ”honnørord” med på å få noen og hver til å bli imponert over Tromsø og kommunen for det arbeidet som gjøres for samene, kvenene og innvandrerne her i byen. Spør du dem sånn rent uformelt om de trives i denne byen, får du et unisont ja hos de fleste. Men hva er fakta når en går bak svarene? Har Tromsø kommune grunn til å være stolt av det arbeidet de gjør for byens urfolk og nasjonale og etniske minoriteter? Er honnørordene bare fine og velmenende ord uten et reelt innhold?

I det følgende skal jeg se nærmere på den samiske befolkningen i Tromsø-området generelt, og hva vi vet og ikke vet om den samiske befolkningen i Tromsø kommune spesielt. Først skal jeg si noe om innbyggertallet, og om hvor mange som er innmeldt i samemantallet fra Tromsø og omegn i dag. Deretter skal jeg vise noen holdninger hos 2. generasjons samer som vokser opp i Tromsø i dag, nemlig samiske barn. Til slutt skal jeg redegjøre for Tromsø kommunes holdning til samisk helse- og sosialpolitikk.

4.2. Befolkning

Tromsø kommune hadde pr.1.1. 2005 - 62558 innbyggere. Fra 1980 og frem til år 2000, har folketallet vokst med over 13000 innbyggere, det vil si med over 30 % (Kommuneplan for Tromsø 1999). De demografiske drivkreftene bak denne høye veksten har vært:

- høyere fødselsrater i en ung befolkning
- innflytternes aldersfordeling
- periodevis stor netto innflytting til kommunen fra andre kommuner.

Pr. 1.4. 2004 var folketallet 62080. På ni måneder økte folketallet med rundt 500 personer. Det vil si at folketallet i Tromsø fortsetter å øke, men på langt nær så drastisk som på 1980 og 1990 - tallet.

Tromsø kommune er en multietnisk by, og de opplever på mange måter storbyens problemer i forhold til sosiale problemer. Tromsø kommune opplever en økning av personer med diagnosen rus-psykiatri, samt personer med psykiske lidelser. Også antall eldre øker, men antall eldre er liten i Tromsø sammenlignet med andre kommuner i Troms. Antall eldre over 80 år økt til 1638 personer i 2005 fra 1521 over 80 år i 2002. Når det gjelder de over 90 år, har økningen fra 2002 til 2005 vært på 26 personer. Det er den aldersgruppen som er i størst behov av at kommunen har et tilfredsstillende pleie- og omsorgstilbud.

Byens moderate befolkningsvekst, økning i antall eldre over 80 år, samt økning av personer med rus og psykiske lidelser, tilsier et økt press på kommunens velferdstjeneste og den kvaliteten kommuneansatte kan yte hver enkelt. I tillegg kommer det nye krav fra sentralt hold, uten at velferdsapparatet har klart å løse eksisterende oppgaver. Når det gjelder de over 100 nasjonaliteter i denne byen, er disse lite omtalt i avisenes overskrifter når det gjelder levekår, rus og/eller psykiatri. Det har kommunen vært forskånet fra.

4.2.1. Samemanntallet

Tromsø er den største samekommune i Troms fylke, beregnet ut fra antallet personer som er innmeldt i samemanntallet. Pr 17. juni 2005 er det registrert 838 personer i samemanntallet i

Tromsø kommune. Av disse er det 423 menn og 415 kvinner. 35 personer er under 22 år og 38 personer 70 år og eldre. Det har vært en jevn økning i antall samer i samemanntallet. I 1989 var det registrert 142 samer. I de gamle sjøsamiske bygdene Kaldfjord, Ramfjord og Sørfjord var det henholdsvis 0, 6 og 9 stemmer. Det var i stor grad samer fra sentrumsområdet som lot seg mobilisere. Fire år senere (1993) var antallet stemmer ved sametingsvalget det dobbelte. Norske samers riksforbund (NSR) fikk halvparten av stemmene. Resten fordelte seg på en borgerlig liste og Arbeiderpartiet. Fortsatt var det få stemmer fra sjøsamebygdene Kaldfjord og Ramfjord. I Lakselvbukt derimot ble det avgitt 77 stemmer – nesten en femtedel av de stemmeberettigede i det indre av Sørfjord. Dette viser at det var oppstått en ny bevissthet om egen bakgrunn i de sjøsamiske bygdene, særlig i Lakselvbukt.

Økningen av det samiske innslaget i samemanntallet både fra byen og fra de gamle sjøsamebygdene Kaldfjord, Ramfjord og Sørfjord kan tyde på at samene i disse områdene ikke er assimilert, men heller at de forholdt seg passive og holdt sin samiske tilhørighet skjult (Nergård 1994). Det samiske som i etterkrigstida ble knyttet til de som drev reindrift, usynliggjorde den sjøsamiske kulturen i enda større grad. Nedgangen i antall samer i folketellingene kan tyde på at det har vært en massiv assimilering av den sjøsamiske befolkningen i Tromsø-området (Tjelmeland 1996). Ubehaget folk følte når de ble konfrontert med sin samiske tilhørighet, kan ha gitt grunnlag for å fjerne ytre kjennetegn på samiskhet. Dette kommer også fram i det empiriske materialet, særlig blant de eldre samene rundt omkring på sykehjemmene. Hverdagsrasismen var så sterk at når de kom til Tromsø, måtte de legge vekk alle synlige kjennetegn på at de var samer ved å snakke norsk. Det samme måtte de gjøre i de små sjøsamebygdene. En informant mener denne fremtreden har smittet over på barna som fortsetter å benekte at de er samer. Mange av barna vet ikke at de er samer før besteforeldrene eller den gamle slektingen begynner å snakke samisk når de blir syk og skrøpelig i eldre år.

På grunn av fornorskningspolitikken, gir antall registrerte i samemanntallet ikke et korrekt bilde på hvor mange samer det er i Tromsø kommune. Folketellinga fra 1970 (Aubert 1978) tok ikke byene med i sin folketelling. Derfor er det vanskelig å fastslå det eksakte antall samer som bor eller midlertidig oppholder seg i Tromsø. Men sannsynligvis finnes det flest samer i de norske byene - deriblant Tromsø. Derfor kan en anta at det i Tromsø finnes et betydelig innslag av samer.

Økningen i samemanntallet er en indikasjon på at Tromsø har et relativt stort innslag av samer - sammenliknet med andre samiske kommuner i Troms. I hvor stor grad er denne nye situasjonen med på å prege den kommunale forvaltningen i forhold til det å møte samiske brukere på deres premisser fremover?

Det samepolitiske gjennomslaget på 1980-tallet, myndighetenes anerkjennelse av samene som eget folk med rett til sjølbestemmelse, og opprettelsen av Sametinget i 1989, førte til en holdningsendring hos folk flest. **Har det blitt mer legitimt å være same i Tromsø?** Det skal jeg først si noe om ved å se på samiske barn som vokser opp i Tromsø.

4.2.1. Samiske barn i Tromsø – inkluderer etniske nordmenn

En undersøkelse som skal belyse velferdssituasjonen i Tromsø kommune, må ha et litt bredere perspektiv enn selve helse- og sosialtjenesten. Et velferdsgode i så måte er barnehage og undervisningssektoren. Skolene har ofte blitt tillagt hovedansvar for avlæring av det samiske. Den gryende samiske oppvåkningen som skjedde i kjølvannet av Alta-saken (1987), bidro også til at engasjementet ble rettet mot Tromsø kommune med krav om samisk barnehage og undervisning tilrettelagt for samiske barn. Kommunen ga støtte til samisk barnehage fra 1983, og på slutten av 1980-tallet kom skolene med tilbud om samisk språkopplæring i grunnskolen. Disse tiltakene var først og fremst av betydning for det store innslag av samiske innflyttere. Men etter hvert ble tiltakene også rettet mot Tromsøs egen befolkning – den sjøsamiske befolkning.

Samisk barn utgjør i dag en blanding av sjøsamiske barn og barn som kommer fra indre samiske strøk, men også samiske barn som er vokst opp i Tromsø by. I dag er det to samiske klasser ved Prestvannet skole. Men det var stor motstand da ideen om egne samiske klasser kom. Motstanden kom overraskende fra samene selv der sentrale NSR- politikere var involvert.¹ **I dag er det en sterk økning av barn som har valgt samisk som andre språk samt et samisk foreldrenettverk som er dannet for å etablere et møtested for samiske barn og deres foreldre.** De har som formål å sikre det samiske språket og identiteten, og de møtes en gang pr. måned.

¹ Det er ikke forsket på hvorfor denne motstanden oppsto – noe som ville være svært interessant å belyse nærmere

I dag er det vokst opp en generasjon samiske barn som ser Tromsø som sitt samiske sentrum. Tromsø er for dem det samiske kjerneområdet. Det er her det bor samer, og ikke i indre samisk strøk. Et eksempel er Jo Ari Utsi Sara (8 år) fra Tromsø som på en kjøretur i Masi oppdager samiske bokstaver på biblioteket. Han spør hvorfor det er samiske bokstaver på skiltene i Masi. Da han får opplyst at det er på grunn av at det bor samer i Masi. Jo Ari ble noe usikker. Han spurte: ”Er det virkelig sant at det bor samer her”?

En annen historie om Jo Ari viser at det samiske språket er blitt naturlig for dagens samiske barn:

Jo Ari har bodd mesteparten av sitt liv i Tromsø, og har samisk som morsmål. Han går i den samiske klassen på Prestvannet skole og har samisk som første språk. Han har gått i barnehagen i Masi mens han bodde der og på Storskogåsen (norsk) og Gimle barnehage (norsk/samisk) der han delvis lærte det norske språket. Han begynte første året på Prestvannet i en norsk klasse, fordi den samiske klassen ennå ikke var en realitet der. Som et ledd i undervisningen skulle barna presentere sommerminner første skoleuke. Det var ordnet med en samisktalende assistent som skulle være tolk for Jo Ari de første ukene.² Da han som en av de siste skulle legge frem sine sommerminner foran hele klassen, gikk han fram på podiet, trakk fram konvolutten der han hadde tegnet ulike fiskesorter hentet fra Masielva. Dette la han fram på flytende samisk med den største selvfølgelighet og uten at det var diskutert med assistenten på forhånd om hvilket språk han skulle snakke på.³

Det samiske språket var tidligere forbundet med skam, og de som snakket samisk følte en slags underlegenhet. Dagens samiske barn har et helt annen utgangspunkt i forhold til sin identitet og etnisitet der det samiske er naturlig og en selvfølgelighet i hverdagen midt i Tromsø by. Det viser at tiltak i forhold til samisk språk og kultur er av det gode, og at Tromsø kommune er på vei til å oppfylle ILO-konvensjonen og Sameloven. Men det er viktig å poengtere at Tromsø kommune ennå har en lang vei å gå før det samiske likestilles med det norske og før ILO-konvensjonen oppfylles.

² Her må det nevnes at Jo Ari ikke kunne norsk slik at han selv kunne legge fram sitt innlegg både på samisk og norsk.

³ Normen i Tromsø er at det snakkes norsk i en klasse der majoriteten av barna er norsktalende. For Jo Ari var det en selvfølgelighet å likestilte det samiske og norske språket.

4.3. Hva med helse- og sosialpolitikken i Tromsø kommune?

I anledning Samisk helse og sosialplan (NOU 1995:6) og handlingsplanen «Mangfold og likeverd» sine definerte mål om utvikling av en likeverdig helse- og sosialtjeneste for den samiske befolkning, viser Tromsø kommune så langt en «lunken» holdning til samiske problemstillinger i helse- og sosialtjenesten. Da den første offentlige utredning om helse- og sosialtjenester for den samiske befolkning (NOU 1995:6) ble lagt fram, valgte helsedepartementet å reise rundt til de nord-norske og samiske kommuner for å orientere hvordan hver enkelt kommune konkret skulle gå fram for å realisere helse- og sosialpolitikken overfor samene. På et møte på SAS-hotellet i Tromsø møtte ingen i ledelsen fra helse- og sosialtjenesten fra Tromsø kommune (1997). Bare en ansatt møtte opp av egeninteresse. De fleste andre institusjonene i og rundt Tromsø var representert. Tromsø kommunes manglende deltakelse ble påpekt fra departementets side.

Handlingsplanen for styrking av eldreomsorgen og handlingsplanen for psykiatri inneholder ikke noe om tilbud til samiske brukeres problemfelt. Helsedepartementet sendte i mars 2000 ut et rundskriv (Stortingsmelding nr.7, 1999) der kommunene oppfordres til å gjøre en innsats for samisk språk og kulturforståelse i tjenestetilbudet – særlig knyttet til opptrappingen innen eldreomsorgen og psykisk helse. Det er lenge siden helsedepartementet var på sitt første besøk i Tromsø for å presentere den første utredningen om helse- og sosialtjenester for den samiske befolkning. Integreringen av samisk kulturforståelse i helse- og sosialtjenesten går tregere enn forventet fra departementets og Sametingets side.

Ennå i dag kan ansatte innenfor eldreomsorgen fortelle at de må betale av egen lomme for å delta på kurs i samisk kulturforståelse når de ønsker å øke sin egenkompetanse i forhold til samiske spørsmål. Andre – innen sosialtjenesten får avslag på søknad om permisjon med lønn når de vil skolere seg i samisk kulturforståelse.⁴ **Ansatte må enten avspasere eller bruke av sine fridager for å delta på seminar om (samisk) kulturforståelse.** Da Sametinget krevde at Tromsø kommune måtte være med på å delfinansiere denne undersøkelsen, fikk undertegnede avslag. I ettertid har de rettet opp litt av inntrykket ved å ordne med gratis kontorhold til undertegnede.

⁴ Noen informanter forteller at de kan få dekt et kurs i kulturforståelse. Det er når de ønsker å delta på flere kurs i kulturforståelse at de får avslag med begrunnelsen av at de har tidligere deltatt på lignende kurs.

I løpet av den tiden jeg har gjort denne undersøkelsen, er det avholdt et seminar i samisk kulturforståelse (19.mars 2003). Seminaret ble holdt i Lakselvbukt. Arrangør var samisk språksenter. Seminaret var gratis for alle, samt at det ble satt opp gratis buss fra Tromsø sentrum. Det deltok rundt 30 personer på dette seminaret – både samer og ikke-samer. Samisk språksenter har også avholdt samisk språkkurs for ansatte i pleie- og omsorgstjenesten. På det første kurset deltok 6 personer.

Tromsø kommune er et speilbilde på det samiske mangfold i Tromsø. Likevel arbeider det få samer på de respektive enheter/avdelinger. De som arbeider der og står fram som samer, blir ikke lenge i stillingene sine. En samisk ansatt som sluttet etter et år, mente ledelsen i Tromsø kommune var åpen for flerkulturelle forhold, og at hun fikk et ekstra lønnstrinn på grunn av sin flerspråklige og flerkulturelle kompetanse. Likevel ble hun ikke lenge i stillingen selv om hun hadde en overordnet stilling. Det flerkulturelle perspektivet er ganske så fraværende i arbeidshverdagen, fortalte hun meg mens hun arbeidet i kommunen.

Eksisterer det en oppfatning av at Tromsø kommune ikke har samer blant brukergruppen, eller mener politikerne og ledelsen i helse- og sosialtjenesten at kommunen ikke kan begynne å favorisere en etnisk gruppe framfor en annen? Har det noe med Tromsø kommunes organisering å gjøre eller finnes det ikke rom for flerkulturell forståelse i en hektisk arbeidshverdag. Eller er det andre forhold som for eksempel fordommer, som møter de ansatte som tilkjennegir at de er samer, noe som medfører at jobben etter en tid blir en merbelastning den ansatte ikke klarer å håndtere? Dette er noen spørsmål jeg skal komme tilbake til.

4.4. Oppsummering

Tromsø kommune er en by i vekst - befolkningsmessig. Den har mange innflyttere – også fra samiske områder i Troms og Finnmark. Mange av disse kommer til byen for å studere, og noen slår seg ned i kommunen.

Befolkningsøkningen har gitt byen en del vekstproblemer, noe særlig rus-psykiatri- enheten opplever. Antall registrerte i samemanntallet øker, samtidig som Tromsø kommune ikke i samme grad kan overse at antallet som tar et aktivt standpunkt om at de er samer øker. På den

annen side har Tromsø kommune ikke tatt samiske spørsmål på alvor. Mange av de tiltak som ble lansert i Handlingsplanen for samisk kultur i 1995, er ennå ikke realisert 10 år etterpå. Unntaket er etablering av samisk språksenter i Lakselvbukt.

I en undersøkelse av hvordan helse- og sosialtjenesten styrker eller svekker samiske brukere, skal jeg i empirikapitlene vise hvordan ansatte i kommunen forholder seg til samers forskjellige hjelpebehov, og hvordan brukerne opplever denne servicen

5. Aldersinstitusjonene i Tromsø kommune – internering av eldre samiske brukere?

5.1. Innledning

I denne delen skal jeg systematisere de erfaringer ansatte i pleie og omsorgstjenesten har gjort seg i møtet med samiske brukere, og hvilke refleksjoner møte med eldre samiske brukere har gitt opphav til. Jeg har i den forbindelse avgrenset meg til et utvalg av eldreinstitusjoner i Tromsø kommune. Spørsmål jeg er spesielt opptatt av er:

- 1) Har de ansatte registrert eldre samiske brukere?
- 2) Hvilke hjelpebehov etterspør de eldre samiske brukerne?
- 3) Hva slags kunnskaper og erfaringer har de ansatte rundt eldre samers forskjellige hjelpebehov?

Men før jeg presenterer mine data, skal jeg redegjøre kort for helsetjenesten for eldre i Tromsø kommune. Samtidig vil jeg komme inn på den historiske utviklingen som har skjedd i Tromsø kommune når det gjelder den institusjonaliserte eldreomsorgen.

5.2. Litt om helsetjenesten til eldre i Tromsø kommune

Antall eldre har økt i Tromsø kommune de siste år. Samtidig har sykeligheten blant eldre økt, og eldre har som andre pasientgrupper fått økte rettigheter (jf pasientrettighetsloven).

Legetjenesten i Tromsøs 5 sykehjem er fordelt på 15 fastleger som har 4-6 timer hver på sykehjemmet ukentlig. Til sammen utgjør legetjenesten i sykehjem i dag ca 2 årsverk (rehabilitering og sykestueplassene inkludert). Fastlegeordningen har ført til at sykehjemslegene har mindre tid til medisinsk arbeid blant de sykeste gamle (Hansen 2004). I følge kommuneoverlegen er det for tiden 175 pasienter pr. legestilling i sykehjem, mens det

for 10 år siden var ca 135 pasienter. Utviklingen de seneste årene har gått i feil retning, hevder hun. Likevel må det sies - Tromsø ligger for tiden på landsgjennomsnittet som er ca 170 pasienter pr. lege.

Til tross for økning i både antall eldre og økt sykkelighet, ligger det inne et forslag om at Tromsø kommune skal redusere antall sykehjemsplasser med 15 i 2004 og 27 i 2005.

5.2.1. Omsorg som vold på sjela

Det hersker en oppfatning blant den samiske befolkning om at familie og slekt står sterkt i det samiske samfunn (Henriksen 1999), og at de tar vare på sine eldre pleietrengende selv. Flere undersøkelser bekrefter dette (Minde 1995, Minde 2005), men endringer er på gang også i de samiske samfunn. Når eldre samer kommer på institusjon, er de som oftest sterkt pleietrengende, og diagnostiseres for lidelser av mental svikt eller tegn på demens. En særskilt interessant observasjon jeg gjør gang på gang er at når samer blir rammet av sykdom og blir skrøpelige, mister mange evnen til å snakke på sitt tillærte språk (her: norsk). Da begynner de å snakke morsmålet sitt; samisk. Eldre samiske brukere som har vansker med å snakke norsk vil lett kunne stemples som demente, og risikere å utsettes for krenkelsersom er språklig og kulturelt betinget. Dette kommer jeg nærmere tilbake til.

Når vi i tillegg vet at de negative holdningene til samene oftest ligger latente, kan gjensidige kommunikasjonsproblemer på institusjonen føre til at eldre samer over tid velger å gå inn i seg selv for å holde seg «friske». Den betalte omsorgen på eldreinstitusjonene kan derfor bli noe helt annet enn omsorg - som vold på sjela.

Når legetjenesten på institusjonene mer fungerer som tilsynsleger og/eller konsulenter i sykehjemmet, vil også samiske pasienter lide av mangelfull legedekning.

5.2.2. Den institusjonaliserte eldreomsorgen – en kort oversikt

Eldreomsorgen ble kraftig utbygd fra slutten av 1960-tallet og framover, og pådriverne for å bygge ut institusjoner var noen av de frivillige organisasjonene (Tjelmeland 1994). I 1949 ble det første gamlehjemmet bygd på Skansen. I tillegg ble det bygd et hybelhus for eldre som

klarte seg selv i Grønnegata. Det var det gamle epidemilasarettet på Skansen som ble ombygd til gamlehjem. Men standarden var langt fra god, og det ble tatt initiativ til å få bygd et nytt gamlehjem. Høsten 1955 sto Tromsøysund gamlehjem ferdig – et paradisi i forhold til de vanlige gamlehjem het det i et avisoppslag i avisa Tromsø. I Hillesøy og Ullsfjord var det ingen institusjoner for eldre før krigen. Hillesøy kommune kjøpte like etter frigjøringa en privat bolig i Kattfjord, som ble åpna som gamlehjem i 1947. Ullsfjord kommune fikk aldri bygd noen aldershjem. Institusjonaliseringa var altså kommet mye lengre i Tromsø by enn i de omkringliggende kommuner. Det skyldes nok i stor grad at familienettverket var mer virksom på bygda enn i byen.

I dag har Tromsø kommune 5 sykehjem, i tillegg til omsorgsboliger og hybelhus for eldre. Tromsø kommune har også 7 omsorgsboliger. 4 av disse ligger på Tromsøya, mens det er bygd 3 bo- og servicesentre ute i distriktet. Det er Havtun på Sommarøy, Lakselvbukt bo- og servicesenter samt Sjursnes bo- og servicesenter. I en kommunal utredning på 1990 – tallet slås det fast at Tromsø kommune lå på topp i totale driftsutgifter til eldreomsorgen i 1990.

Når det gjelder tilbudet til eldre samer, er oppfatningen at helse- og sosialtjenesten ivaretar alle – også eldre samers forskjellige hjelpebehov. I min tid som eldrekurator i Tromsø kommune (1985-1989) opplevde jeg at eldre samer hadde vansker med å oppsøke hjelpeapparatet samt å fylle ut skjemaer. Søknader om velferdstilbud som for eksempel hjelp til innleggelse av telefon, kunne bli liggende i månedsvis uten at jeg fikk den nødvendige dokumentasjon. I og med at daværende sosialleder kjente til de gamle samene i utkant-Tromsø, bad han meg i enkelte tilfeller å innvilge støtte uten den nødvendige dokumentasjonen. Jeg ville ikke få den nødvendige dokumentasjonen hvor mye jeg enn purret. Jeg lærte meg etter hvert at oppsøkende virksomhet var veien å gå for at de gamle samene skulle få del i de godene som velferdssamfunnet hadde opprettet til beste for minstepensjonistene. Oppsøkende virksomhet var dessuten et tilbud som gjaldt alle eldre.

I 2000 ble det lansert egne muslimske og/eller jødiske aldershjem i Oslo (VG 8.8.2000). Like etter ble det lansert egne aldershjem for eldre samer i Tromsø.¹ I Sverige har Jokkmokk kommune et eget aldershjem for finske innvandrere fordi finsk språk er så forskjellig fra det

¹ Et forslag Tromsø Samenes folkeforbund (SFF) lanserte.

svenske språket. I Oslo er man allerede i gang med å tilrettelegge eldreomsorgen for eldre innvandrere (NRK og TV2, 2.8, 2000, Aftenposten 3.8, 2000, VG 7.8. 2000).

Forskning tilsier at det spesielt er i områder utenfor det samiske kjerneområdet at behovet for egnede botilbud for samer er aktuelt (Minde 1995, Minde 2005). Dessuten slåes det fast at samisktalende eldre samer har få eller ingen muligheter til å kommunisere på samisk (Tromsø sameforening 2002). Tromsø med sitt fleretniske befolkningsgrunnlag vil ha tilgang til både samisk og samiskspråklig personale.

5.2.3. Utvalgte institusjoner

Kartleggingen om helse- og sosialtjenesten styrker eller svekker samiske pasienter er som nevnt gjort på utvalgte eldreinstitusjoner i Tromsø kommune. De institusjoner som er valgt ut er Kroken sykehjem og Kvaløysletta sykehjem, Jadeveien omsorgstjeneste i Kroken som har 3 avdelinger for demente, omsorgsboligene på Mortensnes, Seminaret, Nye Heracleum, og Lakselvbukt- og Sjursnes bo og servicesenter. Ved hver av disse institusjonene ble et utvalg ansatte – i alt rundt 35 personer intervjuet

I denne undersøkelsen er ingen ansatte i hjemmetjenesten intervjuet. Det skyldes primært kapasitetsproblemer. Jeg har i stedet valgt å besøke noen av de gamle kvinnene som sitter rundt på de respektive institusjoner og omsorgsboliger. Asta og Beret er to gamle samekvinner jeg har besøkt mye, og som vil bli nærmere beskrevet senere i dette kapitlet.¹ I tillegg har jeg snakket med noen pårørende – som har hatt sine gamle foreldre på institusjon i Tromsø kommune.

5.3. En undersøkelse i flere faser

Datainnsamlingen har foregått over flere perioder og har bestått av flere faser. Første fase besto av deltagende observasjon på et av kommunens sykehjem. Andre fase besto av brev til de respektive avdelingsledere på Kvaløysletta, Kroken, Mortensnes og Heracleum bo- og

¹ Jeg møtte en del eldre menn rundt omkring på sykehjemmene, men ingen av dem definerte seg selv som samer, eller ble definert av omgivelsene som samer.

servisesenter. Siste fase har bestått av intervju av et utvalg avdelingsledere og ansatte på Kroken og Kvaløysletta sykehjem samt Lakselvbukt og Sjursnes bo- og servisesenter. I denne fasen tok jeg meg tid til å snakke med flere brukere og pårørende til disse samt tidligere ansatte som har samisk bakgrunn.

5.3.1. Bruk av ulike metoder

Første året jeg fikk bevilget midler til dette prosjektet, vurderte jeg å ta meg sommerjobb på et av kommunens sykehjem. Det passet seg slik at Kvaløysletta sykehjem gikk ut og etterlyste folk som kunne arbeide sommer- og helgevakter sommeren 2001. Jeg sendte inn søknad om å få jobbe som pleiemedhjelper, og fikk positiv svar på min søknad. Jeg måtte takke nei etter en grundig vurdering. Det skyldes i første omgang mine erfaringer som helgevikar på en av avdelingene på Kvaløysletta sykehjem. Selv om jeg hadde redegjort for min ønskede forskerrolle, hadde avdelingsleder fått mye kritikk av meg. Ei av de ansatte måtte ta opp 5 stykker på ei vakt alene, mens jeg satt og leste avisa og pratet med de eldre. Jeg hadde også kommet for sent en morgen. I helgene har avdelingene redusert bemanning, og de som er på jobb må prioritere de grunnleggende behov i helgene som det å stelle dem og få dem opp om morgenen, argumenterte avdelingsleder. Det å ikke ha innsett institusjonstjenestens rammer, og at det ikke finnes rom for å kombinere en forskerrolle med arbeidet som pleiemedhjelper, fikk meg til å innse at jeg ikke kunne kombinere et sommervikariat med forskeropdrag.

I andre fase ønsket jeg å presentere undersøkelsen nærmere for avdelingslederne på de respektive sykehjem og omsorgsboliger. Dessuten ønsket jeg å få vite hvor mange samiske beboere det fantes på de respektive avdelinger. Erfaringene ved bruk av spørreskjema for å få svar på om avdelingslederne kjente til om det var eldre samiske brukere på deres avdelinger, har klare svakhetstegn. Svarene avhenger av hvem som blir spurt. Variasjonen er stor i hvem som ser og vet hvem som er samer, og de som ikke vet. Ansatte med samisk tilhørighet eller samisk bakgrunn vil svare annerledes enn det etnisk norske ansatte.

Tredje fase besto av både av enkelt- og gruppeintervju. Intervjuene av ansatte er gjort med en ferdig utformet intervjuguide. Intervjuene er gjort etter avtale med informantene, og intervjuet kunne vare fra 1- 2 timer.

5.4. Samiske beboere

Det er vanskelig å gi et eksakt svar hvor mange samiske beboere det til enhver tid er på eldreinstitusjonene i Tromsø kommune. Til det er det for liten kunnskap blant de ansatte om hvem som er samer. Flere har læstadiansk tilhørighet, noe som kan innbefatte at de også har samisk bakgrunn. På et brev jeg skrev til Kroken, Kvaløysletta, Mortensnes og Nye Heracleum i januar 2003, fikk jeg svar fra 3 institusjoner (Kroken, Kvaløysletta og Nye Heracleum). Jeg fikk i første omgang ikke svar fra ledelsen på Mortensnes. I ettertid fikk jeg intervjuet en samisk sykepleier og en samisk hjelpepleier på Mortensnes omsorgssenter. Jeg har også intervjuet ansatte på Seminaret omsorgssenter. Hva finner jeg så?

Det finnes mellom 1-3 samiske beboere som personalet kjenner til både på Kroken og Kvaløysletta sykehjem. Enhetsleder på Nye Heracleum sier de ikke har samiske beboere. Likevel hadde Nye Heracleum en samisk beboer på kartleggingstidspunktet. Mange flere beboere har samisk bakgrunn, noe flere bekreftet på et gruppeintervju på Nye Heracleum. På Mortensnes er det 1-3 eldre samiske beboere, og noen flere med samisk bakgrunn. På Seminaret har det innenfor en tidsperiode på fire uker, vært 4 samisktalende inne på rehabiliteringsavdelingen. Men de kunne norsk slik at det ikke var noen problemer, understreker en samisk ansatt. De samisktalende er synlige på avdelingene, mens de sjøsamiske beboerne eller beboere med en blandet samisk/kvensk/norsk bakgrunn **sitter der usynlig med sin samiske eller tokulturelle identitet. Men dette ser ikke ansatte med en utenfraforståelse. De samiske helsearbeidere på sin side, og som har en innenfraforståelse ser dem. Men den sjøsamiske og tokulturelle identiteten forblir skjult, da de samiske ansatte velger å være tause om deres samiske bakgrunn.** Hvorfor de velger tausheten, skal jeg komme tilbake til senere.

Svarene jeg fikk fra avdelingslederne og ansatte på de respektive avdelingene på Kroken sykehjem, Kvaløysletta, Jadeveien omsorgstjeneste, Mortensnes, Nye Heracleum og Seminaret omsorgssenter, viser at alle institusjonene har rundt 1-3 samiske beboere mer eller mindre konstant. Ansatte med lang ansettelsestid i kommunen, samt ansatte med samisk tilhørighet, vet som oftest hvem de samiske beboerne er. Nyansatte i kommunen og ansatte

med en norsk etnisk bakgrunn, er i større grad uvitende om at de har samer blant beboerne. De har ikke hatt behov for å tenke over det, som en avdelingsleder sier det.

Hvem er så den samiske beboer? I det følgende skal jeg presentere Asta som har bodd på et av byens sykehjem. Den andre historia er om Beret.

5.4.1. Asta

Asta var over 80 år da hun kom til sykehjemmet. Asta er etterkommer av den reindriftsamiske befolkningen i kommunen, men snakker norsk. Hun bodde sammen med sin ektefelle da jeg første gang ble kjent med henne. Når han dør, havner hun på sykehjemmet mot sin vilje. Hun har begynt å rote, og den ene dattera mener hun ikke vil klare seg alene i egen bolig. Hun har to barn, to barnebarn og ett oldebarn. De bor alle sørpå, og er og besøker mora ca en gang i året- som oftest i ferien.

Første gang jeg ble kjent med Asta, var da jeg jobbet som eldrekurator i Tromsø kommune på 1980-tallet. Etter at jeg sluttet i jobben, har jeg fortsatt med å besøke henne når jeg var i området der hun bodde. Rett før ektefellen dør, ringer han til meg og ber meg holde et øye med Asta. De situasjoner jeg vil beskrive, skjedde mens jeg besøkte henne på sykehjemmet i perioden fra 2001-2002.

Den første tida satt Asta mye alene på rommet sitt når jeg kom. Etter hvert fant jeg henne sammen med de andre beboerne på stua. En dag jeg kommer på besøk, sitter Asta sammen med to andre beboere fra de ytre distrikter. Mens vi sitter der, kommer en mann bort og ”småflørter” med Asta. Når han sier noe til henne på spøk, sier Asta henvist til meg at han bare tøver. Da sier en av de andre kvinnene at Asta tar alt i verste mening. Jeg forsvarer da Asta med å si at det er et sunt tegn at Asta er kritisk til hva som sies. Det hadde vært verre hvis man tok alt som god fisk. Da ser jeg at Asta blir glad, og tar meg i handa. ”Det var godt du kom”, sier hun høyt. ”Det e noe som e som det ikkje ska, eg e ikkje helt meg sjøl. Det e ikkje det at de ikkje e snill, men. Så lar hun resten være usagt.

Her uttrykker Asta den skjulte tausheten.

Etter som tiden går, sløves Asta mer og mer. Det er også lang tid mellom hver gang jeg besøker henne. Når jeg spør sykepleierne hvordan det går med henne, svarer de at Asta er blid og smilende som alltid. Når jeg spør henne, svarer hun "Ja, du veit nu". Når eg får mine tanker, ber eg til Gud., forteller hun, "og det hjelper". Så nevner hun at hun ikke får ha sine tanker i fred. Når hun snakker om ektefellen som kommer på besøk, bruker de å si at han er død. Da foreslår jeg at hun skal si at det er hans ånd du kjenner, og som er her og passer på deg. Da tar hun meg i handa, og sier at det var godt du kom. "Eg blir så lei dette spillet som foregår her", sier hun. "Det var godt du kom, gjentar hun, "så kan eg være meg selv".

Ved en senere anledning jeg besøkte henne, fortalte hun om ektefellen som om han hadde vært på besøk hos henne. Alle som kjente Asta visste at ektefellen var død. Jeg tar Asta på alvor, og lytter til hennes fortelling uten å avvise det som "tøv". Jeg har selv vokst opp i et samisk lokalsamfunn hvor jeg hadde hørt at enkelte personer kunne se den avdøde. På et av mine mange feltarbeidsbesøk fikk jeg også føle en avdøds nærvær i rommet en natt da jeg lå og sov (Minde 2003).

5.4.2. Beret

Beret er enke, og har flyttet fra en av omsorgsboligene i distriktet til den avdelingen hun nå er på. I følge svigerdatteren hadde Beret begynt å surre, og kunne av den grunn ikke bli boende i en omsorgsbolig. Hun er over 80 år, men holder seg godt. Hun har et lyst sinnelag og har i følge familien hatt en positiv holdning til hverdagens krav.

På den tida Beret vokste opp, var samene sett ned på av majoritetssamfunnet. Men innad i lokalsamfunnet var Beret respektert for den hun var. Hun er eldst av en stor søskenflokk. Hun måtte som alle andre kvinner i hennes generasjon tidlig lære å ta ansvar og hjelpe til. Beret giftet seg med Hansa, og sammen bygde de opp småbruket som hun bodde på inntil hun flyttet i omsorgsbolig. Ektefellen ble tidlig syk, og Beret bidro til livets opphold ved å sy til folk som skulle konfirmeres eller stå brud.

Samfunnets negative holdning kommer fram hos Beret når jeg snakker om samiske spørsmål. "Det e nu godt du kjem å besøke en halvfinn", sier hun. Senere i samtalen tilføyer hun "Tenk eg som er halvlappisk, kom i dette nye huset".

Her kommer samfunnets tidligere tiders negative holdning fram hos Beret. Likevel er ikke Beret i samme grad i opposisjon til systemet som Asta. Når jeg begynner å snakke samisk, er det liksom hun våkner. Når jeg spør henne på samisk om hun snakker samisk, svarer hun følgende på norsk: "Eg kan nu sei et eller anna ord".

Ellers setter hun pris på besøk. "Ja, det e nu godt du kjem", gjentar hun. "Du e av våres folk". Hun mener hun har det godt, og at vi må akseptere de her "norskan". Beret blir glad over å få besøk av sitt folk som hun sier, og jeg forstår det sånn at besøket mitt er som å få besøk av en i slekta.

Det er ikke allment kjent blant personalet at Beret er samisktalende. Avdelingsleder kjenner ikke til at Beret snakker samisk. "Snakka ho samisk", spør avdelingsleder når jeg forteller at Beret og jeg kommuniserte på samisk. "Samisk det e ikkje nokka vi snakka om! sier Beret når avdelingsleder spør henne om det er sant at hun er samisktalende. "Nei, du får ikkje det svaret du er ute etter," sier avdelingslederen.

Når jeg ved en senere anledning kommer på avdelinga og møter Beret, begynner jeg alltid å hilse på samisk. Hun svarer på norsk. En gang da avdelingsleder observerer dette, blir hun overrasket. "Det visste eg ikkje", sier hun. Det som er interessant, er at Beret oversetter når jeg snakker samisk til de andre ansatte og beboerne. Plutselig er det som om hun er tilbake i barndommen på hjemplassen. Før hun aner det, har hun begynt å snakke som om hun er det også – både fysisk og mentalt.

En gang når jeg skal dra, sier jeg farvel på finsk. Da spør Beret hva det betyr. Jeg forklarer at det er farvel på finsk. Da forteller Beret at farvel heter "Baze dearvan" på samisk. Dette sier hun med glimt i øyet.

5.4.3. Hva er det Asta og Beret kommuniserer?

Både Asta og Beret er tokulturelle eller tospråklige, og det er her deres styrke ligger. Samisk er deres morsmål. Selv om korttidsminnet synes svekket, har de ikke glemt morsmålet. Hva om eldreomsorgen kunne ta tak i det som eldre samer lengst har intakt i eldre år – nemlig

morsmålet? Da ville det vært vanskeligere å definere Asta og Beret som senil demente, særlig etter at Beret fungerer som samisklærer for meg.

Et problem som synes utbredt i Tromsø kommune, er familiens taushet rundt det samiske. Familien til de eldre vil helst dysse ned at deres gamle mor eller far er samisk eller samisktalende. ”De ser ikkje nokka problem. Når du begynner å snakke med dem, sier den eldre det samme. Fortsetter du å snakke med dem, innrømmer de at det er et problem likevel at de fleste ansatte ikke forstår dem og deres forskjellige hjelpebehov.

Hva er det Asta prøver å si, som hun kommuniserer gjennom sin adferd? På grunn av at Asta ble plassert på sykehjemmet mot sin vilje, er hun i opposisjon til systemet. Men de forskjellige protesthandlinger er noe mer en atskilte episoder og øyeblikksbilder. Handlingene hennes er også et vitnesbyrd fra et menneske som føler seg fremmed i et miljø som ikke tillater at hun selv får bestemme over sitt liv og sine behov. Til tross for at Asta er i opposisjon til systemet, oppfattes hun etter hvert som en tilpasningsdyktig beboer. ”Hun var spesiell, så god”, sier en ansatt. ”Og så var det så godt å ha henne her”, sier hun. Asta oppleves altså som kritisk samtidig som hun oppleves som snill og god.

Astas opposisjon må tolkes som rimelig og forståelig. Hun har klart seg selv i egen bolig selv om hun og ektefellen hadde hatt hjelp av hjemmesykepleien den siste tiden. Nå må hun klare seg selv - uten den psykososiale støtten fra ektefellen. **Det å komme til et miljø og en kultur som tilskriver Astas adferd som sykdom, er et alvorlig anslag mot hennes oppfatning av seg selv og hva som ansees som normalt og etisk riktig for henne. Utsagnet om at hun nå kan være seg selv, er et utsagn som tilsier at de rammer hun er innenfor ikke tillater at hun selv får definere sin virkelighet noe som oppleves som en alvorlig trussel mot hennes identitet.**

I begynnelsen og i slutten av livet er sårbarheten størst. Livet er da svekket eller i fare, og det kan bare reddes ved den beste omsorg og omtanke. Det er bare i ekte nærhet til den personen som bærer denne sårbarheten at omsorgspersonell kan utvikle den høyeste og viktigste evnen i livet - evnen til å skape kjærlighet, tilhørighet og livskvalitet.

5.5. Ansattes erfaringer med samiske og/eller læstadianske beboere

Det har lenge vært en norm at kulturelle forskjeller i praksis skulle underkommuniseres. Dette er nå i endring - i og med at flyktninger og innvandrere har blitt mer og mer synlig i det norske samfunn og i arbeidslivet. Men fortsatt virker spørsmålet rundt samiske pasienters forskjellige hjelpebehov noe overraskende. Har de ikke samme behov som norske pasienter, spør enkelte ansatte noe undrende.

Hva handler så disse kulturforskjeller om? Handler det om hvordan kultur og etnisitet tematiseres, eller handler det også om hvordan samisk etnisitet kodifiseres?

Det er først gjennom å problematisere kulturforskjeller i praksis, at flere av de ansatte forteller om sin samiske bakgrunn. En ansatt forteller at hun også er sjøsame på den ene siden og skoltesame på den andre siden av slekta. Da kommer en annen ansatt og sier at den ene er halvfinn, mens den andre er skoltelugg. Denne kommentaren skaper en masse latter, som løser litt opp en litt spent situasjon.

Det virker som det er lettere å snakke om kulturforskjeller mellom nordmenn og innvandrere enn mellom samer og nordmenn. En ansatt forteller at også eldreomsorgen begynner å preges av et det kulturelle mangfold som finnes i byen for øvrig. På hennes avdeling har de både samer og innvandrere. En ansatt med utenlandsk opprinnelse hadde sagt at hun ikke vil bli assimilert, fordi hun aldri ville kunne bli norsk. Hun ville alltid være afrikaner. Dette gav meg noe å tenke på, forteller informanten.

En ansatt som har samisk bakgrunn mener at møtet med samiske pasienter gir en spesiell samhørighet - en fellesskapsfølelse. Dette har hun skjont mer av i voksen alder. Når det gjelder den sjøsamiske identitet, så "trur eg ikkje de det gjelder vil innrømme det", sier hun.

Her er den ansatte inne på noe vesentlig. Når folk fra distriktet, og særlig Ullsfjord, reiste til Tromsø med båt, var det om å gjøre å ikke snakke samisk. Da kunne de bli gjenkjent som samer, og det måtte de prøve å unngå. Dette skulle man tro hadde endret seg i dag når samene er blitt mer akseptert. Men historien gjentar seg også i dag. Når folk fra distriktet flytter til sykehjemmene i Tromsø, vil de ikke kjenne lokalbefolkningen når de møtes.

Denne benekting ser en også blant de ansatte som kommer fra Lakselvbukt og Sjursnes. En hjelpepleier som kommer fra et sjøsamisk område, påpeker at hun ikke har samisk bakgrunn. Hvorfor er det så viktig å fortelle at du ikke har samisk bakgrunn? Jeg kommer fra en læstadiansk familie, sier hun videre. Hun vet ikke om de har samer på avdelingen hun arbeider på. Læstadianerne er veldig fordømmende; enten svart eller hvitt, veldig trangsynte om hvordan de bør leve og ikke leve. Ikke så fri, man måtte følge de andre. Gud sa at man måtte følge han, eller så gikk det rett til helvete. Dersom du tråkket over streken, så... Jeg klarte ikke å forholde meg til det, forteller denne ansatte. Denne informanten mener at de fremsto med to forskjellige personligheter - en når de var i byen og en når de reiste hjem.

Når det gjelder kulturforståelse, har hun hatt lite om dette tema på timeplanen i sin utdannelse. Hun mener at kulturforskjeller ikke betyr noe når beboerne er så demente. Det de har felles er gamle salmevers fra da de var unge. Når de synger under aktivitetene her på sykehjemmet, er mange plutselig tilbake i forsamlingene. ”Har dokker skyss heim”, er et av spørsmålene denne ansatte har hørt en læstadianerkvinne spørre.

En ansatt mener de ikke har samer på sin avdeling. Når jeg spør om de har læstadianere, blir hun mer usikker. ”Ja, eg ska ikkje sei sikkert. Da tenker hun seg om. Ja, kanskje vi har ei dame. Hun sier ikke stort. Kanskje hun er læstadianer.

En ansatt som kommer fra et kristent hjem, forteller at alle eldre har en kristen bakgrunn. Blant annet vet hun at blant disse er det 2 læstadianere på hennes avdeling. Den ene er takknemlig dersom noen tar henne med på andakt. Likevel kan de ikke skjære alle over en kam – ei heller kan de se ned på andre som har en annen tro. De henter inn samisktalende fra andre avdelinger ved sykehjemmet ved behov. Hun synes det er viktig å få uttrykke seg på morsmålet, slik at de fikk uttrykke seg fullt og helt om alt. Ansatte har opplevd at en av beboerne begynte å snakke samisk da hun ble dement. Likevel sier hun at når det gjelder løsninger, er det ikke alltid det er mulig å løse. Hun må ta på ”feelinga” hva hun mener, samt grad av kjennskap til beboeren. Det er heller ikke meningen å ivareta den enkeltes tru. Vi har andakt en gang i uka samt nattverd en gang pr. måned. Det samiske er fint lite representert.

Man skal tilrettelegge for alle. Kulturbakgrunn er viktig. Det som er felles for alle, er blant annet salmesang. Når man tar den tida man trenger i forhold til den enkelte pasient, ivaretas

den enkeltes behov. Hun har blant annet tatt opp med den hun vet er kristen om de vil be aftenbønn når hun har hjulpet dem til sengs.

En ansatt som arbeider i distriktet forteller at det er gjennom de gamle, at familien blir konfrontert med sin samiske bakgrunn. Hun forteller om en sønn som har opplevd at mora begynte å snakke samisk da hun ble dement. Denne sønnen begynte å lære samisk for å kunne snakke med henne.

En ansatt forteller om en samisk beboer som ble fornærmet da de begynte å snakke samisk med henne.

Er det et stigma å være læstadianer? En av beboerne benektet at hun var læstadianer da jeg snakket med henne. Denne kvinnen fortalte at da det var bispevisitas i kirka, var det ingen læstadianere som hadde møtt opp. Troen går på tvers av generasjonene. Barn av læstadianerne fortsetter i foreldrenes fotspor.

En tidligere samisk ansatt som har arbeidet både på sykehjem og omsorgsbolig, har prøvd å snakke samisk til en beboer som hun har sett har bilder av samer på veggen. Men hun fikk ingen respons. "Hun bare så på meg og gjorde som ingenting." Da fortalte de ansatte at flere hadde prøvd å snakke samisk til henne. I den tida hun jobbet, var det ingen som ga til kjenne at de var samer. Jeg prøvde å fiske litt hos de ansatte, og denne kvinnens mening er at dersom det hadde vært noen som gav seg til kjenne (som samer) hadde det ikke vært noen problemer, med unntak av noen få.

Når vi senere reflekterer over hva som gjør at majoriteten av de ansatte ikke ser de samiske beboerne, mener kvinnen det skyldes to virkelighetsforståelser. "Vi tenker allerede på en annen måte. Kommer det av at vi er vant å tenke annerledes eller er det genetisk", spør hun i løpet av samtalen. Eller er det slik at samene er vant å tenke to tanker samtidig; det vil si at de har en dobbelt bevissthet? Hun forteller at en av beboerne brukte å spørre om hun hadde gjort noe galt, når de tok henne i armen. Har denne kvinnen vært kuert, undrer hun?

En samisk sykepleier hører ofte at de ansatte sier at de ikke har samiske pasienter. Men hun ser dem, der de sitter med sin samiske eller tokulturelle identitet. Men dette er skjult for den norske omverdenen og helsepersonell som ikke har bevissthet om det samiske. Når hun

påpeker at vedkommende beboer er samisk, får hun til svar at det ikke er så nøye. Det tar vi ikke hensyn til her, sies det. Da gjør jeg det på min egen måte. Når jeg spør hva hun mener med det, svarer hun at det samiske er en del av deg selv, og noe som kommer til uttrykk når du tar fram hverdagsmennesket i deg selv.

5.5.1. En fragmentert virkelighet

I samtale med meg viser både Asta og Beret en annen side av seg selv, enn den de viser til helsepersonellet på de respektive avdelingene. Intervju med ansatte på eldreinstitusjonene, viser ansatte som også lever i en todelt verden eller fragmentert virkelighet, om en vil. Denne todelte verden som mange eldre samer lever i, er faktisk ganske utbredt blant eldre samiske brukere/beboere (Minde 2005).

En samisktalende ansatt forteller om en kvinne fra Lakselvbukt som bodde på et aldershjem i Tromsdalen og som hun snakket samisk med på rommet. Men dette måtte hun ikke si noe om til de andre. Og hun måtte love på tro og ære og ikke si noe. Vi snakket til og med lavt inne på rommet hennes, så ingen skulle høre at de snakket samisk dersom de gikk forbi døra, forteller den ansatte.

En ansatt som bor i Lakselvbukt har erfart at folk sier **de ikke er samisk, samtidig som de er samiske**. Så begynner de å fortelle fra sin oppvekst. Dialekten avslører dem også, sier hun

Jeg har tidligere nevnt den dobbelte eller ambivalente holdningen enkelte ansatte har til det samiske, og at denne ambivalensen blir uttrykt på ulike måter. De var litt på vakt overfor meg når de møtte meg og hørte hva jeg forsket på – særlig etterkommerne av den sjøsamiske befolkning.² De stilte seg litt avventende til hva jeg ville vite. Det var først etter at jeg hadde fortalt hvem jeg var, at de slappet mer av, uten å komme med motspørsmål om hva samene nå skulle kreve. Det kan tyde på at jeg pirker i et felt de helst ikke vil ha befatning med. En ansatt mener at mange har problemer med å forholde seg til det samiske, fordi de har tatt avstand fra sin samiskhet. Likevel ligger de samiske, lokale erfaringene der som noe taust som kommer fram gjennom verbale og kroppslige erfaringer i gitte situasjoner.

² Dette er funn jeg også gjør i mi doktoravhandling Samisk alderdom som er under arbeid. Det samme fant 4 sosionomstudenter som undersøker språklige og kulturelle utfordringer blant etniske minoriteter på alders- og sykehjem i Alta (A.Lauvnes, M. Olsen, M. Maja, U.B.Hansen 2005).

Fornorskningen førte til at folk ikke bare skulle snakke norsk, men de skulle også bli norske (assimilering). Den formelle fornorskningen har også vært utformet forskjellig overfor samene. I de såkalte overgangsdistriktene ble det satt i verk andre former for tiltak enn for eksempel i resten av Troms og Nordland. Tromsø kommune lå utenfor overgangsdistriktet. Her ble samene mer utsatt for en pragmatisk fornorskning det vil si økonomiske, demografiske og sosiale prosesser i lokalsamfunnet som frembrakte fornorskningen. Prosessen førte til at de fleste sjøsamene tok avstand fra sin opprinnelse. Dette har ført til en livslang angst og fornektelse både for den eldre generasjon og deres barn (min generasjon), men som nå ser ut til å bli løst opp i den yngre generasjonen. Studier viser hvordan samene over tid utviklet ulike opplevelser av seg selv i pendlingen mellom den norske og den samiske sfære eller kontekst (Eidheim 1971). Det sosiale liv innenfor eldreomsorgen, og særlig på institusjon, foregår ved å etablere "backstage" hvor eldre samer tør være seg selv, og si hva de mener, samt "frontstage"³ hvor de mer veier sine ord før de sier noe (Minde 2004). Ved å ha bevissthet om disse to sfærene, klarer de å skjule hvem de er på arenaer som føles truende på deres identitet. Denne manipuleringen av tid og rom, og hva man kunne uttrykke i backstage og frontstage, skapte også en spesiell type kommunikasjonsform. Dette tause språket ble en del av den tause kunnskapen som skapte en type mennesker som tenkte seg om både to og tre ganger før de sa noe. Strategien ble å formidle budskapet på en slik måte at de som var innforstått med det, skjønnte det implisitte budskapet. På grunn av denne manipuleringen av tid og rom, har ansatte med bevissthet om egen samisk kulturtilhørighet og bakgrunn utviklet en fragmentert virkelighet hvor de viser ulike ansikter alt etter hvor de befinner seg på institusjonen. Dette motsetningsfylte i situasjonen er også et resultat av forholdet mellom liv og lære, mellom minoritet og majoritet. I stedet for å si fra hva de ser, velges tausheten, i stedet for å gå inn i seg selv og bryte tausheten. Dermed er ansatte som er seg bevisst sin samiske kulturtilhørighet med på å skjule at Tromsø kommune har eldre samiske brukere med særegne behov.

³ jf Goffman, 1992

5.6. Oppsummering

I dette kapitlet har jeg vist til et utvalg ansatte hvordan de forholder seg til det å ha samiske beboere på sine respektive avdelinger. Det er et variert bilde ansatte gir av eldre samiske og samisktalende brukere. På enkelte avdelinger vet de ansatte at det finnes eldre samiske brukere. På andre avdelinger som for eksempel på Nye Heracleum kjenner de ansatte ikke til at det finnes eldre samiske beboere. De ansatte kjenner i hovedsak eldre brukere med tilknytning til reindriftssamisk miljø. Når det gjelder eldre sjøsamer fra utkantstrøk i kommunen, er viten om de eldres samiske bakgrunn mangelfull. Her finnes det et stort forbedringspotensiale fra de pårørendes side – ved at de informerer avdelingsleder at ens mamma eller pappa er (sjø)same.

Hva slags hjelp etterspør så de eldre samiske brukerne? De etterspør ikke etter særskilte tilbud. For det meste er eldre samiske brukere snille å ha med å gjøre. Når de får mat, stell og rene klær, er de fornøyd og takknemlig. Likevel har eldre samer behov for å snakke med likesinnede. De norsktalende har hverandre å snakke med samt personalet når de har tid å sette seg ned. De samisktalende sitter i en stol uten at noen er i stand til å snakke med dem. De har heller ikke medbeboere å småprate med slik som norsktalende beboere har. De norsktalende samene har språket å kommunisere med, men føler seg likevel så forskjellig at de ikke finner mange likesinnede de ønsker å ha omgang med på de respektive avdelingene.

Eldre samer og deres nære familie må forholde seg til eldreomsorgen på norsk vis, samtidig som de selv lever i en samisk virkelighet. **Dessuten opplever ikke de samiske beboerne at de har noe de skulle ha sagt om hva som er deres behov og hva som er viktig for dem i livene sine.** Av den grunn sier de det som forventes av dem, det vi si at det samiske ikke er så viktig. Men i samtale med meg, sier de noe annet.

Det som jeg finner, er at helsepersonell med samisk tilhørighet og bakgrunn ikke aktivt motarbeider eldre samers forskjellige hjelpebehov. De velger å være tause og dermed motarbeider de passivt beboere som har andre behov enn de etnisk norske beboerne. Men

innenfor de sosiale rammer som ansatte er, gjør de så godt de kan for å imøtekomme den enkelte beboers forskjellige hjelpebehov.

6. Den kommunale rustjenesten

6.1. Innledning

I Tromsø er det nå flere en før som søker hjelp hos rustjenesten. Kommunen har ikke tilstrekkelig kapasitet og mangfold til å møte behovene på rusfeltet. Det gjelder spesielt behandling i institusjon og oppfølging etterpå.

Det gjennomsnittlige alkoholforbruket i Tromsø er markant høyere enn landet for øvrig. Sammenligningstall mellom byene i Norge over mengde ren alkohol pr. innbygger over 15 år omsatt på restauranter i 1999 viser at Tromsø ligger som nr 2 etter Oslo. 5 år etter er det ingenting som tyder på at denne plasseringen er endret. I følge rusmiddelpolitisk handlingsplan (2000-2004) bruker ca 4 % av befolkningen sporadisk eller regelmessig eller omsetter narkotika i alle typer befolkningsmiljøer. 800 personer anslåes til å bruke narkotika jevnlig, mens 200 personer anslåes å bruke heroin regelmessig. Rundt 300 personer regnes som sosialt utslåtte (Vedlegg til rusmiddelpolitisk handlingsplan 2000-2004). Det er i tillegg registrert ca 300 bostedsløse (Tromsø 16.6.2004). I en by og en kommune hvor ”alkoholen flyter fritt”, og stoffproblemene har storbypreg, skal jeg kartlegge rusproblematikk blant samer. Er det mange rusmisbrukere i Tromsø med samisk tilhørighet/bakgrunn? Og hva slags kulturforskjeller ser ansatte mellom samer og etnisk norske rusmisbrukere?

I det følgende skal jeg først presentere utvalgte handlingsplaner, det kommunale ettervernet og Utekontakten. Deretter skal jeg vise til forskning som er gjort blant urfolk og samer, før jeg presenterer empirien. Så presenteres intervjumaterialet fra den kommunale rustjenesten. Hvilke institusjoner som er valgt ut, skal jeg komme nærmere tilbake til. **Til slutt oppsummerer jeg kapitlet ved å peke på noen av kulturforskjeller som ansatte har observert.**

6.2. Utvalgte handlingsplaner

Rusmiddelpolitisk handlingsplan for Tromsø kommune (2000-2004) ser på de ulike innvirkninger alkohol og rusmiddelpolitikken har for Tromsø. En målsetting er at Tromsø som storby vil arbeide for å bedre forebygging, behandlingstilbud og ettervernsarbeid for folk med rusproblem. Tromsø kommune vil også gi et bedre tilbud til folk med både rus- og psykiske problemer (Rusmiddelpolitisk plan 2000-2004).

Planen trekker også fram at de med dobbeldiagnoser rus/psykiatri mangler tilpasset behandlingstilbud. En utfordring med dette er å utvikle metoder og etablere tiltak som kan ivareta personer med dobbeltdiagnostikk samt påvirke rammebetingelsene (lovgivning/behandlingstilbud).

Det nevnes ikke noe i de refererte handlingsplaner om de særskilte utfordringer rustjenesten vil møte overfor brukere med en annen kulturell og/eller etnisk bakgrunn.

6.2.1. Det kommunale ettervernet

Alle klienter med rusproblemer blir behandlet ved sosialmedisinsk senter. Tjenesten er en del av den kommunale sosialtjenesten, men har vært skilt ut fra sosialkontoret siden 1996. Senteret driver også en egen helsetjeneste, og har 7,5 stillinger pr. 2002.

Boliger er ansett som det viktigste hjelpemidlet i det kommunale ettervernet, men mengden av boliger pr. i dag ansees ikke som tilfredsstillende. Kommunen disponerer 4 hybelhus der man har miljøarbeidertjenesten tilknyttet. Disse hybelhusene fungerer som en slags trappetrinnsordning for de med rusproblemer.

Miljøarbeidertjenesten består av ei varmestue og de nevnte hybelhusene som innlosjerer personer med ulike grader av problemer knyttet til rusmiddelbruk. Varmestua er et dagtilbud som består av kafè, dusj og vaskemuligheter for klær, veiledning og hjelp i kontakten med

offentlige instanser og andre. Hybelhusene har oppfølging av miljøarbeidere og henger sammen i en ”trappetrinnsmodell” med ulik terskel for inntak. Søknad om inntak på hybelhusene behandles av miljøarbeidertjenesten

På Bjerkaker hybelhus er det i gang et miniprojekt hvor 11 hybler omgjøres til 4 leiligheter som skal hjelpe de mest belastede rusmisbrukerne. Det er også nylig tatt i bruk et botilbud på Ørreholmen utenfor bykjernen for de med alvorlig psykisk lidelse og omfattende rusmisbruk. Det arbeidet to samer på Sosialmedisinsk senter på den tiden jeg holdt på med intervju av rustjenesten. I dag er begge gått over i andre stillinger. I miljøarbeidertjenesten og på hybelhusene jobber det flere med sjøsamisk bakgrunn. Noen vet ikke om de har samisk bakgrunn, mens enkelte er seg bevisst sin kulturelle tilhørighet og ser kulturelle forskjeller i praksis. Sosialmedisinsk senter var også representert på seminaret i Lakselvbukt i mars 2003.

6.2.2. Utekontakten

Utekontakten er et åpent hus for ungdom, og er et tilbud til ungdom om hjelp til å løse praktiske problemer og personlige vanskeligheter.

Utekontaktens sju medarbeidere driver oppsøkende virksomhet blant barn og ungdom i Tromsø sentrum på dag- og kveldstid. Fem av disse er ansatt i kommunen under rusenheten og to er ansatt ved Universitetssykehuset Nord-Norge (UNN), avdelingen for barne- og ungdomspsykiatrisk poliklinikk og ved Psykiatrisk senter for Tromsø og Karlsøy. Tromsø kommune og UNN samarbeider om driften av Utekontakten.

På den tiden jeg gjorde intervju, arbeidet det ingen samer på Utekontakten. Det arbeidet en samisk mann tidligere der i 4 måneder. Han problematiserte ikke sin samiske tilhørighet, forteller leder.

6.3. En utenforstående på samer og rus

Det hersker mange myter om samene og rusmisbruk, både blant forskerne og byråkratene. Den første forskeren som undersøkte samenes sosiale forhold, var sosiologen Eilert Sundt. Sitt første møte med samer, hadde han med fjellsamene i sørsamisk område. Senere foretok han en reise til Nord-Norge (1863). Her er det ”finnefamiliens” rusproblemer han legger spesielt merke til (Midtbøe 1973).

Det som er tydelig i hans beskrivelser, er at hans første nedtegnelser preges av sterke fordommer mot samene. Etter hvert som han lærer samene å kjenne endrer han syn på samene. Han ble imponert over folks evne til å innrette seg etter vær og naturforhold. Senere fikk Sundt lære mer samene å kjenne. I Ofoten fikk Sundt for første gang innblikk i noen av de problemer som samene slet med. Det som særlig kom til å interessere han, var språkproblemet.

Sundts inntrykk av samene var at de var godmodige og vennlige, nøysomme og sorgløse. *”Deres lette og barnlige sinn gjør dem meget mottakelig for inntrykk, og det skal lite til for å glede dem”*, sier han

Årsaken til at samene var godmodige, mente Sundt var at de var naturfolk. Det at de flyttet mye rundt omkring, betydde at de ikke måtte være altfor mye belemet med gods og gull. *”Deres godmodighet og vennlighet var noe alle satte stor pris på. Men det at de skiftet meninger lige saa let som de skiftet hjem, var en stor svakhet hos dem.”*¹

”En av samenes store laster var misbruk av brennevin. Det var ikke bare Rørossamene, men også samene i Troms og Finnmark som lå under for denne gift. For øvrig sto det meget dårlig til med edrueligheten hele landet over. Alle samfunnsklasser var berørt av drukkenskapens last. For samene betydde det nærmest undergang. Brennevinet var for dem blitt Snaregarn” som fanget dem helt. Mange fjellsamer var blitt utarmet på grunn av deres ”tilbøyelighet til Drik”. De ble tvunget til å forlate fjellviddene og slå seg ned som ”Bygde-Fin”. De var altfor stolte til å motta noen form for fattigdomsstøtte. Bare når sykdom og alderdomssvakhet ble

¹ Midtbøe, Øyvind (1973): Eilert Sundt og samene (s. 28)

for besværlig, søkte de offentlig hjelp. Derimot var det mange som levde som betlere idet de drog omkring blant den norske befolkning og tigget til seg brød og klær.²

Men Sundt registrerte de endringer som skjedde hos samene i kjølvannet av den læstadianske påvirkning på folks levemåte. Holdningen til den løsslupne drikkinga som hadde utviklet seg på Nordkalotten, endret seg. Læstadius påpekning av folks eget ansvar over å ikke hengi seg til alkohol, fikk mange til å se på seg selv og sitt liv med nye øyne.

”Vekkelsen hadde på mange steder i Troms og Finnmark ”forjaget Drukkenskapen fra Baade Finnernes og deres norske Sæder”. Det var blitt en skam å beruse seg. I stedet for brennevin ble nå kaffe mer og mer vanlig selskapsdrikk”, noe som også bemerkes i de mange rapporter som kommer fra Finnmark og Troms.

”Fortsatt var drukkenskap deres mest iøynefallende skjødessynd. Drikkingen førte med seg uenighet og strid mellom ektefellene og mellom foreldrene og barna. Sundt kunne statistisk påvise at drikkfeldigheten var meget større blant samer og kvener enn blant de norske. Da samene stod i en særstilling med hensyn til Forfaldne, reise Sundt det spørsmål om det kunne være noe i samenes ”folkeart” – som gjorde dem så ”tilbøyelig til stærk Drik”³

Det som er interessant her, er de holdninger Sundt utviser ovenfor samene. Men han endrer holdningene jo mer han lærer samene å kjenne. I begynnelsen er han negativ, men han endrer holdning etter hvert i en mer positiv retning.

6.3.1. Forskning på rusproblematikk blant samer og urfolk

Innen feltet samer og rus finnes det mange fordommer og stereotypier. Som jeg viser har man fra gammelt av gitt det inntrykk av at samene har hatt en altfor lett omgang med flaska (Midtbøe 1973). Men da den læstadianske vekkelse slo rot blant samene, forandret samene sitt

² Midtbøe, Øyvind (1973): Op.cit (s 28)

³ Midtbøe, Øyvind (1973) Op.cit (s 49).

drikkemønster på grunn av de moralske følger denne bevegelsen fikk. At samekulturen holdt på å gå til grunne på grunn av alkoholforbruket på 1800-tallet, er velkjent. Men hvorfor mytene om samenes store alkoholforbruk har holdt seg fram til i dag, er mindre innlysende.

I NOU (1995:6) ble det hevdet at alkoholvaner er utbredt blant samisk ungdom. Det ble vist til en undersøkelse på 1970-tallet av 220 ungdommer i Kautokeino. Denne undersøkelsen konkluderte med et relativt høyt forbruk av alkohol blant samisk ungdom. Nyere undersøkelser viser at samisk ungdom ikke drikker mer alkohol enn norsk-norsk og kvensk ungdom innenfor samme geografiske område (Spein 2003). Når det gjelder gårsdagens misbrukere, viser tall det samme drikkemønster. Forskerne Larsen/Saglie (1996) har kartlagt selvrapportert alkoholforbruk blant 659 respondenter. Her finner forskerne at individer som bor i samiske kommuner, drikker mindre alkohol enn individer som bor i ikke-samiske områder i Finnmark. De finner videre en sterkere religiøs tilknytning blant samer enn blant ikke-samer - noe de mener kan forklare et noe lavere forbruk av alkohol blant samer.

Internasjonal forskning om urfolk og rus viser et noe annet bilde. Så mye som 80 til 90 % av den amerikanske indianerbefolkningen som lever i bestemte ghettoer, lider av alkoholisme (Burden 1994). Sett fra et majoritetsperspektiv, forklares det høye konsumet av alkohol av enkelte forskere, at amerikanske urfolk har en svak vilje og mangler moral. Andre forskere forklarer alkoholisme som en protest mot den integreringspolitikken som amerikanske myndigheter fører overfor urfolk. Imidlertid viser en nylig publisert studie fra Canada at det er mindre drikking blant inuitbefolkningen enn den øvrige befolkningen. Ikke bare drikker de mindre, men de som drikker, konsumerer mindre alkohol sammenlignet med ikke-inuitter (Wood 1999). De samiske ungdommene trenger ikke ha et likeartet drikkemønster som ikke-samisk ungdom. Det kan bety at jentene har tatt igjen guttene når det gjelder alkoholforbruk. Det kan også bety at samisk ungdom vokser opp i en helt annen tid i dag, hvor samiske verdier, normer og identitet er en selvfølge.

I en kvalitativ studie, har Kemi gjort en intervjuundersøkelse av 10 voksne samer. Kemi (2000) avliver myten om den ivaretagende familie. I saker som omhandler rus og psykiatri trakk familien seg unna. Kemi forklarer det med at det samiske samfunnet er et fellesskapssamfunn. Når en mann drikker, skjemmer han ikke bare ut seg selv og ektefellen,

men hele slekta si. Og det som er skamfullt og tabubelagt snakker man ikke om. Kemi hevder at å fremheve det ærefulle hos personen, er en måte å mestre tilværelsen på.

Selv om Kemi gjør en kvalitativ undersøkelse, legger hun en utenfraforståelse på samer og rus. Det skyldes nok i stor grad hennes faglige ståsted som sosionom. Faget sosialt arbeid har ikke integrert samisk rus- og erfaringsproblematikk i sin teoriutvikling. Tausheten Kemi omtaler, handler ikke bare om skam og skyldfølelse hos familie og slekt. Det handler om å forstå de prosesser som fører til at familie og slekt føler den skam og skyldfølelse de opplever. Det handler om et verdi- og menneskesyn i hvordan samfunnet ser på alkoholikere. En samisk alkoholiker kan ha et dobbelt stempel på seg, både som same og som alkoholiker. I det samiske samfunn hvor de læstadianske verdier råder, er normen å ikke snakke om alkoholikere på en dømmende måte, samtidig som en vet at vedkommende er glad i flasken. Men man snakker ikke høyt om alkoholikere for ikke å forsterke det stempelet alkoholikeren allerede har fått/får fra storsamfunnets side, og som han/hun lett kan adoptere selv.

I de sjøsamiske områder finnes det ingen undersøkelser som er gjort på samer og rus. Likevel fastslår uførestatistikken at det finnes mange utslåtte menn i disse bygdesamfunn som sliter med sammensatte problemer, deriblant rus. Om det bare er samer blant disse, er det ingen dokumentasjon på. Fornorskningsprosessen hvor samene måtte skjule og fortrenge hvem de var, samt den samiske revitaliseringen hvor det stilles strenge krav til hvem som kan være same, skulle tilsi at det er viktig å skille mellom gårsdagens og morgendagens misbrukere. Det er ulike grunner til misbruk av rusmidler - noe som det trengs mer dokumentasjon på.

6.4. Presentasjon av empiri

6.4.1. Utvalget

Det er gjort intervju av ansatte på Sosialmedisinsk senter, Miljøarbeidertjenesten, Bukta hybelhus, Heimly, Varmestua, Utekontakten samt tidligere ansatte i sosialtjenesten og rustjenesten. Det er dessuten snakket med en del brukere på Varmestua, Bukta hybelhus, samt tidligere rusmisbrukere som i dag er rehabilitert. Det er brukt både enkeltintervju,

gruppeintervju samt telefonintervju. I det følgende ikke oppgi hvor den enkelte informant arbeider.

6.4.2. Å leve i en krysskulturell presset situasjon,

Når hjelpeapparatet kommer inn for eksempel gjennom ettervernsarbeidet, kan mange samiske russkadede være redd for ikke å takle de krav som stilles – som går helt på tvers hva de klarer/ønsker. Hva har skjedd og hva kan ligge bak at det har låst seg for personen? I den forbindelse kan det være fruktbart med å starte med en autentisk fortelling om det å leve i en krysskulturelt presset situasjon. Det er konstruert historie om Lasse som kjennetegner mange sjøsamiske brukere.⁴

Lasse kommer fra et sjøsamisk hjem som fungerte godt - et tospråklig hjem. Foreldrene snakket samisk seg imellom, noe Lasse ikke kunne unngå å høre. Og siden det nå engang er slik at det er foreldrene som er barnas forbilder, falt Lasse fort inn i deres væremåte og tankesett, og fungerte godt i det miljøet som var på stedet. Så kom den dagen han skulle begynne på skole, en skole som var basert på norskspråklige elever. Fornorskningen var i gang. Allerede fra starten møtte Lasse problemer i møte med læreren som var fra Østlandet. Det må presiseres at læreren egentlig ikke kunne lastes – han gjorde bare jobben han var satt til å gjøre. Uansett, her møttes to forskjellige kulturer. Læreren fra Østlandet med sitt erfaringsgrunnlag og miljø som var forskjellig fra Lasses, både kulturelt og språklig. Lasse var en velutviklet gutt åndelig sett. Hjemme gikk det greit med de praktiske gjøremål og samtaler. Det var tydelig allerede fra skolestart at Lasse ville få problemer med hensyn til norskundervisningen. Alt det vante ble snudd på holdet og dette skulle dessverre vise seg å følge han i de nærmeste skoleår. Skal vi gå ut fra at Lasse allerede da begynte å utvikle et negativt selvbilde i forhold til det norskspråklige. Dialogen som den gang var mellom skole og hjem var vel ikke så utbredt som i dag. Lasse fullførte på en måte grunnskolen. Etter det ble hans tilværelse ustabil med et ungdomsliv preget av tilfeldige jobber.

Som tidligere nevnt; Lasse så på seg selv som nokså mislykket, noe som etter hvert bredte seg til det hjemlige miljø. Hadde det vært et hjelpeapparat da som kunne fanget opp Lasse, ville

⁴ Historien ble første gang presentert på SAS-hotellet i Tromsø i 1997 av Roald Koht

hans fremtidige rusproblem vært unngått. På det lille stedet var det nemlig allerede etablert et alkoholisert miljø som kanskje hadde oppstått som følge av de samme problemene som de Lasse hadde opplevd. Dit søkte Lasse og fant sine jevnbyrdige, og for første gang i sitt liv følte han at han behersket livet sitt i forhold til sine medmennesker. Imidlertid, etter noen år i det nevnte miljø, var det ikke den sosiale kontakten som var hovedsaken, men ene og alene alkoholen. Lasse var atter falt utenfor”.

I denne historia virker rusen som et middel for å glemme når livet føles tungt å leve. Da blir rusen noe positivt som bidrar til at man får innpass i et sosialt miljø og føler tilhørighet og fellesskap som tar han som han er.

Mange russkade i Tromsø kommune kommer som Lasse fra små bygdesamfunn. Selv om mange er velutviklet åndelig sett, har møtet med det norske skolesystemet vært en spesiell utfordring (Bråstad Jensen 1991). Lasse er en av mange som fikk problemer med hensyn til norskundervisningen. Alt det vante ble snudd på holdet. Undervisningen foregikk på norsk, med norsktalende lærer, som ikke skjønnte at elevene skrev på norsk, og tenkte på samisk. Slik ballet det på seg. Dermed begynte han å få problemer på skolen, som førte til at han begynte å utvikle et negativt selvbilde i forhold til det norskspråklige. Senere ble veien inn i et allerede etablert alkoholisert miljø på stedet det som lokket. Her fant han sine jevnbyrdige, som Lasse i dag mener hadde det samme erfaring som Lasse hadde opplevd.

Mange av denne gruppen havner i Tromsø. Som sosialkurator i mange år i Tromsø kommune, møtte jeg mange samiske bygdegutter som hadde havnet på kjøret i sin hjembygd. Målet på sosialkontoret den gang var å få dem tilbake til der de kom fra.

Ikke alle som flyttet til byen, klarte å hevde seg i et bysamfunn. Dette bekrefter også de to etatssjefene (jf kap.3). Mange rusmisbrukere er skoletapere. I Dagsrevyen (5.11.02) oppgis det at så mange som 70 % av rusmisbrukerne er skoletapere. Mange bygdeungdommer fikk tidlige merke at de var kommet til et annet miljø når de kom til Tromsø, noe som gjorde at de ikke klarte å hevde seg i et bysamfunn. Etniske norske ansatte mener at når de kommer til byen, blir de nok en gang tapere, fordi de ikke kan løse de sosiale kodene. De vet ikke hvilke spilleregler som gjelder, særlig innenfor rusmiljøet. En tidligere etnisk norsk rusmisbruker mener det var forutbestemt hvem som skulle ”gå på trynet”. Lærerne gjorde så godt de kunne for å hjelpe de svake samiske elevene som flyttet til byen og slet faglig. Mange av disse fikk

hard medfart i skolemiljøet, fordi de fikk ekstra oppmerksomhet fra lærerne. Dette tåltes ikke, forteller han.

I samtale med samiske rusmisbrukere som kom fra bygda, hevder de det motsatte. **De mener at det nettopp var ungdom fra bygda som klarte seg i skolemiljøet.** Samfunnet hadde under skoletida tatt fra dem alle illusjoner og ambisjoner i livet. Men de skulle vise at de skulle klare seg tross alt. Selv om de levde i en krysskulturell presset situasjon, har mange samiske rusmisbrukere klart seg.

Lasse har i dag kommet seg ut av sitt rusmisbruk. Selv om det i en bykontekst er en ressurs å ha flere identiteter, ligger det implisitt i storsamfunnets syn at du skal være noe annet enn den du er. Dette kan bli vanskelig å handtere for noen, men ikke alle.

6.4.3. Hva er det rusen i en bykontekst representerer?

Lasse havnet ikke i Tromsø og unngikk å bli en del av byens rusmiljøer. Men mange bygdeungdommer havner i Tromsø og rusmiljøet. Ansatte i rustjenesten avkrefter at det finnes utpregede etniske rusmiljøer med kvensk og/eller samisk ungdom/voksne. Samtale med (sjø)samiske rusmisbrukere viser at det drikkes mye i enkelte miljøer, spesielt blant middelaldrende og eldre.

Hva er det da rusen i en bykontekst representerer? Det å ha vokst opp i en etnisk minoritetssituasjon, kan ha forsterket denne normen. I bygdemiljø kan derfor rusen skyldes altfor strenge normer rundt den enkeltes dagligliv med henhold til hvem du skal være og hvordan du skal te deg. En ansatt mener at samer som har rusproblemer reiser fra bygda for å beskytte familien og slekta. Noen bytter navn for å ikke kunne plasseres steds- og slektskapsmessig. Et annet moment er at rusen gir deg en sosial kompetanse til personer som er veldig lukkede. Alt det de ikke våger å være, får de utløp for under rusen.

Det finnes mange rusmiljø i Tromsø. Driker du alkohol, oppsøker du serveringssteder der de serverer øl. På en måte blir ”stupfylla” inngangsporten til å få innpass i miljøet. Blir du hasjbruker, oppsøker du hasjmiljøet. Bruker du heroin, oppsøker du heroinmiljøet. Rusmiljøet består av et hierarki. I en studentundersøkelse fra Hammerfest viser Kristiansen (2004) at

rusmiljøet i begynnelsen virker inkluderende der ingen blir stigmatisert for sin bakgrunn, utseende eller gode evner på skolen. Dette første inntrykket gir inntrykk av uselvviskheter, og er da naturlig tiltrekkende for ungdommer. Men så forandrer det seg når ungdom er godt integrert i miljøet, og hekta på alkohol eller stoff. Da handler det mye om penger og hva som skjer med de som ikke betaler gjelden sin i tide.

En hver rus har si makt. Verden sees etter hvert i svart og hvitt. Da er det om å klare å skille ut de svarte miljøene i forhold til de hvite, forteller en bruker. Ruskarrieren er slik at du begynner med de letteste stoffene først. I disse rusmiljøene utkrystaliserer det seg etter hvert hva du er.

Det er en bestemt kode til det å være en akseptert Tromsøværing (Tjelmeland 1994). Det å vokse opp med disse kulturelle kodene, gjør at bygdeungdommen først må lære seg disse før de blir akseptert i de ulike rusmiljøene. Byungdom vokser opp med disse koder. De får dem gratis. "Eg viste på forhånd kor lysløypa gikk", forteller en tidligere bruker. De som kommer utenfra, bruker lengre tid til å lære seg kodene. Det er ikke de samme spillereglene i Tromsø som for eksempel i Lakselvbukt. De fikk en sosial devaluering det vil si de bukket under fordi de ikke ble akseptert i stoffmiljøet.

Likevel er det ikke til å komme forbi at mange tokulturelle behersker det å bo i en by. De får ikke bare et videre perspektiv på livet, men ser at det går an å leve på flere måter og med flere "sannheter". Denne dobbelte kompetansen har skapt mange hardbarka karer som står for en støyt i rusmiljøene. Mange russkadde personer som kommer til byen lærer seg fort kodene og blir godt respektert i sine respektive miljø – som får mange til å føle seg aksepterte og jevnbyrdige (jf Lasse). Mange av disse hardbarka karene er etterkommere av samer. De har glidd inn i (stor)byens anonymitet og mangfold uten å behøve å bringe sin etniske tilhørighet på bane. De blir ikke vurdert ut fra hva de presterer i jobbsammenheng og hvordan de behersker de sosiale kodene i de rusmiljøer de er i. En kode som gjelder, og som alle må tilpasse seg, er å ikke skille seg altfor mye ut sosialt og kulturelt.

6.5. 'Vi har ingen samiske rusmisbrukere i Tromsø, og det vil ikke berøre oss'

Det som går igjen i de intervjuene jeg gjør, er oppfatningen av at sjøsamene har vært utsatt for assimilering. Den rådende oppfatningen er at samene er de som snakker samisk, lever av reindrift og har en sterk samisk identitet.

'Vi har ingen samiske rusmisbrukere i Tromsø, og det vil ikke berøre oss', er utsagn som jeg får høre i intervjuene av informanter som har en utenfraforståelse på samer og rus. Skal disse legge premissene for virkeligheten, vil ikke samisk rusproblematikk berøre ansatte i stor grad i Tromsø kommune. Men et viktig maktspekt er å definere virkeligheten. For når jeg spør ansatte med samisk kulturtilhørighet og bakgrunn, forteller de at de har samiske brukere. For eksempel har Sosialmedisinsk senter i løpet av 2-3 måneder hatt 3 samiske brukere. Man vet også at drikkemønsteret blant enkelte samegrupper er annerledes enn hos ikke-samer, og at det blant enkelte grupper middelaldrende og eldre drikkes tungt (Gjesvik 2001). Man tenker vel ikke at samene har et annet kulturmønster, sier en ansatt. Ut fra det har kommunen ikke et godt nok tilbud til samer med rusproblematikk. Det er ikke problematisert, noe som jo er litt merkelig, forteller vedkommende.

Men han presiserer at rustjenesten har også hatt vanskeligheter med innvandrere og rus. Det kan virke som om det er lettere å snakke om innvandrerklinter som ikke berører ansatte på samme måte.

Viten om at det finnes samiske rusmisbrukere i Tromsø er generell liten blant de ansatte i rustjenesten. Det virker som om problemstillingen for mange ansatte er helt ny. De første reflekterende runder om de har vært i kontakt med samiske brukere, starter under gruppeintervjuet. En mannlig ansatt som kommer fra et sjøsamisk område spør om man kan føle på seg om man er same. Et annet spørsmål jeg får er om de samiske rusbrukere henger rundt i byen. Dersom de heter Hætta, eller Utsi, er det naturlig å spørre om de er samer. Men heter de Pedersen eller Olsen er det noe annet. "Vi spør ikke om de er sama, dersom de ikke sjøl kommer inn på etnisitet", forteller en ansatt som har lang fartstid i kommunens rustjeneste.

For samiske brukere kan det å komme i en klientsituasjon bety at den samiske bakgrunn oppleves som noe man må underkjenne eller legge bort. Man får ikke lov å være to- eller flerkulturell. En samisk bruker visste ikke at en av terapeutene som han hadde med å gjøre, hadde samisk kulturkompetanse. Han fikk ikke vite det før han var ferdigbehandlet. ”Hvor mye lettere hadde det ikke vært for meg å vite det mens jeg var under behandling”, sier han. På spørsmål fra meg hvorfor denne ansatte ikke har snakket åpent om sin kulturanalytiske kompetanse, svarer hun at det ikke har falt seg naturlig på den arbeidsplassen hun er. **Det er knyttet så mye taushet rundt det samiske at det er vanskelig å vite hvordan man skal gripe det an,** sier hun.

Her kan det være lett å falle i den gropa, at en klandrer de samiske rusmisbrukerne for ikke å fortelle at de har samisk tilhørighet og/eller bakgrunn. Men det kan skyldes like mye ansattes redsel for å avsløre seg selv og sin egen usikkerhet i forhold til det å måtte ta stilling til hvem de er. Det å bringe klientens samiske identitet på bane, kan derfor faktisk skape mer problemer for en selv enn for klienten. Psykiater Johnsen (1967) viser i si bok ”Fra angst til trygghet” at mye intoleranse og dømmesyke ikke alltid springer ut av et ondt hjerte, men ut av usikkerhet på seg selv. Så overkompenserer man dette; skjuler hele sin usikkerhet i diverse forkledninger som kompenserer for denne usikkerheten. For bak den ytre fasaden skjuler det seg et svak, usikkert og utrygt menneske. Kan man møte denne utrygghet med trygghet, være uaffisert av deres angrep, kan man merke deres takknemlighet, hevder Johnsen. Mange ganger kan bare ens samiske tilstedeværelse være nok til å ”trigge” denne usikkerheten. En ansatt fortalte at hun ble trakassert som same på et utested sørpå bare ved hennes utseende, uten at hun sa noe som helst.

I møte med samiske brukere vil denne usikkerheten hos enkelte ansatte med samisk bakgrunn gjøre at de ikke våger å gå inn i en nær relasjon til den det gjelder. De vil kunne distansere seg fra brukeren for å slippe å kjenne på den smerten, skyldfølelsen og skammen som mange samiske brukere bærer på. Hjelpa de blir tilbudt, kan derfor mer bli en belastning enn hjelp. Brukerne kan føle at de ansatte prøver å fraskrive seg ansvaret, mens ansatte på sin side skyver eller projiserer problemet tilbake på brukerne. Relasjonene blir dermed preget av gjensidige former for avmakt som forsterker begges avmaktsfølelse. ”Ja, nu kjem lappen fram i han”, hørte jeg en ansatt engang uttale om en samisk rusmisbruker hun var i konflikt med. I intervju med meg fremsto denne ansatte som fordomsfri og tolerant. Men bak denne ytre fasaden og i en presset situasjon med den samiske rusmisbrukeren, kom fordommene til

samene tydelig til syne. Fordommene denne nevnte rusmisbrukeren og mange andre samer opplever, må de lære å takle på sin måte. Men disse erfaringene ligger der som noe latent og taust som kan komme fram i visse situasjoner med en slik kraft at de ikke har følelseskontroll. Og fra psykiatrien vet vi hvilke konsekvenser manglende følelseskontroll kan få for pasienter i møte med fagpersonell.

Det å våge å gå inn i en nær relasjon i møte med de samiske brukerne, vil være en vei å gå for å få til den gode samtalen. Samtidig som en aktiverer den kroppslig erfarte virkelighet, vil de ansatte vise sin sårbarhet, og at de også har blitt krenket. Å møtes på dette nivået - som to likeverdige og sårbare mennesker; er en metode som særlig gjelder samiske brukere (jf kap. 2.3.1.)

6.5.2. De "usynlige" livsviktige forskjellene

Det som tydelig kommer fram under intervjuene med ansatte, er hvor bevisst de ansatte er på kulturelle forskjeller generelt, og hvordan dette kommer til uttrykk i møte med brukere som har en annen kulturell og etnisk bakgrunn. Her skiller ansatte med samisk tilhørighet og bakgrunn seg ut. De evner å se de samiske brukere. På hvilken måte kan de se at de har med samiske brukere å gjøre? Er det noen kulturelle eller adferdsmessige kjennetegn som skiller samiske brukere fra de andre brukerne?

En ansatt som har arbeidet i 35 år i kommunen, og som selv har samisk bakgrunn, sier at samene har **en annen måte å snakke på, og ordlegge seg på**. Du skjønner det på måten de svarer på og oppfører seg på. Ofte svarer de bare med noen få ord. Resten må mottakeren selv gjette seg til. Det nytter heller ikke å spørre, for du får ikke noe mer ut av vedkommende.

Det som mange ansatte påpeker er at det ikke er så lett å få øye på de samiske brukerne. De er fåmælte eller tause når de er under behandling. Et viktig spørsmål er hva de legger vekt på i behandlingen når de ikke legger vekt på ord? En kvinnelig ansatt som har arbeidet i kommunen i over 30 år sier om samene at de er veldig fåmælte. Da han kom til behandling sa han ingenting hele dagen. Den ansatte skjønner det er vanskelig å komme til et nytt sted, men så taus som han var, var litt uvanlig. Hun spør om han forstår hva de snakker om, og da svarer

han kort og konsist ja på samisk vis uten å utdype det nærmere. De var fåmælt også de andre samene som var innom andre behandlingsplasser.

Man kan ane at enkelte klienter har samisk bakgrunn ut fra hvor de kommer fra. En ansatt hører det på måten de snakker om naturen og familien på. En annen ansatt mener det ikke er så lett å se forskjell på samiske og ikke-samiske brukere. ”Om de ikkje har fortalt at de e same, har eg ikkje vist. Når eg har vært hjemme hos dem, holder de på med knivsliring og annen duodji.⁵ Da har eg skjønt,” forteller han.

Når jeg spør om de har noen samiske brukere, spør en ansatt som har arbeidet i kommunen siden 1986, at han ikke er sikker på om de snakke om folks etniske tilhørighet. Etter en liten tenkepause sier han at de ikke har noen nevneverdige problemer med å omgås. Selv når de hadde en iraner her, gikk det greitt. ”Ja, hvorfor skal det ikkje det”, svarer en kollega. Det er i behandlinga at etnisk forskjellighet blir problematisk. Hun forstår hva jeg snakker om og hvor jeg vil. Hun tar fort koden. Blant annet forteller hun fra sine erfaringer fra et forhold hun hadde med en danske, samt fra tiden i USA. Når dansken kjeftet på hunden, kom alltid morsmålet fram. Hun forteller også om den gang hun reiste med buss i New York, og hvor overrasket hun ble da hun kom inn i bussen. Hun var den eneste hvite i bussen, og opplevde hvor godt det var når en annen hvit kom inn i bussen.

En ansatt fra Sør-Norge som har bodd i lengre tid i Tromsø, synes det er forskjell på folk i nord og folk sørpå. Nordlendingene er mer røffe i språket blant annet, mener hun. Hun har også observert en annen drikkekultur nordpå – noe som kommer tydelig til uttrykk blant annet hos fiskerne. Om det er samer blant disse, har hun ikke reflektert over. Denne kvinnen viser at det ikke er lett å se kulturforskjeller mellom den typiske nordlending og samer. Men det gjelder også ansatte som har sin kulturelle tilhørighet fra Nord-Norge. Likevel ser ansatte med en samisk tilhørighet kulturelle forskjeller mellom samiske og ikke-samiske brukere. De ser det på måten de er, og hvordan de uttrykker seg. I praksis er disse forskjellene ”usynlige”, men de skaper sterk samhørighet og livsglede når likesinnede møtes (jf historien om Asta og Beret).

⁵ Samisk håndverk

6.5.3. Samiske rusmisbrukere - sitt eget hjelpeapparat i familien?

Flere av informantene, og særlig informanter som kommer fra samiske bygdemiljø, påpeker at samene har sitt eget hjelpeapparat. En ansatt som selv kommer fra et samisk miljø, sier at kjernefamilien har vært hjelpeapparatet for mange rusmisbrukere. De samiske rusmisbrukerne er preget av å komme fra familieforhold med sterke familiebånd.

Men de sterke familiebåndene er ikke bare positive. En informant mener at familien er med på å skjule alkoholmisbruket. Den samme funksjonen kan lukkede bygdemiljøet ha, mener hun. Folk skjuler rusproblemene for politiet og loven. De er derfor med på å forlenge problemet, mener informanten.

En ansatt som har jobbet hele sitt yrkesaktive liv i kommunen, opplevde det som umulig å få til en dialog om familiebakgrunn med de få samiske brukerne han hadde hatt med å gjøre. De har en helt annen familiekultur. Med det mener jeg annerledes på en positiv måte. Det samme har innvanderne og flytninger (Kannick 1997).

Familiens og morens sterke stilling, innebærer at rusmisbrukeren påfører sitt lokalmiljø og sin familie skam når de drikker. Den samme oppfatning gir også en rusmisbruker i et Tv-program fra Oslo (NRK1 april 2003). Av den grunn flytter mange rusmisbrukere til større byer og tettsteder, hvor Tromsø er en av dem. Derfor kan tausheten rundt det samiske og hvem man er, ha å gjøre med en kulturell tradisjon om at de har brakt skam over familien og slekta ved å drikke, og av den grunn lar være å snakke om det.

6.5.4. "Når vi kommer til kort"

Hvor villig er de ansatte til å bruke sin kulturelle kompetanse? Det avhenger ikke bare av en samisk bevissthet, men også om skolering. En ansatt mener at selv om hun har arbeidet mange år med rusproblematikk, kommer hun til kort når det gjelder samisk problematikk.

En ansatt med samisk bakgrunn har inntrykk av at kommunen er åpen for flerkulturelle forhold. Men kulturforståelse er noe non-verbalt, og noe som kommer fram under en samtale, sier hun. Er det to fra samme kultur, trenger man ikke å si så mye, men kunne noen koder.

Som forholdsvis nyansatt kjenner hun ennå ikke til de sosiale kodene som gjelder for å være en akseptert Tromsøværing.

En ansatt innrømmer at hun aldri har brukt de kunnskaper og erfaringer hun har med seg. ”Ikke noe jeg har forholdt meg til”, sier hun. ”Jeg forholder seg til etterspørselen. Eg har med meg en kultur som under gitte betingelser dukker opp”.

Når det gjelder følelsesmessige utbrudd er det viktig å få uttrykke seg på eget språk. Språket er viktig, medgir en ansatt. Tenk å være psykotisk og ingen som kan møte deg på språket. Her viser informanten en faglig og kulturell kompetanse som svært få i rustjenesten utviser. Men denne kompetansen fikk ikke rustjenesten nytte av, da hun sluttet i jobben etter forholdsvis kort tid.

En ansatt forteller om en ung gutt som kom innom og ønsket å komme seg til rusbehandling. Hun hørte han var same, og hun foreslo Finnmark-klinikken i Karasjok. ”Ikkje om eg skal opp til de ”skvettlappan”, svarte han. Han utviste en sånn reaksjon, forteller den ansatte. Og så er de veldig taus. Etter 4 år kom han tilbake, og nå ville han til Evangeliesenteret i Karasjok. Den aktuelle ansatte hadde spurt hva det nå var som hadde fått han til å ombestemme seg. Nå ville han dit, fordi det samiske fasinerte han, hadde han svart. Her mener den ansatte at hun bruker sin kulturkompetanse helt bevisst. De rette betingelsene er her, samtidig som de ikke er her, tilføyer hun til slutt. Her er kvinnen inne på rammene de arbeider under, og det ansvaret hver enkelt fagansatt har for å hjelpe hver enkelt klient med behov.

6.6. Rus og psykiatri

Som nevnt har Tromsø en stor gruppe sosialt utslåtte personer som er til problem for folk flest, og hvor psykiatri er den del av problempanoramaet. Folk flest vet ikke hvordan de skal respondere på rusmisbrukere, psykisk syke og uteliggere for å oppnå positivt resultat.

En del av disse sosialt utslåtte personene har sjøsamisk bakgrunn. Det har ikke lyktes å få samtale med noen av disse. De har avvist å snakke med meg, og særlig når de hører mitt tema. Da jeg jobbet som sosialkurator snakket jeg ikke med dem om samiske temaer.

I samtaler med tidligere samiske rusmisbrukere hevder de at mange ruskskadede lider av personlighetsbrist. Fornorskningsprosessen kombinert med alkohol kan ha bidratt til utvikling av en virkelighetsforstyrrelse. I praksis kan en se at situasjonsbildet eller sannheten blir forvrengt. Det som sies, tolkes inn i bildet til sin egen fordel. Men hvem gjør ikke det?

En ansatt som har jobbet i rustjenesten og som nå jobber i psykiatrien, forteller hun har god kontakt med pasientene – særlig rusmisbrukere og psykiatriske pasienter. Hun har opplevd at det etter hvert kommer fram at de er samer. En gang fikk hun følgende spørsmål: ”Ser du om eg e same?” Informanten mener at det er liksom som om de spør om hun er glad i dem selv om de er samer, og om hun takler det.

En pasient snakket om været. Eg har snakka med været, sa vedkommende. Legen som var sørfra mente vedkommende var psykotisk. Han ville øke dosen, forteller informanten. Om det skjedde vet ikke informanten i dag. Mest sannsynlig skjedde det uten at hun fikk vite det. **En informant som er redd for å stå fram, forteller at når samisk ungdom som er inne til behandling snakker om syner de ser i drømme, blir de satt på medisiner. Og det av samiske fagfolk,** forteller informanten.

6.6.1. Hva er det som mangler i hjelpeapparatet for å hjelpe samer med rusproblemer?

Til slutt i dette kapitlet skal jeg ta med noen tiltak som mangler i hjelpeapparatet for samer med rusproblemer. Hvilke tiltak må settes i verk for å få tak i deres behov?

Ett tiltak som er viktig, er å få til den gode samtalen som medfører et møte som i gjensidighet berører deltakerne (jf 2.3.1). Selv om de er lite villige til å fortelle fra sin bakgrunn, mener en ansatt at det er viktig å spørre hva grunnen er til at de er her i byen. Et viktig hjelpetiltak er å hjelpe dem å integreres i et minoritetsmiljø - som selv er marginalisert i storsamfunnet.

Rusmisbrukere har individuelt forskjellige behov, og individuelle ønsker om tiltak. Det samme har rusmisbrukere med samisk tilhørighet og bakgrunn.

Et annet tiltak som nevnes, er at de samiske rusmisbrukerne ønsker å komme til avrusning først. Behovene og tiltakene må tilpasses de ulike aldersgruppene. Gårsdagens brukere har behov for andre tiltak enn morgensdagens rusmisbrukere. Deretter anbefales det mer systematikk i møtet med brukerne - og særlig de samiske brukerne. ”Hvis vi er systematiske i møtet med klientene, forplikter det. Det må følges opp. Slik det er nå, er det mye enklere å gjøre kulturbakgrunn til et ikke-tema”, mener en informant.

Ellers ble mangel på økonomiske ressurser nevnt, og at det rammet særlig de som ikke krever mer enn de behøver. En avdelingsleder mener hun ikke har økonomiske ressurser til å bidra til at samiske brukere får drive med det de har lyst til. Men hun kunne gjerne støttet særskilt opp om samiske brukere dersom hun hadde økonomiske ressurser til det. Kvinnen nevner også hvordan de har fått redusert midler til inventar, utstyr og aktiviteter. Aktivitetsmidler og penger til inventar skulle de gjerne ha hatt på eget budsjett. Alle aktivitetstilbud må søkes om via Sosialmedisinsk senter. Hun mener også at ansatte må kunne få bruke sin egen bil og få refundert kjøregodtgjørelse.

6.7. Oppsummering

Den generelle misoppfatning blant majoriteten av de ansatte i Tromsø kommune, er at samene er assimilert i den norske bykulturen. Derfor ser de ikke de samiske brukere som har særskilte behov. Intervjuene med ansatte i russektoren viser derimot at det er kulturforskjell mellom samiske brukere og ikke-samiske brukere, både kroppslig og verbalt. De har **en annen måte å snakke på, og ordlegge seg på** enn etnisk norske brukere. De er varsomme med å uttrykke sine følelser, spesielt overfor ansatte som er etnisk norske. Det kan skyldes at de er redde for å bli offentlig ydmyket som så mange ganger før. Dessuten uttrykkes sårbarheten på forskjellige måter. Den mest vanlige uttrykkskoden er fåmæltheten og tausheten. Dessuten er samiske brukere knyttet opp til familie og slekt på en annen måte ved at den nære familie både kan være en støtte, samtidig som de prøver å skjule rusmisbruket.

En utenforforståelse av samer og rus, viser at fordommene og stereotypiene om samisk rusproblematikk ennå lever både blant ansatte i rustjenesten og blant brukerne. Intervjuene viser at disse holdningene ennå henger igjen hos mange ansatte. Men det finnes unntak også blant de ansatte. Enkelte utsagn viser en samisk kulturforståelse blant de ansatte som hittil

ikke har fått komme til uttrykk. Historien til Lasse viser hvordan fornorskningen har vært med og forårsaket hans rusmisbruk i hvordan han fant sine jevnbyrdige i rusmiljøet. Likevel har han og andre med han, klart seg til tross for at han har drukket tett i en periode av sitt liv. En slik suksess må undersøkes nærmere.

7. Psykisk helsevern og samiske brukere

7.1. Innledning

I dette kapitlet skal jeg redegjøre for de funn jeg har gjort med ansatte innen psykisk helsevern. Psykisk helsevern innbefatter mange resultatenheter i Tromsø kommune. Jeg har valgt ut et antall ansatte i psykiatrisk hjemmetjeneste og ved dagsentrene i sentrum av Tromsø by. Størstedelen av brukerne innen psykisk helsevern bor i og rundt sentrum. Bare 10 prosent bor i spredtbygde strøk (Psykiatriplan 1997-2002). Mange av pasientene innen psykisk helsevern bor i egen leilighet, og mange av disse møtes på dagsenteret for psykiske lidelser i sentrum av Tromsø.

I tillegg til intervju med nåværende ansatte innenfor den helseforebyggende og kurative tjeneste, har jeg snakket med tidligere ansatte i kommunen som har arbeidet innen det psykiske helsevernet. I tillegg har jeg snakket med en del brukere - både med og uten samisk bakgrunn. Jeg har benyttet både enkelt og gruppeintervju samt uformelle samtaler. I tillegg har jeg benyttet deltagende observasjon på enkelte dagsentra hvor jeg har observert samspeillet og kommunikasjonen mellom ansatte og brukerne.

I det følgende skal jeg først presentere kommunale planer innen det psykiske helsevernet. Deretter skal jeg fortelle om Anna Elisabeth - en av de samiske brukerne jeg møtte. Så skal jeg presentere intervjumaterialet, før jeg til slutt viser **hvordan gamle sykdomsforestillinger ennå henger igjen hos psykisk og fysisk syke brukere.**

7.2. Kommunale planer innen psykiatri

Tromsø kommune fikk sin første psykiatriplan i 1999-2000. Bakgrunnen for planen var Stortingsmelding 25, som ga politiske føringer om hva som burde gjøres med tjenestetilbudet. Det er kommet ytterligere nye planer etter den første.

Psykiatriplanen for 2002-2006 bygger på psykiatriplanen for 1999-2002. Den nye planen innledes med at mye har vært gjort i Tromsø for mennesker med psykiske lidelser blant annet ved å legge vekt på hvor viktig det er for tilrettelagte boliger med personell til stede til denne gruppen. I denne planen er også rus/psykiatri problematikken tatt med. Her er det opprettet egne oppsøkende team. Selv om det er gjort en del for å forbedre tilbudet til psykisk syke i Tromsø kommune, er det en del som gjenstår. Ingen av planene tar for seg de utfordringer tjenesten vil stå overfor i møte med samiske brukere. Imidlertid nevner psykiatriplanen for 2002-2006 flyktninger og innvandrere, og hvilke tiltak som må gjøres for barn og unge flyktninger.

7.2.1. Nærmere om det psykiske helsevernet i Tromsø kommune

Psykiatritjenesten har en kommunedekkende funksjon. Enheten har koordineringsansvar og skal gi helhetlige og samordnede tjenester til personer bosatt i Tromsø kommune som har funksjonssvikt som hovedsakelig skyldes psykiske lidelser. Enheten skal ved hjelp av solid kompetanse og fleksibel tilpasning til den enkelte persons behov bidra til trygghet, verdighet og økt livskvalitet.

Enheten skal tydeliggjøre kommunenes psykiatritilbud og bidra til bedre forhold for pasientgruppen gjennom tiltak som alminneliggjør og øker lokalsamfunnets akseptering av psykiske lidelser. Aksept betyr å godta hva det koster å bære en psykisk lidelse.

Psykiatritjenesten er en del av den ordinære førstelinjetjeneste og det skal ytes tjenester både etter sosialomsorgsloven og kommunehelseloven. På lik linje med annen kommunal bistand kan alle ta kontakt med enheten dersom en har behov for det, både publikum og hjelpeapparat. Alle henvisninger fra annet hjelpeapparat (spesialisthelsetjenesten, kommunale enheter) om hjelpebehov innenfor disse lovområdene og der funksjonssvikten i hovedsak skyldes psykisk lidelse skal gå direkte til enheten.

Tromsø kommune har gjort en beregning om at det finnes rundt 300-500 mennesker med alvorlige psykiske lidelser og store hjelpebehov. Tallet på personer med alle typer lidelser (både lette og alvorlige og av varierende varighet og omfang) er beregnet til rundt 1200 personer (Psykiatriplan for Tromsø kommune 1999-2002). Tar man med personer som lider av senil demens anslåes tallet å være 1800 personer (Psykiatriplan for Tromsø kommune

1999-2002). Politiet i Tromsø har også sine tall ut fra antall henvendelser som er gjort til politivakta, og som direkte kan knyttes til psykiatri. I 2002 var tallet 682, i 2003 var tallet 782 mens i 2004 var tallet oppe i 803 henvendelser. Det er med andre ord en jevn økning av personer som søker hjelp for psykiske problemer på politivakta (Nordlys 20.7 2005).

7.3. Anna Elisabeth

Når det gjelder samiske brukere, så var det først og fremst innen psykisk helsevern man fant brukere med samisk bakgrunn der kulturforskjellene var mest merkbar. Men samisk tilhørighet var ikke noe som åpent ble uttrykt. Ansatte jeg intervjuet, ønsket også at jeg snakket med brukerne. Den gode kontakten jeg fikk med enkelte av brukerne, kan tyde på at flere av brukerne har samisk bakgrunn. For å forklare nærmere hva jeg mener, skal jeg presentere Anna Elisabeth

Anna Elisabeth er en kvinne som opprinnelig er fra en liten samisk kystbygd i Nord-Norge. Hun er enslig, og kom til Tromsø i arbeidsøyemed. Av anonymiseringshensyn skal jeg la være å fortelle mer om Anna Elisabeths bakgrunn.

Jeg møtte Anna Elisabeth første gang, da jeg besøkte et av sentrene en fredag. Jeg kom fra en begravelse, og hadde samekofta på. Det var mange brukere på sentret denne fredagen. Mens jeg satt der, kom Anna Elisabeth inn på senteret. Jeg registrerte henne ved at hun satte seg ved siden av meg i sofaen. Men hun sa ingenting, og hun satt lenge uten å si noe. Etter en stund begynte Anna Elisabeth å ta på koftebåndene, og spurte hvor denne kofta kom i fra. Det svarte jeg henne på. Da hun ikke ble avvist, men møtt med vennlighet, så jeg at hun slappet av. Etter det sa hun ikke mer på ei stund. Jeg sa heller ikke noe. Men hun lyttet til hva som ble sagt rundt bordet. Inn i mellom så hun på meg, men sa fortsatt ingenting. Jeg merket at kvinnen var sterkt til stede i sofaen, selv om vi ikke sa så mye. Da vi skiftet tema til hotelldrift og hvordan unge kvinner fra nord, inkludert samejenter, ble utnyttet på det groveste, tok kvinnen ordet og fortalte om hvordan hun hadde opplevd å jobbe som stuepike på hotell. I og med at hun var same, trudde alle at det var fritt fram, fortalte hun. Jeg vet ikke om de andre beboerne hørte hva hun sa, men jeg tok hennes utsagn på alvor og bekreftet henne ved å si at slik var, og slik er det fortsatt for mange unge (same)jenter. Mer ble det ikke sagt. Ordene hadde hatt sin misjon. Vi forsto hverandre, og lot tausheten igjen overta. Da jeg skulle gå, tok

hun meg i handa og uttalte følgende: ”Ja, så møtes vi ved neste korsvei, enten det er rødt, grønt eller gult”.

Utsagnet kan virke uforståelig for en person med en utenfraforståelse. Men utsagnet traff meg rett i hjertet, og ble etterfulgt av latter. Men latteren så ikke ut til å fornærme henne nevneverdig. Latteren bygde heller en bro mellom oss, som berørte oss begge. Den sa mer enn ord. Den kommuniserte et fellesskap hvor jeg forsto litt av henne, selv om jeg ikke forsto alt. Denne kontakten skyldes nok i stor grad at jeg tok Anna Elisabeth på alvor og møtte henne der hun var. Den symbolske kraften kofta signaliserte, hadde skapt et etnisk fellesskap som vi begge følte. Koftebeltet mitt som jeg hadde på meg, har fargene rød, grønn og gul. De få ordene som hadde blitt utvekslet mellom oss, hadde knyttet oss sammen. Det var flere ansatte på dette sentret som hadde samisk bakgrunn. Men det er et tema det er liten åpenhet rundt. Så derfor ble vårt korte treff et sterkt møte – både for meg og sikkert også for henne.

Anna Elisabeth er ikke alene om å snakke om sin samiskhet på denne indirekte og symbolske måten. Med symbolsk mener jeg et språk der ting ikke sies direkte, men på en mer indirekte og skjult måte.

Det å kommunisere rundt samekvinneres tabubelagte erfaringer i møte med storsamfunnet, var å treffe ”innertiern”. Det kulturelte vakuum (Eikjok 1989) mange samekvinner havnet i, gjennom samfunnets integrering i en omfattende markedsøkonomi, førte til at de ikke kunne fortsette i sine eldre medsøstres fotspor. Mange og særlig dem som forble ugift, forlot småbruket og den livsformen de var vant med. Mange av disse tok seg jobb i en stadig større offentlig sektor som underordnede arbeidstakere som vaskehjelper, pleieassistenter og industriarbeidere. Her møtte de holdninger som det at det samiske ikke hadde noen verdi, samtidig som de følte de hadde liten innflytelse på sin egen arbeidshverdag. De eldre kvinnene er knyttet til samisk kultur gjennom næring, språket og religion (læstadianismen), og støtte dermed ikke på de samme utfordringene som den yngre generasjonen samekvinner møtte og som de måtte lære å håndtere. For noen ble møtet med storsamfunnet ”i tøffeste laget”, slik som med Anna Elisabeth. Det å møtes på et metakommunikativ nivå viser hvilket språk som psykiatriske brukere kan nå på (Wahl/Ekeberg 2000). I symbolene om neste korsvei og fargene rødt, grønt eller gult, ønsker Anne Elisabeth og uttrykte noe annet enn det hun egentlig sier.

7.3. 1. Brukere med samisk bakgrunn

Både Grønnegata dagsenter og Tromsø dagsenter har brukere med samisk tilhørighet og bakgrunn. Grønnegata dagsenter er ikke en del av den psykiatriske enheten. De har rundt 110 brukere som er innom i løpet av et år. Av disse er det 25-30 pr. dag, og 4-5 av disse er samiske. Tromsø dagsenter har primært brukere med fysiske handicap. Her er det flere brukere med samisk bakgrunn. I et gruppeintervju jeg hadde med brukerne på begge sentrene, kom det frem at flere brukere har samisk bakgrunn og/eller læstadiansk bakgrunn. Dette forteller de åpent om - når kontekst og etnisk tilhørighet blir brakt på bane.

Hjemmetjenesten skal bistå med helsehjelp til de som bor hjemme og er midlertidig eller varig syk. Klientgruppen varierer, og tallet på de samiske brukerne. På intervjutidspunktet stipuleres antallet brukere med samisk bakgrunn til 8. Alle er registrert hos den psykiatriske hjemmetjenesten i sentrumsområdet. Ingen av disse har sagt at de har samisk bakgrunn, men defineres som samiske brukere av en ansatt som selv har samisk bakgrunn. Hvordan disse uttrykker sin samiskhet, kommer jeg tilbake til i de neste avsnittene.

7.3.1. ”De er liksom på vakt”

”Det å ha en annen kulturell eller etnisk bakgrunn er ikke noe vi tenke på,” sier en ansatt som har arbeidet 30 år i kommunen. ”Men jeg vet at flere av brukerne har en flerkulturell bakgrunn,” sier hun. ”Og dette tar vi hensyn til, og snakker høyt om.” Likevel kommer det fram under gruppeintervjuet med brukerne at det flerkulturelle ikke inkluderer det samiske. Det er først og fremst innvandrere og flyktninger det assosieres til, når det flerkulturelle bringes på bane. En av brukerne forteller at hun har vært åpen om sin samiske bakgrunn, men det virker som om ingen av de ansatte har fått det med seg – ikke før det samiske bringes på bane i forbindelse med mitt forskningsarbeid.

På et av dagsentrene sier tidligere leder at det samiske ikke er noe de snakker høyt om. ”Ka ska du med det? ”, er svaret vi får nå vi nevne det samiske, forteller hun. Brukerne er liksom på vakt, forteller de. Men overfor hva?

Under samtalen jeg har med brukerne, kommer vi inn på noen av brukernes bakgrunn (jf intervjuguiden). Dette er et fint utgangspunkt til å begynne å snakke rundt samiske temaer på. I en gruppesamtale, nevner jeg de snille bestemødrene som fantes i de samiske miljøene. Da blander ei av de ansatte seg inn i samtalen. Hun forteller hun er fra byen, og at hun ikke har samisk bakgrunn som hun vet om. Likevel blir hun provosert av samtalen jeg har med brukerne. Når det gjelder taushet som språk, uttaler hun at alle kommer til ordet bare de vil. ”Bare se på meg, jeg kommer til ordet, jeg uttaler meg i øst og vest”. Så tilføyer hun ”Er vi ikke alle mennesker med de samme behov”.

Hvorfor blander denne kvinnelige ansatte seg plutselig inn i samtalen jeg har med brukerne? Blir hun provosert av at jeg tar opp temaet etnisitet? Eller er det likeverdsprinsippet hun utfordres på? Eller er det en trussel på sin kompetanse ved at hun ser hva slags samtale jeg har med brukerne, og ikke med henne? Betyr det at rammene er så rigide at det flerkulturelle ikke har noe plass eller handlingsrom? Ellers har det med følelsen av trussel på ens ”tredje alternative” identitet, hvor mange er vokst opp med et nedvurdert bildet av seg selv? Dette kan man bare spekulere i, da det krever en nærmere undersøkelse.

Det at brukerne med samisk bakgrunn ikke bringer på bane sin flerkulturelle eller samiske tilhørighet, skyldes nok i stor grad hva som er aksepterte temaer å snakke om på senteret. Visse temaer som politikk og religion er tabuer, forteller en bruker. En gang spør en bruker om denne normen er opphevet, når vi en annen gang snakker om læstadianismen i Nord-Norge og hvordan den har påvirket deres familie. Flere av brukerne med samisk bakgrunn har vokst opp i miljøer hvor læstadianismen har stått sterkt, så det ble naturlig å snakke med dem om læstadianske miljøer. **En ansatt lurte på om hjelpetilbudet er tilgjengelig for noen brukere uansett etnisitet.**

Det å bringe på bane deres egne fortellinger, er i stor grad med på å synliggjøre kulturelle forskjeller og et annet virkelighetsbilde. På sentrene er det om å gjøre å underkommunisere at samiske brukere har et språklig og kulturelt utgangspunkt som er forskjellig fra hva en såkalt ”norsk” pasient har. Dette kommer fram på forskjellige måter, blant annet symbolsk eller via taushet. Det å bringe på bane sin oppvekst i et samisk miljø, er å provosere systemet og behandlingssideologiens normalitetsnorm. Den ”likefotsnakking” som foregår, er en måte å hindre at brukerne blir unødvendig opprørte. En av de ansatte forteller at en bruker har aldri vært så åpen om sin samiske bakgrunn som i samtale med meg, selv om de ansatte var til

stede. ”Men det provoserte han voldsomt, se så rød han ble i halsen”, sier hun til slutt. For de fleste kan dette utsagnet tolkes som en omsorgsfull handling for å unngå temaer som provoserer pasientene unødvendig. For meg signaliserte den ansatte en ovenfra- og nedholdning til brukeren som jeg trodde var forlatt for lenge siden. For brukeren derimot viser det hvor krevende det er å bryte normene på steder hvor visse temaer er tabu.

Det sier seg selv at det ikke er lett for brukere med samisk tilhørighet og bakgrunn å kommunisere sin samiskhet når enkelte av de ansatte i Tromsø kommune føler seg provosert når samisk kultur, vaner og virkelighet bringes på bane. **Også jeg som forsker merker hvordan mange ansatte ble provosert av meg når jeg tok opp dette temaet (jf 5.5.1).**

7.3.2. ”Å være alibi for det samiske”

Det som kommer fram under intervjuene, er at de ansatte som er bevisst sin samiske tilhørighet eller vedstår seg sin samiske bakgrunn, lett kan oppfatte seg som et alibi for den samiske kultur. På en enhet ble det henvist til en av de ansatte som ikke var på jobb denne dagen. Ifølge en av de ansatte er det samiske et ikke-tema på denne institusjonen. Hun synes noe overrasket over at hun ble nevnt når det gjaldt det samiske. ”Det var nå en fin måte å fraskrive seg sitt samiske ansvar på”, sier hun. Slik jeg forstår henne liker hun ikke å være alibi for det samiske.

Det er stor variasjon i hvem som ser de samiske brukerne. Noen ansatte i helse- og sosialtjenesten i Tromsø kommune ser ut til å være klar over at de har mange (sjø)samiske brukere. Men mange har imidlertid vansker med å gi videre sin informasjon til de andre i systemet. En ansatt mener det kan bli litt drøyt å kategorisere folk ut fra etniske kjennetegn. Er vi ikke da på farlige veier, spør hun. Hvorfor de ansatte er tause om hvem av brukerne som er samer, er ikke lett å si. Men en samisk ansatt mente at det skyldes at det er lett å bli stemplet som uokråke dersom en går utover de normene som gjelder innenfor ens avdeling/etat.

En ansatt har registrert forskjell mellom generasjonene i hvordan de forholder seg til sin samiske bakgrunn. Mange i den eldste generasjon har opplevd en hard fornorskningstid. Selv om mange i denne generasjonen forneker eller sier de ikke vet de er samer, opplever en ansatt

at det ikke er en entydig benekting av at de har samisk bakgrunn hos alle i denne generasjonen. Det avhenger av situasjonen og om det eksisterer tillit i forholdet mellom ansatte og brukere.

Det å tematisere samiskhet i Tromsø kan også lett slå feil, mener en ansatt. Man må holde tungen rett i munnen og bruke begreper som ikke frastøter de som opplever en vanskelig livssituasjon. De har allerede så dårlig selvtillit, sier han. Skulle man problematisere samiskhet, må det være litt ut i behandlingen, når de har fått tillit til deg.

7.3.3. "Du hører det på måten de snakker på"

De fleste ansatte innen psykisk helsevern er seg bevisst det flerkulturelle i Tromsø. Men det er kulturforskjellene i forhold til innvandrere og flyktninger som de har lagt merke til og åpent forteller om. Det er liksom litt lettere. Mange kjenner en eller flere innvandrere. Når det gjelder Nordkalotten, sier en ansatt at vår nordkalottkultur er en kjent kultur. "Og saman har man vokst opp med", sier hun. Det er en allmennutdannelse. På spørsmål om hun ser eller hører forskjell på samiske og ikke-samiske brukere svarer hun:

"Eg ser ikke direkte forskjell, men når eg snakke med dem, høre eg. Du høre det, understreker hun. En annen naturforståelse, vidda, fjell og familieforhold. Man må tenke på hvem man snakke med. Vurdere fordi det er forskjellig psyke".

Kulturforskjellene går her på hvordan brukerne med samisk bakgrunn kommuniserer, og at måten de snakker på bærer preg av deres naturforståelse. Dette med naturforståelse er også noe flere ansatte nevner. En ansatt forteller at en av hans brukere står og ser på naturen når han kommer på besøk.

Det tradisjonelle kulturbegrepet som en finner i samisk-etnografisk materiale (Vorren/Manker 1976) bærer i stor grad med seg kunnskap om overlevelsesteknikker og muligheter i forhold til natur og naturfenomener. **Naturen er ikke noe du kjemper mot, men et levende fenomen du nødvendigvis må spille på lag med.** Disse verdiene kommer til uttrykk i en form jeg kaller naturreligion, som gjenspeiles i kunnskap og respekt for naturen,

noaidetradisjonen, den læstadianske tradisjonen, fortellertradisjoner og mange naturregler som styrer og regulerer hverdagsfenomener.

Naturforståelsen er ikke noe som bare observeres hos samiske brukere, men også hos brukere som har levd i nær tilknytning til naturen.

7.3.4. "De er som oss"

Et fenomen som også finnes blant brukerne innen psykisk helsevern, er tausheten som språk. Alle som har en samisk tilhørighet, er tause i omgang med etnisk norske brukere. I hvert fall går det lang tid før brukerne begynner å snakke. Når de sier noe, er de veldig fåmælte. De snakker om fenomener med få ord. En ansatt nevner en bruker som ikke sier så mye. Men nå når jeg er blitt bedre kjent med han, ser jeg at han er snill. Men det tok lang tid før han begynte å snakke, forteller den ansatte.

Men det er ikke bare middelaldrende menn som er tause. En ansatt forteller om en eldre bruker i 60-årene som ikke sier så mye. Han må være ekte same, sier han. "Det er rart med han, han er så taus. Er det noe med kulturen eller språket som gjør han så taus - en sånn "let it be" holdning i hans alder", spør den ansatte meg.

Noen kvinner er også tause, noe ansatte innen psykisk helsevern kan fortelle om. Det er vanskelig når de er selvdestruktive - det vil si ønsker å ta livet av seg, forteller en ansatt. Jeg har tidligere fortalt om Anna Elisabeth, som ikke sa så mye. Men vi forsto likevel hverandre uten altfor mange ord. Det handler like mye om en samfølelse.

Samers taushet i møte med det norske hjelpeapparat er ikke noe nytt funn i samisk forsknings-sammenheng (Olsen/Eide 1999, Kuperus 2001, Minde 2004). Det som er et nytt funn, er at tausheten ikke ser ut til å være et generasjonsfenomen. Det ser ut til å gjelde kvinner og menn i alle aldre – i møte med storsamfunnet og det norske hjelpeapparat. Det kan ha med den uniformering som skjer på de arenaer de er på, der brukerne opplever at de skiller seg ut språklig, sosialt, kulturelt og/eller åndelig. Tausheten blir dermed en strategi for ikke å skille seg ut nevneverdig, og for å ikke utjevne en forskjell som er og skal være der mellom to folkegrupper.

7.3.5. Å bli satt ondt på

Menneskene har gjennom tidene på mange måter forsøkt å finne årsak og forklaring på hvordan enkelte sykdommer og epidemier plutselig brer seg i ei befolkningsgruppe. Sann har det også vært i det samiske samfunn. Samene har hatt sitt eget medisinske system med sine egne ”medisinmenn og kvinner”. Noen leste på sykdom, andre brukte dyre- og plantemidler. Også psykisk sykdom hadde samene botemidler for. Men her varierte forklaringene for hva som forårsaket sykdommen. Synet på hva som var psykisk sykdom varierte også. I dag kalles dette feltet for folkemedisinske kunnskaper.¹

Mitt materiale viser at det finnes elementer av gamle trosforestillinger hos brukerne innen psykisk helsevern - som går på tvers av etnisitet. Flere psykisk syke og personer med fysiske handikap mener de har blitt satt ondt på. I tillegg lever de samme forestillingene om samene hos enkelte ansatte som av den grunn ikke tør ta tak i problematikken. En ansatt forteller om et møte hun hadde med en same som gikk med kniv, og som hun var redd kunne kunsten med å sette ondt på andre (gande). Men når hun ble kjent med han, var han veldig snill, forteller hun.

De gamle forestillingene om at sykdom skyldes trolldomskunster, finnes altså i de mer dypkulturelle lag hos enkelte brukerne og ansatte. At slike forestillinger ennå eksisterer hos brukere i en bykontekst, er kanskje noe overraskende. Hva forteller det om Tromsø når slike gamle forestillinger ennå lever i en moderne universitetsby? Tilhører ikke slike forestillinger fortida?

7.4. Akkulturasjonsprosesser 2

Tromsø er som nevnt en by med mange innflyttere. Det er også en by med mange samer, og flere ulike samiske miljøer. Mange av disse samiske miljøene er lukket for andre etniske grupperinger. Den akkulturasjonsprosessen har påvirket folk gjensidig. Kvernmo (1999)

¹ Dette kan leses mer i Stein Mathisens artikkel i ”Samiske folkemedisin i dagen Norge” av Altern/Minde (red) fra 2001

² Akkulturasjon er den prosessen som skjer i en nær og langvarig kontakt mellom grupper av individer med ulik kulturell bakgrunn og de påfølgende forandringer som skjer i det opprinnelige kulturelle mønstre i enten den ene eller begge gruppene

finner i sin undersøkelse om samisk, kvensk og norsk ungdom at samiske jenter rapporterer flest problemer, og spesielt de som tilhørte sammenhenger hvor samene er i mindretall, og har de mest positive holdninger til sin egen gruppe, men også en sterk tilknytning til det norske samfunn. Disse forholdene forteller at konteksten som omgir samene er av stor betydning, og at en sterk samisk identitet ikke beskytter mot problemer. De konklusjoner som trekkes av disse funn, viser til de mange akkulturasjonsprosesser som skjer i relasjon majoritet/minoritet og innad i det samiske samfunnet (NOU 1999:13), og som påvirker den psykiske helse. Den kulturelle hierarkisering som skjer innad i det samiske samfunnet, er en pågående diskurs om hvem som er ekte samer og hvem som ikke kan påberope seg noen former for samiskhet.

Det at samene har sine egne miljø, skyldes i stor grad et sterkt samhold minoritetsgruppene føler ved å leve i en etnisk minoritetssituasjon. Men de mange lukkede miljø kan bety at samene i Tromsø fortsatt lever i frykt for å bli undertrykt, og at de ennå ikke har fått satt ord på en diskriminerende praksis som samer heller ikke i en faglig sammenheng får satt ord på (jf 6.6). Kvernmo har studert ungdom, men hennes funn kan overføres til brukerne innen psykisk helsevern i Tromsø kommune. Undersøkelser fra Nord-Norge viser at kvinner har større psykiske problemer enn menn (NOU 1999:13), og at mennesker som lever i sammenhenger hvor de er i numerisk mindretall, rapporterer mest problemer. I Tromsø vil samiske kvinner være i mindretall. Om de har en sterk eller svak tilknytning til samisk kultur, ser ikke ut til å ha betydning. Det er heller konteksten som omgir samiske kvinner som vil avgjør graden av stressreaksjoner og som innvirker på den psykiske helse.

7.4.1. Et kontekstuel sykdomsbegrep

Synet på sykdom forårsaket av ondskap er tuftet på et kontekstuel sykdomsbegrep. Blant folk flest - inkludert samene har synet på sykdom skiftet etter som tiden og ny kunnskap vokste fram. Det har inntil nylig vært tabu å snakke om psykiske lidelser - særlig i små lokalsamfunn. Mange familier stuvet syke familiemedlemmer bort på loftet dersom de slet med et psykisk eller fysisk handikap (Minde 2005).

I mange bygdesamfunn var den situasjonen det samiske samfunnet befant seg i vanskelig, og bruk av onde krefter ble dessverre vanlig (Nergård 1994). Begrepet ganning kan forstås som det samiske navnet på demoniske krefter som ethvert menneske kan utøve, dersom det indre

liv tørker inn, følelsene svinner hen og apatien øker (May 1983). Svart magi (ganning, sette ondt på folk) kunne bli tatt i bruk av folk som var utstøtt i bygdesamfunnet - for å skaffe seg en posisjon. Men disse personene ble holdt i sjakk av ordninger i bygdesamfunnet. Selv i dag rykker det i ryggmargen hos mange når det snakkes om bruk av svart magi og/eller ganning. Kristendommens syndsbegrep og arvesynden (hvor bare det onde arves) har altså ikke bare redusert tradisjoner av åndelige uttrykk, men også kolonisert det indre rom ved at åndelige uttrykk som skapte helhet og harmoni hos mennesket ble transformert til noe som skulle fortrenkes. I det gamle samiske samfunnet var ideen om et godt liv og god fysisk og psykisk helse ensbetydende med det å leve i harmoni med naturen som landskapet, de sosiale omgivelsene, familien og slekta (Mathisen 2000). Derfor er sykdom også forstått som noe personlig som du eller din familie har gjort og som du er bærer av. Det medførte at man ikke snakket høyt om sykdommen - for ikke å bli stigmatisert. Triump (2001) viser at man ikke skulle snakke om sykdom til andre, for ikke å mane fram sykdommen. Sykdom må ha fred, sier hun, man må ikke terge den. Hvis man ikke "trigger" den fram, vil det være større mulighet for helbredelse. Naturen vil ordne opp selv, hevder hun. Denne vektleggingen av å ikke snakke om sykdom, er bygget på en virkelighetsforståelse som går utover den skolemedisinske modellen. Denne tenkningen ligner mye på en østlig filosofi og karmabegrepet. Alt du sier, tenker, gjør og intenderer, kommer tilbake til deg igjen. Informantene beretter om sykdom og funksjonshemninger som må forstås og tilnærmes ut fra ideen om at ens egne eller familiens handlinger vender tilbake til en.

I denne undersøkelsen finner jeg at tabuene ennå lever hos grupper som lever i et bysamfunn. Intervjuene viser at gamle forestillinger ennå henger igjen i folks bevissthet. Det er ikke et utbredt tema, men en forestilling som ligger der som en "verkebyll" hos noen. I mørke situasjoner kan slike forestillinger komme opp, forteller en ansatt med lang erfaring i kommunen. Det å få prate om disse tingene, kan virke som en forløsning på et problem som har gjennomsyret ens sjel. At mange i perioder oppleves som litt paranoide, er forståelig ut fra en skolemedisinsk forståelse. Det er ikke rom for å snakke om disse gamle forestillinger på alle enheter i Tromsø kommune. "Du trur da ikke på sånt tøv", er utsagn enkelte ansatte kan komme med. Denne negative responsen fra enkelte ansatte er vanskelig å handtere for noen, men ikke for alle.

7.4. 2. Den tradisjonelle medisinenens betydning

Den tradisjonelle (folke)medisinenes styrke ligger først og fremst i at den setter helseproblemene i sammenheng med hele miljøet - inkludert det åndelige. Det å finne at den gamle og nye tro på sykdom og helbredelse lever side om side blant brukerne i Tromsø kommune, viser hvilken betydning den tradisjonelle folkemedisinen har hatt for folks virkelighetsforståelse i Nord. I møtet med Anna Elisabeth ble denne virkelighetsforståelse aktualisert, og vi følte samhørighet uten å bruke altfor mange ord. Undersøkelser om bruken av folkemedisin og alternative metoder viser at byene scorer høyt når det gjelder bruken av folkemedisin og alternative metoder (Poleszynski 1998). Undersøkelser fra mer tradisjonelle samfunn i Nord-Norge viser at den gamle og nye tro lever side om side, uten at den ene metoden settes opp mot den andre metoden (Henriksen 1997, Nymo 2001, Minde 2005).

Men i møte med skolemedisinen måtte folkemedisinen leve i det skjulte. I Karlsøy og Helgøy bygdebok (Bratrein 1992) fortelles det om Sissel som ble offer for folketrua. Barnebarna husker henne som ei snill gammel bestemor som pleide å formane folk til Guds frykt og fordragelighet. Det var aldri noe overnaturlig med henne. Likevel ble hun utstøtt i bygda. Bongo (2002) viser også hvordan folk som hadde disse evner ble utstøtt - også i områder hvor samene er i flertall lokalt.

Min erfaring fra Grovfjord viser at folk som har særegne egenskaper som er nær beslektet med noaidetradisjonen. *”Den samisk sjamanen eller noaidi`en hadde som en av sine vesentlige funksjoner å stå for kommunikasjonen mellom de ulike sfærene på vegne av menneskene. Derfor spilte han en viktig rolle ved livets begynnelse og slutt blant annet ved å ledsage de dødes sjel til dødsriket. I tillegg hadde han andre oppgaver. Han var medisinsk kyndig og helbreder, samtidig vismann og åndelig veileder i kraft av den tradisjonelle kunnskapen han satt inne med”*³ Ved flytting til en moderne bykontekst, og i møtet med en annen medisinsk sykdomsforståelse, har mange brukere ikke tilgang til lesere/helbredere som gjennom sine ritualer kan bidra til å forløse og frigjøre. I den læstadianske kristendommen skiller man ofte mellom kropp og sjel. For de troende kommer sjelen til himmelen, mens kroppen blir igjen til jordens støv. Sykdom og kroppslige plager tilhører det jordiske, og kan i enkelte tilfelle bli oppfattet som prøvelse fra Gud, og endog som vekkelse til tro for dem som lever i ”verden”. Mange bruker bønn aktivt (Eide/Olsen 1999). Helse, helbredelse og

³ Hansen, Lars Ivar (2000): Astafjord bygdebok. (s 94)

livskvalitet blir på den bakgrunn, ofte tolket som en del av Guds mening, skjebne eller prøvelse, og som et resultat av et levd liv eller legens/ skolemedisinens forståelse, bestrebelser og råd.

Det å tro på at ens egne eller familiens handlinger er skyld i sykdommen eller funksjonssvikten, er altså en kulturelt betinget forestilling som går på tvers av etnisitet. At denne type forestillinger ennå sitter så dypt hos brukerne, skyldes nok i stor grad at majoriteten av de ansattes mangler kunnskap om hva som ligger til grunn for den kontekstuelle sykdomsforståelsen hos flere brukere. Det å ikke få snakket om og satt ord på fortidige forestillinger om årsak til sykdom, kan enten forsterke sykdommen og plagene, eller det motsatte – være en metode for å få andre perspektiver og forklaringer på hva som kan være årsak til sykdommen.

Tabu rundt denne type sykdomsforestillinger holdes ikke bare skjult for helsepersonell, men like mye for en selv. Tausheten rundt disse kjernespørsmålene kan hindre manges vekst og endringsmuligheter.

7.5. Oppsummering

Ansatte innenfor psykisk helsevern var de informantene som lettest kunne peke ut brukere med samisk bakgrunn. De er som oss, svares det når jeg spør. Men likevel er de ikke som oss, eller nordmenn flest. De kulturelle forskjellene synliggjøres i måten de snakker på. De har **en annen naturforståelse, en annen nærhet i familieforhold, samt et annet syn på sykdom og helse**. Enkelte brukere benytter symboler i måten de snakker på, noe som ikke er så lett å forstå for ansatte som ikke kjenner den samiske kulturen innenfra. For ansatte uansett kulturell tilhørighet handler det om å la seg berøre, slik jeg lot meg berøre av Anna Elisabeth. Bare da kan ansatte og brukere møtes på like fot og som likeverdige partnere.

Likevel er kulturforskjellene mellom brukere med samisk bakgrunn og de andre noe som underkommuniseres. At samiske brukere har et språklig og kulturelt utgangspunkt som er forskjellig fra hva en såkalt etnisk norsk bruker har, er å provosere systemet og behandlingssideologiens normalitetsnorm. Den "likefotsnakking" som foregår blant ansatte, er

på en måte å hindre at brukerne tar opp spørsmål som de ansatte ikke vil gå inn på eller som de lar seg provosere av.

8. Oppsummerende drøfting

I denne delen skal jeg foreta en oppsummerende drøfting ut fra de intervjuene som er gjort av utvalgte ansatte i Tromsø kommune innen rus, psykiatri og eldreomsorgen. I historiedelen viser jeg at både reindriftssamene og sjøsamene i Tromsø kommune har et annet språklig og kulturelt utgangspunkt enn majoritetsbefolkningen. Reindriftingsamene og deres etterkommere aksepteres for sin kulturelle forskjellighet. Holdningene til den sjøsamiske befolkning er derimot noe blandet blant mange ansatte. Historiske kilder viser at deler av den sjøsamiske befolkning i Kaldfjord, Ramfjord og Sørfjord er gått opp i den norske majoritetsbefolkning. Likevel eksisterer det kulturforskjeller mellom sjøsamene og den norske majoritetsbefolkningen i måten de kommuniserer og uttrykker seg på, selv om de fleste sjøsamene er norsktalende. I tillegg har Tromsø mange innflyttere som har slått seg ned i kommunen. Disse grupperingene har funnet hverandre på tvers av kultur, etnisitet og religion, og har dannet egne miljøer innenfor Tromsø by. I dette nettverket fant sjøsamene sammen med samiske innflyttere det nettverket de trengte for å kunne være seg selv uten å føle press for å gi slipp på sine grunnleggende verdier og normer.

8.1. Ulike virkeligheter

I intervjumaterialet kommer det fram ulike virkelighetsbilder hos de ansatte som arbeider innenfor rus, psykiatri og eldreomsorgen i Tromsø kommune.¹ Et viktig maktaspekt er å kunne definere virkeligheten. Det kan høres underlig ut, men er det sentrale punktet i diskursteorien (Berger og Luckman 1966). Det å kunne definere virkeligheten, skal forstås sånn at vår erkjennelse av den gitte virkeligheten først skjer når noen setter ord på tingene, eller vi selv setter ord på tingene. Språket er ikke bare en avspeiling av virkeligheten, men den definerer og skaper virkeligheten. En diskurs er altså en samling av påstander innenfor et bestemt område som stiller opp regler og rammer for hva det skal snakkes om og hva som har betydning. Innenfor helse- og sosialpolitikk vil diskursteorien tilsi at en person har innflytelse eller makt til å påvirke andre aktørers opplevelse av deres situasjon/behov slik at de er

¹ Med virkelighet mener jeg forestillinger av en spesiell grunnleggende art både om hvordan verden henger sammen og om hva menneskelivet skal oppnå (jf Berger og Luckman 1966)

sammenfallende med makthavernes opplevelse. I det følgende bruker jeg begrepet virkelighet om de oppfatninger som eksisterer blant ansatte, blant brukerne, oppfatninger om de har samiske brukere, hvem som er samer/ikke-samer samt hva slags behovsforskjeller som finnes blant samiske og ikke/samiske brukere.

De empiriske funn viser at det blant ansatte finnes grader av innenforståelse og utenforforståelse. Som nevnt synliggjør begrepene hvilken posisjon hjelper har i forhold til den enkelte bruker og hans/hennes kontekst. Oftest er hjelperen en utenforstående i forhold til samisk kultur. Men han/hun kan også være en ”insider”, men klarer likevel ikke å møte de samiske brukernes forskjellige hjelpebehov med respekt. Saus (1998) har introdusert Meløs begreper som dødt, ukyndig og kyndig blikk til praktisk barnevernsarbeid. Saus bruk av begrepene kan også overføres til helse- og sosialtjenesten i Tromsø kommune. Ansatte med bevissthet om samisk kulturtilhørighet ser i større grad samiske brukere og deres forskjellige hjelpebehov. De utviser et kyndig blikk. Ansatte som ikke har kulturforståelse, har et mer dødt blikk for behovsforskjeller. Så finnes det en gruppe ansatte som er seg bevisst at det er kulturforskjeller, og at det er noe som de ikke ser. Men ved å stille seg åpen og spørrende til brukeren tokulturelle bevissthet/forståelse, får de innblikk i brukernes forskjellige hjelpebehov. De utviser et ukyndig blikk.

Tromsø kommunes ansatte i helse- og sosialtjenesten består av et kulturelt og etnisk mangfold. I det følgende skal jeg prøve på en typologisering av dette mangfoldet som finnes blant de ansatte. Spørsmålet er hvem sin virkelighetsforståelse og verdisyn som har forrang framfor andre? Kort oppsummert kan de intervjuede deles inn i følgende grupper:

- 1) Den ene kategorien er ansatte med bevissthet om samisk tilhørighet. De innehar et kyndig blikk og er åpen for både kultur- og behovsforskjeller.
- 2) Ansatte med en fortrenget samisk identitet i Høgmos forstand (1986) som er tilbakeholdne med å gå inn i nærkontakt med brukerne for ikke å avsløre sitt ”fortrenget selv”.
- 3) En kategori ansatte som verken ser eller vet om de har samiske brukere på sine enheter eller avdelinger. Man kan si de innehar et dødt blikk for kultur- og/eller behovsforskjeller.

Den første gruppen ansatte er seg bevisst sin samiske tilhørighet og bakgrunn. Mange av disse ansatte har også en sterk samisk tilhørighet, noe de er stolte over og ikke prøver å fornekte. At de er tause om sin samiske identitet på arbeidsplassen eller i møte med sine kolleger, kan skyldes at det på arbeidsplassen ikke er rom for kulturell annerledeshet. Det kan også være at de ikke tør å overskride den tausheten de har blitt tvunget inn i, fordi de er redde for sanksjoner fra sine kolleger eller sine overordnede. **En ansatt mente at når det ikke var åpning for kulturell annerledeshet på arbeidsplassen, valgte han å holde kjeft.**

Ansatte med en fortrenget identitet/tilhørighet er ansatte med samisk bakgrunn som de ikke vet om og/eller som de prøver å fornekte. Det går ut på at personen har en blandet opplevelse av hvem de er i pendlingen mellom den norske og den samiske sfære eller kontekst. De er verken norske eller samiske, men har utviklet en tredje alternativ identitet. I Tromsø kan mange gli inn i storbyens anonymitet og mangfold uten å behøve å bringe sin samiske tilhørighet på bane. Dermed unngår de diskusjon om hvem de er. En ansatt fra distriktet kom med dette hjertesukket etter et intervju: "Når jeg begynner å tematisere samisk etnisitet, blir jeg selv konfrontert med at jeg ikke har lært mine egne barn samisk. Når en blir møtt med en slik respons, er det ikke lett, spør du meg."

Johansen (1991) viser i en undersøkelse fra Ullsfjord at folk i lokalsamfunnet opplevde en *lokal motstand mot å spille ut samisk identitet*. Mange informanter er tilbakeholdne når samiske problemstillinger blir tematisert. Det er først når jeg bringer min samiske tilhørighet og bakgrunn på bane at de blir mer åpne. Det kan virke som de ikke vil bli kategorisert ut fra et allsamisk bilde om samene (Andersen 1997).

På spørsmål om det fantes kulturforskjeller i bygda, blant de ansatte eller blant brukerne, benektet de stedlige hjelpepleierne og pleieassistentene fra lokalområdet at det fantes nevneverdige kulturforskjeller. Men i samtalens løp endret de holdning. Når jeg først fortalte om min samiske oppvekst og erfaringer, endret de ansatte sin versjon. De kunne nå fortelle at de hadde både samisk bakgrunn og/eller læstadiansk bakgrunn. Ved at jeg fortalte hvem jeg var, ble det nå mindre farlig å fortelle om sin samiske tilhørighet eller bakgrunn.

Den tredje gruppen er ansatte som er flyttet til Tromsø fra kulturelt homogene strøk- særlig ansatte sørfra. Men det finnes også ansatte nordfra blant denne gruppen. Det er en gruppe ansatte som har et såkalt dødt blikk for kulturforskjeller, men som i ord og handling gir

uttrykk for at alle behandles likt. Vi gjør ikke forskjell, er gjennomgangstonen.

Likebehandlingsprinsippet står sterkt hos denne gruppen, og de er opptatt av at samene ikke skal få særfordeler framfor etniske nordmenn. Dermed overkommuniseres likheten. Kulturelle forskjeller gjøres dermed ikke-gjeldende. Det er en usynliggjøring, som er en kjent hersketeknikk, ifølge Moe/Tronvoll (2004). ”Når viktige forhold og verdier i et menneskets liv gjøres usynlig, vil det være nedverdiggende og ydmykende for den det gjelder”, hevder Moe/Tronvoll.

De ulike oppfatningene og holdningene til flerkulturell forståelse og samiske forhold blant de ansatte i helse- og sosialtjenesten, bidrar til at brukerne aldri vet hvor de har de ansatte når det gjelder å signalisere sin kulturelle forskjellighet. Ansatte som er seg bevisst sin samiske tilhørighet, prøver så godt de kan innenfor de rammer og betingelser de har for å tilpasse hjelpa til hvert enkelt. **Noen ansatte er på et vis redde for å avsløre seg selv og sin egen samiske bakgrunn dersom de bringer kulturelle forskjeller på banen.** På den måten prøver de å fraskrive seg ansvaret de har, og skyver problemet over på den eldre, rusavhengige eller psykisk eller fysisk syke. Relasjonene blir dermed preget av gjensidige former for avmakt som forsterker avmaktfølelsen. I en slik situasjon kan det oppstå mange misforståelser, noe flere undersøkelser har dokumentert (Hedlund/Moe 2000).

De lederne som tilhører den tredje gruppen, er på mange måter de ansatte som opprettholder den rådende struktur på avdelingene/enhetene/sentrene. For mange av de overordnede innenfor denne gruppen er samene ensbetydende med reindriftsdamer, snakker samisk, og/eller de kommer fra indre Finnmark. Oppfatningen er at de andre samene – det vil si sjøsamene er fornorsket. I så henseende viste intervjuene med to tidligere etatssjefer at også de hadde en forestilling om at de ekte samene - det er reindriftssamene. Blant denne kategorien finnes du også mange nyansatte. For å få fram det samiske mangfoldet og styrke samiske brukeres forskjellige hjelpebehov, bør kommunen tilby nyansatte et introduksjonskurs i flerkulturell forståelse, der nyansatte blir gjort oppmerksom på det samiske innslaget blant brukerne.

8.1.1. En strukturelt tilpasset taushet?

Min hypotese før jeg begynte denne studien, var at ansatte med samisk tilhørighet og bakgrunn er et hinder for at samiske brukeres forskjellige hjelpebehov tas på alvor. Dette er en sannhet som er en del modifisert gjennom denne undersøkelsen. Det at samiske brukere forskjellige hjelpebehov er skjult på de respektive enheter, skyldes ikke ene og alene de ansatte med samisk tilhørighet og bakgrunn. De er innenfor bestemte rammer og strukturer, samt del av den kultur og rådende normer som hersker på den enkelte arbeidsplass. I tillegg er det personavhengig hvordan kulturell forskjellighet oppfattes bekrefte. Likevel har hver enkelt fagansatt i sin rolle ansvar for å oppfylle de etiske retningslinjer i forhold til den enkelte klient. **Det gjelder også å synliggjøre samiske brukeres forskjellige hjelpebehov.** De må bidra til å endre den strukturert påførte tausheten. Helsepersonell som er bevisst sin samiske tilhørighet, motarbeider ikke eldre samers forskjellige hjelpebehov. **Men de velger å forholde seg tause om det de ser og vet.** De velger heller å gjøre det på sin måte. Er de redde for å bli møtt med sanksjoner hos sine kolleger som ikke har en bevisst holdning til egen kulturtilhørighet?

Ansatte med bevissthet om egen samisk kulturtilhørighet, har valgt tausheten i stedet for å gå inn i seg selv og bryte tausheten. Dermed er denne kategori ansatte med på å taushetsbelegge samiske brukeres forskjellige hjelpebehov, i tillegg til å usynliggjøre samisk tilstedeværelse på de ulike enheter. Det er en form for en strukturell påført taushet som de samiske ansatte selv må overskride for å ivareta samiske brukeres forskjellige hjelpebehov.

En teoretiker som har bidratt til større forståelse rundt undertrykte gruppers taushet, er pedagogen Paulo Freire (1972). Samiske ansattes taushet om den samiske virkeligheten som eksisterer rundt omkring på sykehjem, eldresentra, dagsentra, bokollektiv og trygdeboliger har Freire forklart i boka "De undertryktes pedagogikk". Her beskriver han situasjonen til undertrykte grupper og hvordan de undertrykte er preget av en taushetens kultur:

"Eliten lykkes fordi de undertrykte under presset av makt og angst gjør disse "myter" til sine egne. Den indre underkastelsen under overmakten leder til at de undertrykte ser på seg slik

undertrykkerne ser dem, nemlig som udugelige. Alt hva de erfarer blir en vedvarende ny bekreftelse av deres udugelighet, fattigdom, ukyndighet, fremmedgjøring, nød”²

Freire uttrykker alle undertrykte eller avmektige gruppers situasjoner, også samene. **Som representant for samene har også jeg måtte lære meg å overskride tausheten** (Minde 1999). Når jeg valgte å ha en utenfraforståelse på samene, og tausheten som språk, opplevde jeg ingen sanksjoner (jf 2.2.). Da jeg begynte på mitt doktorgradsarbeid, begynte ting å skje. Min innenfraforståelse på samene som jeg utviklet i løpet av avhandlingsarbeidet, møtte sanksjoner av ulik art som jeg måtte lære meg å overskride ved hjelp av argumenter på de valg jeg har gjort.

Denne doble posisjonen eller bevisstheten som ansatte med en tredje identitet uttrykker, er et resultat av den manipuleringen av tid og rom som antropologen Eidheim (1971) beskriver fra sin forskning fra et kystsamfunn i Finnmark. Ved siden av å etablere lukkede arenaer for sosialt liv, bidrar denne manipuleringen av tid og rom, og hva man kunne uttrykke ”backstage” og ”frontstage” (Goffman 1992), en spesiell type kommunikasjonsform. For å overleve som kulturell minoritet, måtte samene holde noe av sin kultur hemmelig. Det ble ikke bare en form for kulturbevaring, men også en måte å ivareta sin verdighet på. Fornorskningspresset skapte over tid en dobbeltkommunikasjon der noe av budskapet forble usagt. Dette tause språket ble en del av den tause kunnskapen som skapte en type mennesker som tenkte seg om både to og tre ganger før de sa noe. Strategien ble å formidle budskapet på en slik måte at de som var innforstått med det, skjønnte det implisitte budskapet.

Hvordan kan samisk helsepersonell ta makta eller lære seg å ta makta, slik at de ikke blir stemplet som udugelige, urokråker, når de hevder samiske brukeres rett til en likeverdig deltakelse og behandling? Jo, først ved å erverve seg viten om samiske brukeres manipulering av tid og tom. Dernest reagere på urettferdigheten. Så må de lære å bli trygg nok til å tørre å stå opp og tale de undertryktes sak. Først da kan en begynne å se konturene av en flerkulturell helse- og sosialtjeneste i Tromsø kommune som ivaretar alle.

² Freire, Paulo (1972): Pedagogik for undertrykta (s.23)

8.1.2. Finnes det rom for å praktisere ut fra andre kulturelle verdier og normer i Tromsø kommune?

For å analysere nærmere hvorfor ansatte som er bevisst sin samiske tilhørighet er tause om samiske brukeres liv, behov og identitet, vil det være nødvendig å se nærmere på Tromsø kommune som organisasjon og den kulturen som råder i kommunen. **Flere ansatte har vært inne på at ingen grupper i Tromsø kommune får sine behov ivaretatt i dag – langt mindre samiske brukere.** Finnes det rom i Tromsø kommune for å ivareta samers forskjellige hjelpebehov?

Utspill i lokale media som har versert, heter det at Tromsø kommune har mange illojale medarbeidere. Fagorganisasjonene mener noe annet. Spør du de som er blitt sparket eller presset til å si opp sin stilling, hevder de noe annet. En av de meste kjente sakene er avskjedigelsen av økonomisjefen (Tromsø 7.6.2003). Men også andre saker viser at ansatte som ikke følger spillereglene som ledelsen definerer, lett blir stemplet som illojale (Tromsø 8.4.2000). I intervju med tidligere ansatte, nåværende ansatte og enkelte av disse såkalte illojale medarbeiderne, kommer det fram at de hadde et annet syn på hvilke løsninger de skulle velge. Under dette synet ligger det en verdiforskjell og hos enkelte en kulturell forskjell som **ikke lot seg forene med den rollen de var forutsett til å ha.** Denne rollekonflikten blir utholdbar over tid.

Den økte brutalisering i arbeidslivet ser altså ikke bare ut til å ha skviset ut de yrkeshemmede av arbeidslivet. Effektiviseringen, byråkratiseringen og hierarkiseringen har også strammet grepet på den enkelte arbeidstaker – særlig arbeidstakere som tør å praktisere retningslinjene i sosialtjenesteloven – nemlig å utvise skjønn i tjenesten. I intervju med en del tidligere ansatte som enten ble tvunget til å si opp, eller valgte å si opp, forteller de at trakasseringen begynte i det små. Ledelsen begynner å stille spørsmål om disposisjoner de gjør. Selv om det første møtet kan forløpe uten problemer, er dette et av flere kontrolltiltak fra ledelsens side. Ansatte som velger å si fra om uholdbare og kritikkverdige forhold på arbeidsplassen, løper en stor personlig risiko. Det viser seg at disse såkalte varslerne betaler en høy pris. Noen har valgt å stå fram i media.³

³ Tromsø 7.6, 2003, Altaposten 4.5.2004, Dagbladet 19.2.2005

En ansatt innen rustjenesten begynte å stille spørsmål ved måten inntaket av brukerne foregikk på. Den første sanksjonen hun opplevde, var å bli ekskludert fra inntaksteamet hun satt i. Deretter ble det satt ut negative rykter om henne. Etter hvert fikk hun sosial angst, og mistet trua på seg selv. En annen ansatt har opplevd at faglige svake ledere ikke godtar at de underordnede ansatte har mer kompetanse enn dem. Dermed får de avslag på kompetansegivende kurs som er viktig for å utvikle seg i jobbsammenheng. Hva er det disse ansatte signaliserer? Hva skyldes det at enkelte ansatte i helse- og sosialsektoren ikke godtar det de blir pålagt fra sine overordnede?

I utdannelsen får mange fagutdannede helse- og sosialarbeidere inkorporert en tenkning der de læres til å være romslige, tolerante og aksepterende overfor grupper og kategorier som har det vanskelig. Samtidig opplever de i vår kultur at grupper, kategorier og mennesker som ikke passer inn i den dominerende mal eller standard, blir sanksjonert på ulike måter. Det gjelder både sosiale og etniske grupper. Disse sanksjonene vil danne normen for hva som er akseptert handling og hva som ikke er akseptert handling. Man blir tvunget inn i en virkelighet som ikke nødvendigvis er ens egen, hvor den som blir definert som avviker blir betegnet som illojal, vanskelig, sær eller gitt andre klassifikasjoner. Innenfor et slikt system vil mennesker som avslører denne falskheten og dobbeltheten, bli offer for den rådende logikk. For å overleve innenfor dette systemet, kan mennesker manipuleres til å innta roller som arbeidssky, mindre begavet, passive og/eller syke.

Tromsø kommune er en organisasjon som er hierarkisk oppbygd. Selv om kommunen har organisert en desentralisert tjeneste, eksisterer det innenfor de ulike enheter innen rustjenesten, psykisk helsevern og eldreomsorgen en rådende oppfatning hvor annerledes tenkende ikke har de beste vilkår. De ansatte går inn i en bestemt rolle med klare instruksjoner som om hvordan de skal løse oppgavene, det vil si imøtekomme den enkeltes hjelpebehov.

”Det hierarkiske systemet består av to ulike eksistenser - en overordnet og en underordnet. Disse to ulike eksistenser utelukker gjensidig likeverd. Når dette praktiseres, kan verken ansatte eller brukere uttrykke sine behov likeverdig. Da blir hele påstanden om et helse- og sosialvesen som sikrer likeverd og hjelp på egne premisser, en bløff. Det hierarkiske systemet sikrer bare ulikeverd og tilfeldig hjelp”⁴

⁴ Tengelsen, Lisbeth (1998): Eros og Kaos – sosiologiske analyser av intelligens (s 31).

Det å måtte spille en rolle innenfor et slikt hierarkisk rollesystem, fører over tid til apati, likegyldighet og kaos.

Ansatte som ønsker å jobbe ut fra hva de har lært, og ta hensyn til livshistoria til brukeren, oppfattes som opposisjonelle i systemet. Det går på helsa løs, og de velger å slutte. Men denne trua på mennesket og at han/hun selv må løse sine problemer, sitter dypt hos mange ansatte. En informant mener at det å motarbeide brukernes ønske, er et overgrep overfor brukerne. Når jeg spør om han klarer å ta hensyn til personens livshistorie, svarer han at han for tiden jobber i halv stilling. Det skulle tilsi at det å ha en slik innstilling, ikke er så lett i Tromsø kommune.

Både denne og andre ansatte i helse- og sosialtjenesten, er lojale mot loven om sosiale tjenester. De ønsker å strekke seg langt for å gi hjelp til brukerne. Det er ansatte med en dyp bevissthet om at det er den gode vilje som de ønsker skal utøves i praksis, men på grunn av det hierarkiske systemet skjer det ikke. De er likevel ikke redde for å si sin mening. **Likevel blir belastningen så stor over tid at de velger å forlate arbeidsplassen eller blir presset til å si opp selv.** Den hierarkisering som er nevnt foran, har strammet grepet om den enkelte arbeidstaker, som risikerer mye for å gå ut over de definerte hierarkiske normene som gjelder innenfor enheten/arbeidsplassen. Likevel har alle fagansatte et varslingsansvar om kritikkverdige forhold på en arbeidsplass. I et nytt dokument om etiske retningslinjer, gjøres den enkeltes ansvar tydeligere (Nyhus 2003). I et punkt om lojalitet og de dilemmaer yrkesutøverne kan komme i når ulike hensyn skal veies opp mot hverandre, fremheves den enkeltes mot til å handle. Erkjennelsen av dette varslingsansvar innebærer å stille grunnleggende spørsmål ved forestillingen om vårt demokrati. Paradokset er at i det hierarkiske samfunn - som er et speilbilde av det militære system – så er det ikke tillatt å stille spørsmål ved våre demokratiske systemer. Organiseringen og systematiseringen av det overordnede og underordnede i helse- og sosialtjenesten er intet demokrati, men har logisk nok form av en organisasjonsform og system som ligner systemer i land som vi ikke ønsker å sammenligne oss med (ibid).

Nå er ikke situasjonen i Tromsø kommune unik. Det har skjedd en økt brutalisering av arbeidslivet i det ganske land (Sørensen/Grimsmo, 2001). Dagsavisene har i en rekke artikler fulgt opp med reportasjer om personer som har stått fram og fortalt sin historie om trakassering i arbeidslivet, og om hvordan det har gjort dem varige syke. I en artikkel står følgende å lese:

*”Folk i systemet er så redde for ikke å følge reglementet. Situasjonen er nesten komisk. Alt dreier seg om å følge skjemaene slavisk uten å kunne vurdere dem etter skjønn”*⁵

Det kan synes som om situasjonen har forverret seg i arbeidslivet i de senere år. Frykt for spørsmål om grunnleggende verdier ser ut til å være forsterket i et samfunn der den hierarkiske kapitalismens krefter råder. Situasjonen er slik at vi som ser andre bli trakassert, ikke våger å stå fram. Når det gjentar seg over tid, med ulikt styrkeforhold mellom hjelper/bruker, har denne praksis mye til felles med mobbing.⁶ Vi sier heller ikke i fra om kritikkverdige til institusjoner som arbeider med å ivareta gode arbeidsmiljøer.

Hva som er normalt og avvikende i det norske samfunn, er ikke noe gitt. Det er i følge Fugelli (2002) den verdi som den politiske makten foretrekker. Når andre kulturer og etniske grupper ønsker seg en stemme i det norske samfunn, utfordrer de ikke bare det bestående normalitetsbegrepet. De avslører også den falskhet og dobbelthet som finnes i det norske likhetssamfunnet, der Norge rent formelt er raus, romslig og aksepterende til andre kulturer og etniske grupper, mens de i praksis sanksjonerer mot grupper og mennesker som avviker fra den rådende normen. Og det er vi alle som enkeltmennesker som skjuler oss bak vår profesjonstittel som er bærere av disse sanksjonene. **Og dess høyere posisjon, jo vanskeligere er viljen til å ville se disse overgrepene.** For det er en form for overgrep å frata folk i alle kategorier/etniske grupper bestemmelsesretten. **Derfor vil det å få ansatte til å endre fokus – det å behandle alle ulikt men likeverdige – være en kompetanse ansatte må tilegne seg.** En ansatt som har denne type bevissthet, mener det vil bli vanskelig å lære ansatte å tenke på denne likeverdige måten på grunn av det hierarkiske systemet.

⁵ Dagbladet 9.4.2001

⁶ Her forstår jeg mobbing slik Barbo (2001) forstår begrepet - nemlig ikke bare den konkrete handling, men også det at mange ser på hva som skjer, men ikke griper inn. De er vitner, men er likegyldige vitner. Da blir de betegnet av å være på mobberens side. På den måten gir de tyngde til mobbingen. Dette tause flertall blir av Barbo betegnet som koret.

Det finnes likevel en gryende aksept for at staten Norge begynner å innse at vi lever i et flerkulturelt samfunn - også i praksis. Men så lenge systemet er organisert hierarkisk ved at de overordnede kan sanksjonere mot de underordnede, skal det mot til å overskride en praksis som ikke virker umyndiggjørende på brukerne. Det er flere måter å se verden på og det finnes flere sannheter. Men det å få ansatte i helse- og sosialtjenesten til å innse at verden faktisk er flerkulturell, tar tid å endre. Og det er nok denne angsten for sanksjoner ansatte som er seg bevisst sin flerkulturelle bevissthet er redde for, og som får som konsekvens at samiske brukeres forskjellige hjelpebehov ikke blir ivaretatt.

8.2. Eldre samiske brukere – en annen kroppslig erfart virkelighet

Hva det er som skjer når vi blir eldre vet vi ikke, men ofte aktiveres minner og lærdom fra barndommen. Både jeg og mange andre har opplevd at de eldre samene tar i bruk morsmålet etter hvert som de blir eldre i antall år. For eldre samer som har samisk som morsmål, innebærer det at det samiske språket kommer mer fram, enten ved at de må lete etter de riktige ordene eller de ikke finner de ordene som skaper en forståelig mening i situasjonen. Vedvarer situasjonen eller den ytterligere forverres, kan det bli lett å definere den eldre samiske mannen eller kvinnen som dement- uten at han/hun egentlig er det. Det kan derfor være problemer med å få satt rett diagnose i henhold til demenslignende tilstander, da få fagansatte i eldreomsorgen kan samisk. De vil dermed lett kunne diagnostisere eldre samer som begynner å rote med ordene til å være begynnende dement.

De språklige og kulturelle forskjellene mellom eldre samer og etniske norske brukere kommer til ved at det er lettere å snakke med ikke-samiske brukere enn samiske brukere. Dermed kan eldre samer lett bli ensomme på de respektive avdelingene, da de heller ikke har mange samiske beboere å snakke samisk med/kommunisere om samiske forhold på.

Dermed oppleves eldre samer som tause både overfor sine medbeboere (Asta) og ansatte (Beret). De prøver å skjerme de ansatte for ikke å sette dem i forlegenhet. Føler de seg derimot trygge med den personen de samtaler med, og vet hvor de har vedkommende, er de ikke redde for å kommunisere sin kulturelle forskjellighet. Denne manipuleringen av tid og rom som samene gjør for skjule hvem de er, skyldes den minoritetssituasjon de lever i. Eldre

samer som har samisk som morsmål, og som lærte å være den de er, har et mer positivt syn på seg selv enn eldre samer som har vokst opp i miljø der de lærte å skjule hvem de var når de kom på offentlige arenaer (jf Goffmans backstage og frontstage).

På de avdelinger der det har vært samisktalende, har ansatte kjent til det. Det at eldre samer får snakke samisk, får dem til å kvikne, og smilet og gløden sees i øynene. Da jeg besøkte en samisktalende, hadde jeg med meg kaffe og ost. Hun lå og sov da jeg kom på besøk. Hun nærmest spratt opp, ville gjerne ha kaffe og særlig når hun fikk ost til kaffen. Episoden viser at det et stort behov for et team av samisktalende i oppsøkende virksomhet slik at eldre samer får noen å snakke samisk med.

Ansatte med samisk tilhørighet og bakgrunn ser lettere de samiske beboere enn etnisk norske ansatte. Men de tar ikke opp det de ser og vet. Det er et ikke-tema. I stedet velger de å være tause av redsel for å møte sanksjoner. Det gjør at de etnisk norske ansatte ikke klarer å identifisere sjøsamiske brukere som er norsktalende ut fra dialekten eller intonasjonen til den gamle. En negativ sirkel er i gang.

Som en oppsummering kan det slås fast at eldre samer ikke tillates å leve et liv i takt med sine vaner, språk og livsverdier og de får av den grunn ikke selv bestemme over sine liv. Intervju med pårørende viser at også den nære familien velger å være taus om at eldre samiske brukeres tilhørighet og bakgrunn. **Både helsepersonell, brukere og pårørende til samiske brukere må altså overvinne sin egen angst**, eller som Freire (1972) uttaler; overvinne undertrykkeren i seg selv for å overskride tausheten de har latt seg tvinge inn i. Dette gjelder for så vidt også alle eldre. Bare da kan de begynne å sette ord på de ”overgrepene” de utsettes for, og heller fortelle hva slags omsorg de i stedet vil ha.

8.2.2. De ”usynlige” og fåmælte samiske rusmisbrukerne

I Tromsø er det som nevnt flere rusmisbrukere en før som oppsøker hjelpeapparatet. Rusbildet er i stadig endring, og mange som arbeider i rustjenesten har for liten kunnskap om rusproblematikk.

De ansatte som har hatt erfaring med samiske rusmisbrukere, forteller at en tydelig kulturell forskjell er at samiske rusmisbrukere er fåmælte eller tause. Det å være fåmælt, eller taus, er også et fenomen som andre samiske prosjekt har funnet (Storfjord kommune). **Hva skyldes denne fåmæltheten eller tausheten? Er tausheten kulturelt betinget eller et resultat av strukturer og prosesser i rusmiljøet i byen og/eller i behandlingsapparatet?**

De intervjuede i rustjenesten erkjenner at de verken har kapasitet eller kunnskap til å ivareta samiske brukeres behov. **Likevel er de der, de ser dem, og de forholder seg tause og i bakgrunnen.** De vet heller ikke hvordan de skal nærme seg denne gruppen når de ikke vet hvordan de skal gripe saken an, som en ansatt uttrykte det.

Oppfatningen om at samer som bor i byene er assimilert inn i den norske kulturen, er den største hindringen for at ikke den politiske og administrative ledelsen tar tak i problematikken samer og rus. I utsagnet om at de kan jo norsk/de forstår jo norsk, ligger det implisitt en oppfatning av at de er like gode som oss nordmenn, selv om alle vet at de er samer. I og med at samiske rusmisbrukere innen behandlingsapparatet oppfattes som tause eller fåmælte, kan dette være med på å forsterke holdningen om at (sjø)samene tidlig ble ansett å tilhøre en lavere kaste (Edwardsen 1996). De er født i Norge, og skal oppføre seg som nordmenn, var holdningen mange ansatte i Tromsø kommune utviste. Reindriftssamene derimot hadde sin status i kraft av sin særegenhet, uten at de dermed ble ansett som likeverdige borgere.

Dette er også en holdning en finner blant enkelte ansatte på Fredriksbergssenteret i København, et sted jeg besøkte i 2003. I intervju med ansatte som arbeider med russkadede grønlendere, kommer det fram at fordommene mot grønlenderne i København er noe iboende, som også kommer til uttrykk i forhold til rusmisbrukernes møte med helse- og sosialtjenesten. **Det å bli møtt med massive fordommer fra barnsben av, krever en sterk rygg,** sier terapeut Berthelsen som selv er grønlender. Når du finner disse holdningene i møtet med helse- og sosialtjenesten, aktiveres samers kroppslige erfarte virkelighet. De opplever et kroppslig ubehag som gjør dem beskjedne i å kreve den hjelpa de ønsker og har behov for. Dermed skisserer saksbehandlerne opp den hjelpa de mener klienten trenger, i stedet for å møte brukerne der de er ut fra sitt ståsted. Når de samiske brukerne i tillegg er tause om sin samiske bakgrunn, kommer helse- og sosialpersonell til kort. Det er bare ansatte som benytter sin innenfra-forståelse som vil se og forstå dette problemkomplekset hos samiske brukere.

Et påtrengende spørsmål til slutt, er om enkelte rusmisbrukeren påtar seg samfunnets offerrolle, for å vise andre i familien og bygda hva de sjelelig står for? Intervjudataene gir ikke svar på et slikt spørsmål. Men det er relevant å spørre, fordi mange av rusmisbrukerne virker bekreftende på det stereotypiske bildet av samene som skitne, usle og giddesløse. Enkelte kan ha overtatt den samme rollen som shamanen hadde i det gamle samiske samfunnet ved rollen som kollektiv smertebærer både innad i familien og for bygdesamfunnet. I et psykologisk perspektiv fungerer fortellingene som en måte å kanalisere egne smerter på noen utenfor en selv.

Bli de bærere av den kollektive skam, skyld og smerte som samene opplevde under fornorskningen?

8.2.2. To vidt forskjellige oppfatninger om hva er sykt og hva som er friskt innen psykisk helsevern

Helse er et mangfoldig begrep, som skifter etter hvilken tid vi er i. Helse forstås også forskjellig alt etter hvilket ståsted fagfolk har. Verdens helseorganisasjons helsebegrep er altså ikke bare fravær av sykdom og annen lyte, men også fullstendig fysisk, psykisk og åndelig velvære.

Gjennom intervju med ansatte innen psykisk helsevern og i gruppesamtale med et utvalg brukere, kommer det fram en tydelig kulturforskjell i oppfatningen hva som er sykt og hva som er friskt. Synet på hva som er psykisk sykdom varierer både blant fagfolk og blant folk flest. Mens flere av de ansatte ser på sine brukere som syke, oppfatter brukerne seg som friske. Dette er også noe de ansatte påpeker i intervju med meg. En bruker mener det syke er noe fortidig, og som han nå er blitt frisk av. Men diagnosen henger igjen ved han. En annen bruker mener hun er blitt sterkere av sykdommen. Det gjør noe med en, mener hun. Sykdommen, medisineringsen og terapien gjør at de mister mye selvtillit. Diagnosen som de fleste får, blir hengende igjen som et sosialt stigma som gjør at de ikke blir tatt på alvor av de ansatte når de prøver å komme tilbake til samfunnet. På Grønnegata dagsenter opplever brukerne lite eller minimal brukervedvirkning, noe som undersøkelser viser er et gjennomgående fenomen i Tromsø kommune (www.bedrekommune.no). Flere brukere føler seg underkuet både som mennesker og som meningsberettigede på forhold de mener er under

enhver kritikk. Den ulike oppfatningen i sykdomsforståelse og dens konsekvenser er ikke bare et funn som gjelder samiske brukere, men et funn som gjelder alle brukerne innen psykisk helsevern.

Den rådende tenkning binder mennesket opp til en tillært sannhet som ikke nødvendigvis er dets egen. Blant annet den om at samer som er norsktalende, ikke er ekte samer, eller den om at sjøsamene er av lavere rang enn reinriftssamene. Dem eller den som ikke vil eller kan underkaste seg denne rådende virkelighet blir lett oppfattet som avvik(er) fra det normale eller syk. Innenfor en slik virkelighetsforståelse blir menneskene gjennom behandling eller det som psykiatrien kaller terapi, avkledd, diagnostisert og medisineret. Så blir de utskrevet etter et viss antall timer med behandling. Det er i denne situasjonen jeg møter mange samiske brukere som benytter kommunens hjemmetjeneste og dagsentrene. I gruppe- og enkeltsamtaler kommer det fram mye bitterhet over det de har opplevd både som samer, kvinner og som familie-medlemmer. I møtet med det psykiske helsevernet mister pasientene mye selvtillit. Men det å bli syk, er for mange et vendepunkt i livet. Det får mange til å våkne opp og se på livet med nye øyne. Uansett utfall av sykdommen; den diagnosen de den gang fikk og de plagene som følger derav, fører til at mange kvinner og menn får behov for å sette ord på det de opplever. Men psykiatrien har ikke den nødvendige kompetansen som sikrer samiske brukeres mulighet til å sette ord på samfunnsløgner, familielivsløgner, arvelodd eller andre familieoverlevninger som preger deres psyke og det splittede liv de lever. På den ene siden lever i takt med sitt verdigrunnlag, mens de på den andre siden "tvinges" til å leve på siden og fortie hvem de er. Slik hindrer psykiatrien disse pasientene hjelp til å utvikle seg videre.

Det er en allment godkjent sannhet at pasientene gjennom sykdomsprosessen har mistet mye selvtillit. Likevel sloss de samiske brukerne en taus kamp for å få frem det friske i seg, noe følgende utsagn skulle tilsi "De ser på oss som psykisk syke. Men vi er jo skrevet ut, og er sett på som friske." Slik blir dagsentrene et sted for psykisk syke, og ikke et sted der friskhet og habilitering settes i fokus. Innleggelse i psykiatrisk sykehus påtvinger folk en psykiatrisk diagnose som de må leve med resten av livet. Helsetjenestens fokus på sykdom og diagnosen bidrar til at sykdommen overfokuseres. Som en konsekvens av denne overfokuseringen, forsterkes hjelpsløsheten og dermed øker den lave selvfølelsen som psykiatriske pasienter er blitt påført via sykdomsprosessen.

8.3. Den virkeligheten som råder

I de mange samtaler jeg har hatt med ansatte, har diskusjonen om hvorvidt samiske brukere har andre behov enn den norske majoritetsbefolkning vært sentral. Materialet viser at samiske brukere har en annen virkelighetsforståelse enn etniske nordmenn, noe som dermed medfører at samer har andre hjelpebehov enn etniske nordmenn. **Innenfor de ulike enheter finnes det ikke rom for andre virkeligheter enn den som råder grunnen – det vil si den virkeligheten majoriteten representerer.** Samtidig arbeider mange ansatte med samisk tilhørighet i eldreomsorgen, rus- og psykisk helsevern, men de velger å være tause om Asta, Beret, Lasse og Anna Elisabeth samiske livsverden som de bringer inn på de respektive enheter/avdelinger. Det gjelder ikke bare ansatte som arbeider direkte mot brukerne, men også enhets- og avdelingsledere. Et fenomen som også sees, er at samiske ansatte blir i relativ kort tid i sine stillinger. Dette er et generelt fenomen i helse- og sosialtjenesten, og ikke bare et fenomen i eldreomsorgen, rus og psykisk helsevern i Tromsø kommune.

Men det er ikke bare kommunalt ansatte som preges av den rådende hierarkiske logikk. Det som gjør det vanskelig å løfte forskjellige samiske hjelpebehov opp og fram, er at familien rundt de samiske brukerne helst vil dysse ned brukernes samiske livsverden. ”Det er ikkje nokka problem”, svarer den nærmeste pårørende når jeg spør dem. **Når du fortsetter å snakke med dem, så innrømmer de likevel at det er et problem at ansatte ikke har en innenforforståelse for samisk kultur, språk og livsform.** Denne dobbelte holdningen som nær familie utviser, er dobbelt lært både gjennom fornorskningen og **gjennom det hierarkisk oppbygde samfunnet vi generelt forholder oss til.** Denne samiske smerten (Nergård 1994) forsterkes av at Asta, Beret, Lasse og Anna Elisabeth ikke får snakke om det de har lyst å snakke om. De virker som om de ansatte både innenfor eldreomsorgen, rus og psykisk helsevern er redde for å høre om det som er kulturelt annerledes, om den ”vanskelige” samiske identiteten. Hvor skal ansatte hente sitt mot fra slik at brukerne – uansett etnisitet opplever at de får sagt det de ønsker å si?

8.3.1. Skjult rasisme?

De refleksjoner jeg gjør meg etter denne undersøkelsen, er om fordommene og stereotypiene som ennå eksisterer blant folk i Tromsø kommune overfor samene. Så lenge samene ligger

lavt i terrenget og ikke krever særskilte tiltak, merkes ikke fordommene og stereotypiene i så stor grad. Men straks organisasjoner eller enkeltpersoner kommer med krav om en likeverdig deltakelse i kommunen eller som bruker, kommer det (mot)reaksjoner. Hva disse ulike reaksjonene er et uttrykk for, er ikke godt å si, men fordommer og stereotyper er ikke bare uttrykk for en individuell holdning og moral. Fordommene må også sees i sammenheng med historiske, sosiale, økonomiske og kulturelle strukturer og normer.

Som nevnt i kapittel 3, har folk i Tromsø behandlet samene og særlig det samiske folk fra de sjøsamiske områdene svært nedlatende. Når de kom til byen, måtte de skjule hvem de var. På lokalplanet opplever samene i Tromsø lite av den ringeakt som innvandrerne i en tilsvarende norsk småby opplever (Høgmo 1998). Men det skyldes i stor grad at samene i Tromsø sosialt tilhører forskjellige miljøer som er forholdsvis lukkede og etnisk homogene”. Til gjengjeld henger de ideologiske fordømmende holdningene til samene igjen på alle nivå i de politiske og fagadministrative miljøene i kommunen.

Denne kartleggingen av helse- og sosialtjenesten i Tromsø kommune viser at ansatte med samisk tilhørighet og bakgrunn både innenfor eldreomsorgen, rus og psykisk helsevern ikke gis rom for å behandle alle ulikt. Gjennom blikk, ansiktsuttrykk og kroppsspråk formidles nedlatende vurderinger som samiske ansatte/brukere ikke kan ta til motmæle mot når de utfordrer likhetskulturen på den enkelte arbeidsplass. Disiplineringen av samene ser ut til å ha forflyttet seg til forvaltningen som fra før har en høy terskel for vanskeligstilte. Ansatte kan fortelle om krav om et likt tenkesett, maktstrukturer og hierarkiske oppfatninger som er skjult bak idealet om ”her behandles alle likt” holdningen.

Samene er en egen folkegruppe – anerkjent som et urfolk både gjennom internasjonale og nasjonalt lovverk. Det innebærer at den norske stat skal legge til rette for at samene selv skal initiere og utforme tiltak. Det innebærer vern, samtidig som det medfører visse positive tiltak, som også staten er forpliktet til å legge til rette for.⁷ Det er en lov som ikke har fått den store gjennomslagskraften i norske kommuner – iberegnet Tromsø kommune. Utad liker Tromsø å profilere seg som en internasjonal og antirasistisk by. Men de ideologiske fordommene ser ut til å ha gjennomsyret den kommunale forvaltning (inkludert helse og sosialtjenesten), dersom ansatte utfordrer det rådende likhetsidealet. De ideologiske fordommene til samene ser også

⁷ jf sikre og utvikle sin kultur, sitt språk og sin livsform

enkelte politikere ut til å være befengt med (Nordlys 9.7.2005). En sentral politiker forteller om den labre interessen samiske saker har i kommunestyret. Da handlingsplanen for samisk kultur skulle behandles i 1995, forlot mange lokalpolitikere kommunestyresalen. Tromsø kommune har ennå ikke realisert et Samisk Hus som først ble lansert i 1995.

Språk er makt, og språket konstruerer virkeligheten. Innenfor enkelte forskningsmiljø er samene stemplet som en avvikerkategori i det norske samfunnet (Eidheim 1971). Det skyldes det vitenskaps- og kunnskapssynet som disse forskerne har anvendt på det samiske samfunnet og de grupper de har studert (Minde 1999). Hellesnes (2002) uttalelse om at ”forestillinga om at det som er normalt også er rett, presser seg på med suggestiv kraft”, er et utsagn som passer her. I et samfunn og en kultur der det normale ikke er noe gitt, kan man spørre seg om den samiske livsformen, kulturen og språket også blir sett på som noe galt - en forestilling som har rotfestet seg i hjelpesystemer som har mennesket beste som sitt ideal. Det rokker ved det normalitetsbegrepet som den politiske makten foretrekker – noe som rokker ved likhetens ”trygghet” i det norske samfunnet (Fugelli 2002).

Både ILO-konvensjonen og Sameloven som bygger på menneskerettighetene innebærer at alle mennesker er født frie og med samme menneskeverd og rettigheter. Når ansatte som er seg bevisst sin samiske tilhørighet ikke tør bryte tausheten og tale ut fra sitt ståsted og sin sannhet, er de med på å opprettholde et system som bygger på den rådende hierarkiske logikk. Det er en form for skjult rasisme,⁸ en form for ringeakt som er innebygd i de sosiale strukturer, og som uttrykkes med jevne mellomrom relasjonelt (jf kap 5,6 og 7). Over tid går det på identiteten og menneskeligheten løs. Det er derfor forståelig at mange samer ikke klarer å være i jobben over lengre tid. Belastningen blir for stor. I arbeidet gjør de sin ”plikt” og ikke mer. For å overleve i et system som ikke gir rom for andre kulturelle verdier og normer, ser normen ut å la være å si fra om at de har samer på avdelingen, og at de har andre hjelpebehov enn ikke-samer.

Hvordan skal de enkelte kommuner kunne oppfylle kriteriene om en likeverdig helse og sosialtjeneste for alle etniske grupper når ikke lovverket beskytter ansatte som tør å si fra om flerkulturelle brukere?

⁸ Her forstår jeg rasisme som noe symbolsk - som noe generelt og abstrakt. Gjennom sosialiseringen skapes det et reservoar av rasisme som kommer til uttrykk gjennom språket – blant annet hvordan ansatte snakker om og klassifiserer urfolk og minoritetsgrupper og stempler dem som annenrangs innbyggere. En videre utdyping av begrepet kan leses i artikkelen Anti-rasistisk perspektiv på sosialt arbeid (Qureshi 1997).

8.4. Metodologiske utfordringer ved min tilnærming

Ved å kombinere en innenfra og en utenforforståelse - samtidig og hver for seg, har jeg hatt en dobbelt blick på det studerte. I seg selv har denne tilnærmingen gitt meg både nærhet og distanse til feltet, analysen og skriveprosessen. Ved å se modellen samlet og hver for seg, ser jeg hvordan ansatte lar seg tvinge inn i en systembettinget rolletilpasning som ikke ivaretar de samiske brukernes liv, behov og identitet.

Idealet i samfunnsvitenskapen når det gjelder kvalitativ forskning er å balansere mellom nærhet og distanse (Repstad 1987). Hvordan har jeg klart denne balansen til feltet jeg har studert, og hvilke etiske utfordringer har jeg støtt på ved min tilnærming? Det å oppdage at min tilnærming og metode var anvendbar overfor andre grupper enn samer, fikk meg til innse at jeg var på sporet av en universell metode. Denne metoden hadde et annet utgangspunkt og perspektiv enn det som var vanlig innenfor samfunnsvitenskapen. Mitt utgangspunkt er motivert ut fra ønsket å se nærmere om helse- og sosialtjenesten styrker eller svekker samiske brukere. Da blir det lett å solidarisere seg så sterkt med de avmektige at en ikke klarer å se de privilegerte og mektige. De gjør at en ser og hører hva de underprivilegerte og avmektige uttaler, og er mindre mottakelig for hva de privilegerte og mektige sier og uttrykker. Sistnevnte gruppe utsettes også for press blant annet for å holde budsjettene innenfor de definerte rammer, og de etiske dilemmaer det medfører å ikke kunne ivareta alles behov innenfor de gitte rammer. Det kan ha ført til at undersøkelsen har fått en slagside til fordel for de underprivilegerte og avmektige.

Jeg har holdt på med denne rapporten siden 2001. På grunn av tiden det har tatt, har jeg hatt muligheten til å gå tilbake til informantene dersom noe har vært uklart. Det har korrigert og nyansert min forståelse, og gitt meg en unik mulighet til å gå i dybden på spørsmål som har vært ubesvart eller uklar.

Å gjøre feltarbeid innen sin egen kultur innebærer at en studerer en del av sin egen virkelighet (Wadel 1992). Betegnelsen "egen kultur" tilsier at noe vil være felles eller kjent. I møte med de samiske informantene vet jeg en del om vår felles historie, kultur og samenes minoritets-situasjon. Men som oftest er informantene tause som disse sider av livet i møte med helse- og sosialtjenesten. Det å forske på om helse- og sosialtjenesten styrker eller svekker samiske

brukere, er en form for feltarbeid i egen kultur. Ulempen kan være at jeg tar en del for gitt, og ikke lar være å stille de riktige og nødvendige spørsmål for å få tak i noe av det uttalte og tause hos de samiske informantene. På den annen side, ting som er kommet fram i studien er ikke noe som en forsker med et utenfrablakk ville ha spurt om. Arbeidet er gjort av en samisk forsker ved at jeg er eksplisitt for hva det innebærer å tørre ta fram min samiske tilhørighet, bakgrunn og de ressurser jeg har ervervet meg. Denne kunnskapen vil ikke ha vært tilgjengelig for en forsker med observatørstatus i et utenfraperspektiv. Ved å gjøre min bakgrunn, tilhørighet og ståsted eksplisitt, prøvde jeg å etterleve dyden om objektivitet i forskning.

En måte for å balansere mellom nærhet og distanse, har vært å snakke med brukere i tillegg til ansatte. På den måten har jeg fått fram hvordan en situasjon eller møte oppleves og tolkes forskjellig alt etter hvilket ståsted informantene har - som ansatt, bruker og som same, flerkulturell eller etnisk norsk. Det har også vært viktig å få fram begge parter perspektiver for at kunnskapen ideelt sett bør kunne vise til organiseringer som gjør det tilfredsstillende for alle parter.

8.4.1. Ethiske utfordringer

Det er et overordnet vitenskapelig ideal at forskning skal være mest mulig sannhetssøkende, objektiv og universell (Norges forskningsråd 1999). I dag innrømmer de fleste samfunnsforskerne at det innen vitenskapen ikke er mulig å være objektiv. Jeg har i denne rapporten redegjort hvordan mitt ståsted trekkes inn i forskningen, og styrer min måte å innhente data på, forstå og beskrive den. Jeg har forsøkt å reflektere over hvordan egne holdninger kan ha påvirket forskningsarbeidet.

Jeg har også prøvd å oppfylle idealet om å være mest mulig sannhetssøkende og universell. Det har jeg gjort ved å vise at min forskning ikke drives med det mål for øye å under- eller overprivilegere andre kulturer og etniske grupper. Min forskning representerer heller ikke en maktfaktor som hindrer livsglede og livsutfoldelse hos andre kulturer og etniske grupper. Mitt mål har vært å gi individet handlingsmuligheter samt peke på de strukturer og prosesser som hindrer livsglede og livsutfoldelse. Mitt eget liv og erfaring samt informantenes utsagn tilsier at et menneskerettighetsperspektiv er det basale utgangspunkt for hva som skaper likeverd

mellom mennesker. Å benekte denne sannhet, er å fornekte både mitt spesielle liv samt alle andre menneskers liv.

Informanter til samfunnsvitenskapelige undersøkelser har også krav på anonymitet, og de har krav på informasjon om hva som kommer ut av undersøkelsen. Min tidligere bakgrunn som sosialarbeider har gitt meg trening å snakke med folk på et dypere plan. Å tydeliggjøre mitt samiskfaglige ståsted, ”tvang” også informantene til å måtte ta stilling til hvem de var/er. Mange i det flerkulturelle Nord-Norge ønsker ikke å bli avslørt hvem de er - etnisk sett. Ved å gjøre min bakgrunn, tilhørighet og ståsted eksplisitt, turte mange både samer og ikke-samer å fortelle åpent om sin kulturelle og etniske tilhørighet. Forholdene er små, og de samiske informantene er få. Det kan gjøre det lett å gjenkjenne noen av de samiske informantene. For å oppfylle kravet om anonymisering, har jeg prøvd å ikke stedgi hvor de ansatte arbeider i kommunen.

For å gi informasjon om hva som kom ut av undersøkelsen, har jeg latt et utvalgt ansatte både samer og ikke-samer lese gjennom det skrevne. Dette for å komme med kommentarer og eventuelt vurdere om jeg har overholdt anonymiseringsidealet i fremstillingen av materialet.

9. Hvordan bidra til en helse- og sosialtjeneste i Tromsø kommune som styrker alle?

For å kunne bidra til en likeverdig helse- og sosialtjeneste for samiske brukere, må kommunene vite og ha bevissthet om at det finnes samer i kommunen, samt at den samiske dimensjonen hos personene uttrykkes på forskjellige måter. Det handler om en kultursensitiv tilnærming, hvor konteksten og brukernes livsverden står i sentrum, og at alle, uansett etnisitet, gis hjelp og omsorg som er individuelt tilpasset den enkelte (jf Lov om pasientrettigheter). For at samiske brukere skal få oppleve en likeverdig helse- og sosialtjeneste, innebærer det en helse- og sosialpolitikk som ikke bygger på den vanlige oppfatningen av likhet for loven hvor ingen skal oppnå fordeler med utgangspunkt i avstamning, kulturell bakgrunn og etnisk tilhørighet. Et slikt standpunkt tar utgangspunkt i den norske majoritetens ståsted, og i at alle har like forutsetninger når det gjelder å be om hjelp til udekkete behov. Et slikt utgangspunkt ender med at ikke-samer definerer samenes og andre etniske minoritetens krav om likeverd som særbehandling eller positiv diskriminering. Urfolks, eller samers, likeverdiskrav har ingenting med positiv særbehandling å gjøre. Et samfunn og en kultur skal forstås ut fra sine egne forutsetninger (Barth 1991), og ikke majoritetens forutsetninger og ståsted når likhet for loven defineres. **Slik det er nå, er likebehandling definert med utgangspunkt i en annen kultur, og av den grunn blitt til et negativt ladet ord, som bidrar til å forsinke, hindre og undergrave en sosialpolitikk som er skal bygge på ulikhet og likeverd.** Et system bygd på prinsippene om ulikhet og likeverd vil framheve den enkeltes rett til å uttrykke seg, sine behov og identitet, og vil styrke alle, uansett lokal og etnisk tilhørighet, kjønn, og alder. Dette er også et utgangspunkt som er nedfelt i menneskerettighetene (Utenriksdepartementet 2001).

En metode som er relevant å benytte for å legge til rette for ulikhet og likeverd, er en kultursensitiv metode. Denne metoden har sitt utspring fra antropologien, og handler om vår evne og vilje til å forstå den andres "briller". Denne metoden betraktes som:

”Læren om at ulike samfunn har sin egen kulturelle logikk, og at det ikke er mulig å forstå et enkelt samfunn uten å forstå logikken.”¹

¹ Eriksen, Thomas Hylland (1997): Flerkulturell forståelse (s 42).

Kulturrelativisme bygger på en kulturforståelse der en i utgangspunktet betrakter alle mennesker som like. Dette betyr at en må forsøke å forstå andre menneskers handlinger ut fra deres egen kulturelle bakgrunn, og ikke ut fra eget kulturelt ståsted. For de ansatte i helse- og sosialtjenesten handler det altså om å sette seg inn i den enkeltes livssituasjon, prøve å forstå han/henne ut fra deres virkelighetsforståelse. Denne kontekstualiseringen innebærer i korthet at man venter med å bedømme vedkommendes handlinger til man har satt seg inn i både de handledes situasjon og deres egne begrunnelser (Gullestad 1999).

Det innebærer *en kontekstuell* helse- og sosialtjeneste, hvor man utviser respekt for den sosiale og åndelige verden de samiske brukerne har med seg. Hovedfokus i kultursensitiv tilnærming er rettet mot å skape det ”det gode møtet” mellom bruker og hjelpe- og behandlingsapparat, uavhengig av kulturelt ståsted. Kulturforståelse og respekt for brukerens verden eller virkelighetsforståelse vil således være en bærebjelke i en kulturtilpasset helse- og sosialtjeneste. Kulturforståelse defineres i denne sammenheng som en analytisk forståelse og evne til å arbeide med kulturelle problemstillinger. Dette fordrer evne til innlevelse, fortolkning og formidling, samt at behandlere og hjelpepersonell både behersker språket og forstår den lokale kulturen. Dette stiller imidlertid ikke spesielle krav til kulturell **bakgrunn**, men til at kulturell **kompetanse** må betraktes som et tilleggskrav til de som skal ha sitt virke helse- og sosialtjenesten.

9.1. Tiltak som kan være med på å skape en likeverdig helse- og sosialtjeneste

9.1.1. Introduksjonskurs til alle nyansatte

Betydningen av samisk språk og kultur må inkludere alle ansatte. Det hersker det ingen tvil om, for alle ansatte vil komme i kontakt med samiske brukere. For å skape en kulturtilpasset helse og sosialtjeneste må alle nyansatte få tilbud om et introduksjonskurs i kulturforståelse. Dette kurset har mange kommuner erfaring med, blant annet Storfjord og Kåfjord. Temaene spenner vidt. Et viktig tema er innføring i historiske og kulturelle forhold i kommunen. Men også erfaringer og kunnskaper fra helse- og sosialtjenesten er viktige å presentere. Det er særlig den tause kunnskapen fra et brukerperspektiv som må formidles til alle nyansatte. Men

også relevant forskning fra helse og sosialtjenesten i samiske og flerkulturelle områder er viktig kunnskap å formidle. Dette introduksjonskurset må også stå i den kommunale opplæringsplanen (Tromsø kommune 2000-20004).

9.1.1. Flerkulturell kompetanse må oppgraderes

Samfunnet er i stadig endring, og omstillingen i arbeidslivet stiller arbeidstakerne overfor kravet om stadig å holde seg oppdatert. Skal Tromsø kommune oppfylle idealet om å være en læringsinstitusjon, er en vei å gå å oppgradere språk- og kulturkompetanse blant sine ansatte i helse- og sosialsektoren. Det bør tilbys et ekstra lønnstrinn for å kunne samisk språk. I tillegg bør det tilbys et ekstra lønnstrinn for å ha fullført kompetansegivende studier som vektlegger flerkulturell kompetanse. Her kan Tromsø kommune arrangere egne kompetansegivende kurs eller anbefale andre studier som finnes på markedet. Et slikt studium kan være semesteremne i samisk kulturkunnskap ved Universitetet i Tromsø som de må få dekt utgiftene på. Ved å øke kompetansen på dette område mener vi at den samiske befolkningen vil kunne få bedre behandling og like muligheter til kommunikasjon.

9.1.2. Tilby permisjon med lønn til ansatte på kurs i flerkulturell forståelse

Det finnes utallige kurs og seminarer som tilbys enten gjennom kommunens egen opplæringsplan eller av eksterne aktører. Mange kommuner i Troms kjører årlige kurs i flerkulturelle forståelse. Her bør ansatte i Tromsø kommune oppfordres til å delta ved å bli tilbudt lønn med permisjon samt dekning av utgifter i forbindelse med seminaret. Dette vil være et viktig stimuleringsiltak for å få opp den flerkulturelle kompetanse i Tromsø kommune.

9.1.3. En egen kompetansegruppe

Særlig utfordrende problematikk får penger til å opprette en tverrfaglig kompetanseteam. Her kan nevnes prosjektgruppa knyttet til problematikken seksuelle overgrep. En kulturalanalytisk kompetanse innenfor helse- og sosialtjenesten er forholdsvis nytt. I forhold til samisk

kulturforståelse har temaet vært arbeidet med over en lengre periode, og det er begynt å komme fagfolk som har kompetanse på feltet.

Ansatte med samisk tilhørighet trenger noen å spille ball med i Tromsø. Derfor bør det opprettes en kompetansegruppe i flerkulturell forståelse. Her bør Tromsø kommune kjøpe fri en ansatt som kan begynne å jobbe med å organisere en slik kompetansegruppe.

9.2. *Bruk av healere i rusbehandlingen*

Det er forskjell på å være norsk og samisk rusmisbruker - selv om flere av de ansatte ikke vil erkjenne det. En behandling som tar samiske rusmisbrukere på alvor, må være åpen for at det i behandlingen av dem også kan komme opp kollektive ting. Med kollektive ting menes erfaringer som personen har hatt som medlem av den samiske minoritetsgruppe. Det kan enten være som same hvor de har opplevd negative sanksjoner, eller de har bodd i miljøer hvor læstadianismen har stått sterkt. Det kan ha skapt samhold mellom folk, bygdelag og etniske grupper, men også bidratt til ekskludering i lokalsamfunnet. Selv om nye generasjoner samer av i dag ikke er personlige kristne, preger fortsatt læstadianske tro og livsform mange rusmisbrukere - både de som har vokst opp i et slikt miljø eller har besteforeldre og/eller foreldre som er læstadianere. En metode som ville kunne forløse noe av den kollektive smerte er bruken av healere i behandlingen. Påtar rusmisbrukeren seg samfunns offerrolle for å vise andre i familien og bygda på et "sjeleplan" hva de står for, vil bruk av healer i behandlingen kunne være med på å forløse noe av den kollektive smerten som mange er bærere av.

Fokus i behandlingen må likevel være på det personlige plan hvor individets behov og ønsker står i sentrum. Den må være preget av en dybdeforståelse som ivaretar både det fysiske, sjelelige og det åndelige. Derfor vil bruken av healere være et supplement i rusbehandlingen, og ikke den eneste behandlingen.

9.2.2. Arbeidstrening - et tilbud der sysselsetting og kommunikasjon går hånd i hånd

Som nevnt, hevder flere ansatte som jeg har snakket med, at i kulturer som har taushet som språk, trenger rusmisbrukerne arenaer der de kan lære å sette ord på sine følelser. I og med at det er mange skoletapere blant rusmisbrukerne, må de ha hjelp til å komme i et virke. Dette gjøres via arbeidstrening. I Tromsø kommune har de unge tilbud i arbeidstreningssgruppe (ATG) samt Tromsprodukt hvor ansatte tas inn på spesielle vilkår.

I kulturer som har taushet som språk, er det viktig å ha arenaer hvor brukerne får uttrykke seg. Her kan de sysselsette seg selv slik at de får form på hva de tenker og føler. Blant annet er dette viktig for å få ut aggresjon og sinne.

Rusmisbrukeren må selv få lov til å definere sine mål og tillates å forandre dem. Dette gir mange en ny erkjennelse, da de er vant med at behandlerne gjør det for dem. Det er slik den rådende hierarkiske praksis fungerer. Når de selv får definere sine mål, er det lettere å ta ansvar for sin egen rehabilitering/arbeidstrening. Tiden mange brukere får være på en arbeidsplass, er for kort. Noen rusmisbrukere trenger mye lengre tid til å komme seg ovenpå. Derfor må hver enkelt behandles individuelt, og ikke ut fra kriterier som er tilpasset en generell norsk majoritetsgruppe. Det må gå an å forlenge oppholdet på arbeidsstedet eller bedriften, uten at bedriften får avslag ut fra generelle regler om at midlene gis i et begrenset tidsrom. Saksbehandlerne bør kunne gjøre vedtak på individuelt grunnlag, da det ikke er alle som passer inn i et norsk virkelighetsbilde. De små bedriftene har begrensede midler til å engasjere vedkommende videre utover den ansettelsestida trygdekontoret har definert. Det blir ikke hjelp på egne premisser, men hjelp på premissene til de enkelte saksbehandlere på trygdekontoret som definerer hvor lenge en person trenger arbeidstrening.

9.3. En egnet boenhet/avdeling for beboere med samisk tilhørighet og bakgrunn

Dersom Tromsø vil være nytenkende i Norge, kan de få til en egnet boenhet for eldre samer. Dette tilbudet kan gjerne være innenfor eksisterende botilbud i Tromsø kommune hvor samisk språk, kultur og væremåte står sentralt, men det kan også være i et eget pleiehjem a la Lotte

pleiehjem i København (Arbeidsmiljø 6/2003). Det kan være et tilbud til eldre med samisk, kvensk eller læstadiansk bakgrunn. Avdelingen eller boligen må ha samisktalende ansatte, samt ansatte som har samisk kulturkompetanse i bunnen.

Et slikt botilbud vil også være et ledd i den demokratiseringsprosessen som staten Norge utøver ovenfor urfolk og etniske minoriteter, der de tilpasser tjenestetilbud til brukere med en annen kulturell og etnisk bakgrunn..

9.3.1. Et team av samisktalende frivillige på de ulike aldersinstitusjoner

Det er et stort behov for møteplasser for samisktalende – særlig når folk blir eldre. Selv om familie og slekt står sterkt i samiske miljøer, kan ikke mange i den yngre generasjon samisk. Derfor bør det opprettes et ambulere team av frivillige som reiser rundt på de ulike avdelinger og snakker samisk med de gamle. Kommunen kan ordne med at de får dekt reiseutgifter når de reiser rundt til de forskjellige sykehjem. Dette vil ikke bare styrke den enkelte eldre samer, men også vedkommendes livskvalitet.

9.4. Avsluttende kommentar

Jeg begynte denne rapporten med å vise til hvordan Tromsø kommune ønsker å fremstå som en arktisk, antirasistisk, same- og innvandrervennlig by. Skal Tromsø kommune gjøre noe mer enn å leve på illusjonen om å være en slik by, må også helse- og sosialtjenesten bidra til å styrke alle, slik at brukere med samisk tilhørighet og bakgrunn ikke skal oppleve behandlingen, rehabiliteringen og omsorgen som vold på sjelen. Inntil videre får de leve på illusjonen om Tromsø som en flerkulturell by, en påstand som er gjentatt så mange ganger at den politiske og administrative ledelse antakelig er begynt å tro på det selv?

Og er denne illusjonen om en likestilt og likeverdig kommune for alle, er den største hindringen for at det konkret gjøres noe for samiske brukeres forskjellige hjelpebehov?

Litteraturliste

- Andersen Svanhild 1997 *Ressurskamp og møter med offentlige instanser*, Hovedoppgave i sosialantropologi, Institutt for sosialantropologi, Det samfunnsvitenskapelige fakultet: Universitetet i Tromsø.
- Aubert, Wilhelm (1978): *Den samiske befolkning i Nord-Norge*, SSB skrifter, nr.107
- Barbo, Thorvald (2001): *Disiplinerende mobbende systemer*. FOU-arbeid. Høgskolen i Finnmark, Alta
- Barth, Fredrik (1991): *Andres liv- og vårt eget*. Universitetsforlaget, Oslo
- Berger, Peter/Luckman Thomas (1966): *Den samfunnsskapede virkelighet*. U-forlaget, Oslo
- Bjørklund, Ivar (1985): *Fjordfolket i Kvænangen*. Universitetsforlaget, Oslo
- Bongo, Berit (2002): *Hva er en "bærer"?* Belysning om en måte å forstå psykiske lidelser på. Hovedoppgave i helsefag, sykepleiefaglig retning. Universitetet i Tromsø, Avd. for sykepleie og helsefag.
- Bourdieu, Pierre (1991): *Den kritiske ettertanke*. Grunnlag for samfunnsanalyse. Det norske samlaget, Oslo
- Bratrein, H (1992): *Karlsøy og Helgøy Bygdebok*. Folkeliv-Næringsliv og Samfunnsliv. Bind III, Fra 1860 til 1925. Karlsøy kommune, Hansnes
- Burden Jenny (1994): *Health – An Holistic Approach in Aboriginal Australia*. Edited by Bourke, Bourke and Edwards. An Introductory Reader in Aboriginal Studies. University of Queensland
- Edwardsen, Edmund (1996): *Den gjenstridige almue: skole og levebrød i et nord-norsk kystsamfunn ca 1850-1900*. Solum, Oslo
- Eidheim, Harald (1971): *Aspects of Lappish minority situations*. Universitetsforlaget, Oslo
- Eikjok, Jorunn (1989): *Samiske kvinner og menn mellom to verdener*. Samiske kvinner og mannsidentitet i endring. Hovedoppgave i samfunnsvitenskap. Universitetet i Tromsø
- Eriksen, Thomas Hylland (1997): *Flerkulturell forståelse*. Tano Aschehoug, Otta
- Foss, Nina (2000): "Vi får vel evaluere oss framover". Sluttrapport Prosjekt psykiatri og rusomsorg i Øksnes kommune. Et 3-årig utviklingsprosjekt på brukernes premisser 1997-1999, Tromsø
- Freire, Paulo (1972): *Pedagogikk for fortrykta*. Gummessons, Stockholm
- Fugelli Per (2002): "Dagens psykiatri lider av sosial fobi" Intervju med Per Fugelli. *Psykopp Nytt*. En møteplass for pasienter, pårørende og fagfolk. Nr. 4, desember
- Gjesvik, Kalle (2001): "For mye tabu om samer og rus" *Embla* nr. 7.
- Goffman, E (1992): *Vårt rollespill til daglig*. En studie av hverdagslivets dramatik. Pax forlag A/S, Oslo
- Gullestad, Marianne (1999): "Det norske sett med nye øyne" i Mjøen/Slaattelid (red) *Det norske samfunnet*, verdier og oppseding og offentlig mening, Aschehoug, Oslo
- Hansen, Anne Helen: Notat: *Tromsø trenger en eldreoverlege*. 12.mars 2004.
- Hansen, Lars Ivar (2000): *Astafjord bygdebok*. Historie II. Lavangen kommune
- Hastrup, K (1992): *Det antropologiske prosjekt - om forbløffelse*. Gyldendalske Boghandel, nordisk Forlag A/S, København.

- Hedlund Marianne/Moe, Anne (2000): "De forstår ikke hva som er viktig for oss" Helsetjenester og sørsamer. *NTF-rapport nr.2*. Nord-Trøndelags forskning, Steinskjer Hellesnes, Jon (2002): *Maska bak andletet*. Om væremåtar, ideologi og filosofisk antropologi. Samlaget. Oslo.
- Henriksen, Anni (1997): *Kvenunger - det hellige og det profane samspillet*. Hovedoppgave i sosialantropologi, Universitetet i Tromsø, Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Tromsø
- Henriksen, Jan Erik (1999): "På Lavvotur- om nettverkstradisjoner i det samiske samfunn" i *Nordisk Sosialt arbeid* nr.1, 19. årgang, Universitetsforlaget, Oslo
- Høgmo, Asle (1986): Det tredje alternativ. Barns læring av identitetsforvaltning i samisk-norske samfunn preget av identitetsskifte. *Tidsskrift for samfunnsforskning* nr.2, U-forlaget, Oslo
- Høgmo, Asle (1998): *Fremmed i det norske hus*. Innvandreres møte med bygdesamfunn, småby og storby. Ad Notam, Gyldendal, Oslo
- Jensen, Eivind Bråstad (1991): *Fra fornorskningsspolitikk mot kulturelt mangfold*. Nordkalottforlaget, Stonglandseidet
- Johansen, Tove (1996): *Forholdet mellom politikk og religion i et sjøsamisk område fra 1920-1970*. Hovedoppgave i historie, institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø
- Johnsen, Gordon (1967): *Fra angst til trygghet*. Vårt Lands forlag, Oslo
- Kannick, Lisbet (1997): *Omsorg – til glede eller bekymring?* Rapport fra en studie av innvandrerkvinneres omsorgsansvar for eldre slektninger. Norsk Folkehjelp, Oslo
- Kemi, Ristin (2000): *Barndom, nåtid og fremtid*. Voksne forteller om sin oppvekst i en rusmisbruker familie. Hovedoppgave ved Institutt for sosialt arbeid NTNU. Trondheim
- Kristiansen, M (2004): *Rusmiljøet i Hammerfest*. Fordypningsoppgave 3.studieår, sosionomutdannelsen, Høgskolen i Finnmark, Alta
- Kuperus, Klaaspeter (2001): *Kartlegging av behovet for tilrettelagte helse- og sosialtjenester for det samiske folket på Helgeland*. Sijti Jarng, Hattfjelldal
- Kvermo, Siv (1999): *North Norwegian adolescents in a multiethnic context*. Doktoravhandling. Department of Child and Adolescent Psychiatry, Universitetet i Tromsø. Det medisinske fakultet, Tromsø
- Larsen, Svein/Saglie,Jo (1996): Alcohol Use in Saami and Non-Samis areas in Northern Norway. *European Addiction Research* 2:78-82, Basel, Sveits
- Løchen, Yngvar (1993): *Fortolkende fantasi*. Bokserien De blå bøker. U-forlaget, Oslo
- Manker, Ernst/Vorren Ørnulf (1976): *Samekulturen*: en kulturhistorisk oversikt. 2 utgave. U-forlaget, Oslo
- Mathisen Stein (2000): "Folkemedisinen i Nord-Norge: kulturelt felleskap og etniske skiller" i *Samisk folkemedisin i dagens Norge* Altern/Minde (red). Rapport fra seminar i regi av institutt for sosiologi og senter for samiske studier Tromsø 26-27 november.
- Mathisen/ Tømmervik (1996): *Romsa*. Samisk kultur i Tromsø-området. Repport fra samisk markering under Tromsø bys 200 års jubileum juni 1994. KEVI PRO DA/RSS-NSR, Tromsdalen
- May, Rollo (1983): *Kjærlighet og vilje*. Adventura, 2. opplag, Oslo.
- Midtbøe, Øyvind (1973): *Eilert Sund og samene*. Trondheim: forlaget Sami varas, Norges Samemisjon.
- Minde, Gunn Tove (1995): "Å, vi klare oss". En sosiologisk undersøkelse av behov og etterspørsel etter offentlige velferdsordninger hos eldre samer i en flerkulturell

- kommune. Hovedoppgave i sosialpolitikk, institutt for sosiologi, Universitetet i Tromsø.
- Minde, G.T.(1999): "I begynnelsen var livet" i *Globale kyster*. Liv i endring-kjønn i endring Gerrard/Balsvik (red) Kvinnforsk skriftserie nr.1
- Minde, G.T.(2004): Kritiske perspektiver på institusjonstjenesten i boka *Hjelp i kontekst*, Praksis, refleksjon og forskning. Tronvoll, Moe og Henriksen (red). Idut forlag, Porsanger
- Minde, Gunn-Tove (2005): "Samisk alderdom - å leve i spenningsfeltet mellom samisk og norsk virkelighet". Doktorgradsavhandling i sosialpolitikk/sosiologi, Universitetet i Tromsø, Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Institutt for sosiologi. Under arbeid
- Moe, Anne/Tronvoll, Inger Marie (2004): Kunnskapsutvikling gjennom refleksjon – hva har vi lært av artiklene? I boka *Hjelp i kontekst*, Praksis, refleksjon og forskning. Tronvoll, moe og Henriksen (red). Idut forlag, Porsanger
- Myklebost, Kari (2004): Rock, terylene og tuperte høysåter. Muntlige fortellinger fra Tromsøs ungdomsmiljø i boka *Kulturmøter*. Norsk lokalhistorisk institutt. Oslo
- Nergård, Jens Ivar (1994): *Det skjulte Nord-Norge*. Ad Notam Gyldendal
- Nyhus, Anne (2003): Det personlige motet. Fagartikkel yrkesetikk. *Embla* nr. 4.
- Nymo, Randi (2003): "Har løst til å kle på sæ kofte, men tør ikkje og vil ikkje" En studie av fornorskning, identitet og kropp i markebygdene i Ofoten og Sør-Troms. Avd. for sykepleie og helsefag, Universitetet i Tromsø
- Ohnstad, Anbjørg (2002): *Den gode samtalen*. 2.utgave. Det norske samlaget, Oslo
- Olsen T./Eide A.K.(1999): "Med en klype salt" -håndtering av helse og identitet i en flerkulturell sammenheng. *NF-rapport* nr.9. Bodø: Nordlandsforskning
- Poleszynski, Dag Viljen (1998): *Skolemedisin & alternativ medisin – konkurranse eller samarbeid*. Avhandling for dr. philos. Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Tromsø.
- Repstad, Pål (1987): *Mellom nærhet og distanse*. Universitetsforlagets Metodebibliotek, Oslo
- Rossvær, Viggo (1989): Fiskarkvinneaksjonen på Sørøya- innenfra- og utenfraforståelse. *Albatross* nr.1, Veidnesklubben
- Saus, Merete (1998):Kontekstuell barnevern. Lokalsamfunnet som klient i barnevernet i Eidheim/Stordahl (red): *Kulturmøte og terapi i Sapmi*. Davvi Girji, Karasjok
- Slettebø, Tor (2000): "Empoverment som tilnærming i sosialt arbeid". Art. i *Embla* nr. 2.
- Spein, Anna Rita (2003) Alkoholvaner blant nordnorsk, samisk og kvensk ungdom i Nord-Norge i *Ung i Sapmi*. Samisk helseforskning, Institutt for samfunnsmedisin, Det medisinske fakultet, Universitetet i Tromsø
- Sørensen, Bjørg Aase/Grimsmo, Asbjørn (2001): *Varme og kalde konflikter i det nye arbeidslivet*. Tiden, Oslo
- Tengelsen, Lisbeth (1998): *Eros og Kaos- sosiologiske analyser av intelligens*. Hovedoppgave i sosiologi, SV-fakultetet, Universitetet i Tromsø.
- Tjelmeland, Halvard (1996): *Tromsø gjennom 10 000 år*. Fra byfolk og bona til Tromsøværing. 1945-1996. Utgitt av Tromsø kommune.
- Trium, Eli M. (2001): *Samisk sykdomsforståelse*. Avsluttende eksamen i sykepleiefaget. Høgskolen i Tromsø, avd. for helsefag, Tromsø
- Wadel, Cato (1992): *Feltarbeid i egen kultur*. Seek forlag, Flekkefjord.

Wahl, Åse/Ekeberg, Tom Roland (2000): *Treet*. Ei bok om autisme, uforstand og forvandling. Yggdrasil forlag, Tønsberg.

Wood, Daryl S. (1999): Inuit and Non-Inuit Alcohol Consumption in the Baffin Region NWT, Canada in *International Journal of Circumpolar Health* nr. 58

Qureshi, Naushad (1997): Antirasistisk sosialt arbeid. Art. i *Embla* nr. 2.

Offentlige utredninger

NOU 1995:6 Plan for helse og sosialtjenester til den samiske befolkning i Norge

Sosial- og helsedepartementet (1999): Mangfold og likeverd. Regjeringens handlingsplan for helse- og sosialtjenester til den samiske befolkning i Norge

NOU 1999:13 Kvinner helse i Norge

Sosial- og helsedepartementet: Lov om pasientrettigheter. Rundskriv I-60,

Sosialdepartementet: Lov om sosiale tjenester m.v. Rundskriv I/1/93

Utenriksdepartementet: Menneskerettigheter 2001. Årsrapport om norsk innsats for menneskerettighetene.

Stortingsmelding nr. 7. Om Sametingets virksomhet 1999

Norges forskningsråd (1999): Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, juss og humaniora. Oslo

Storfjord kommune. Storfjordmodellen. Kulturforståelse i samhandling med samiske og kvenske rusmisbrukere. Pågående prosjekt.

Tromsø kommune: Rusbildet i Tromsø mars 2000. Vedlegg til rusmiddelpolitisk handlingsplan 2000- 2004

Tromsø kommune: Psykiatriplan for Tromsø kommune 1999-2002

Tromsø kommune: Psykiatriplan for Tromsø kommune 2002- 2006.

Tromsø kommune: Plan for 2011. Kommuneplan for Tromsø. Vedtatt i august 1999

Tromsø kommune: Opplæringsplanen for perioden 2000-2004. HeSa-avdelingen, Tromsø kommune

Romssa Sami Searvi - NSR/Tromsø sameforening: Forprosjektet "Tromsø som internasjonal urfolksby". Tromsø 12.april 2002

Internett

<http://venus.gan.no/tromso/index.db2?id=3350&nyhetsarkiv=&dosok=>. Om samisk historie i Tromsø område

www.bedrekommune.no

Tidsskriftartikler og avisartikler

"Plekehjem i særklasse" Arbeidsmiljø nr. 6, oktober 2003

"Egne aldershjem for muslimer" Verdens Gang 7.8. 2000

"Også samene krever egne aldershjem for samene" Verden Gang 8.8.2000.

"Egne aldershjem for muslimer" Aftenposten 3.8, 2000,

"Aldershjem for eldre samer i Tromsø" Tromsø 29.8 2000

"Egne boenheter for eldre med samisk bakgrunn" Tromsø 15. 5. 2000

"Margrethe i velkjent positur" Tromsø 6.8.2002

"Ender i retten" Tromsø 7.6. 2003

"Endelig et eget hjem" Tromsø 16.7. 2004

"Mobbing på arbeidsplassen" Altaposten 4.mai 2004

"Feilaktig stemplet i sju år" Dagbladet 27.7.2004

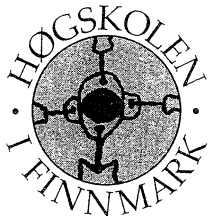
"De valgte å si fra. Var det verdt det?" Dagbladet Magasinet. 19.2 2005

"Tromsø – en urfolksby?" Nordlys 9.7.2005

Annet

Innslag om aldershjem til eldre hjelpetrequende innvandrere. NRK og TV2, 2.8, 2000,
Innslag om skoletaperne og hvor mange av disse som er rusmisbrukere. Dagsrevyen 5.11.
2002
"Om samiske alkoholikere" Fra programmet samisk synsvinkel NRK1 1.4. 2003

VEDLEGG

En kartlegging av helse- og sosialtjenesten i Tromsø kommune - om den styrker eller svekker samiske pasienters/klienters forskjellige hjelpebehov

Samisk er her forstått i en utvidet betydning - også personer som er norsktalende, men som definerer seg som samer.

For å integrere flerkulturell forståelse med vekt på samiske forhold (NOU 95:6, handlingsplanen Mangfold og likeverd), er målet å integrere det samiske perspektiv i det allerede etablerte helse- og sosialtilbudet. I den forbindelse har undertegnede fått midler av Sametinget for å systematisere de erfaringer ansatte i helse- og sosialetaten i Tromsø kommune har gjort seg i møte med samiske pasienter/klienter.

Kartleggingen er knyttet til hvordan du som ansatt møter samiske pasienter/klienters forskjellige hjelpebehov. Hva forstår du med begrepet samisk? Har du kunnskaper og erfaringer om samiske pasienter/klienters forskjellige hjelpebehov, og hvordan klarer du å imøtekomme disse? Er vilkårene slik at du (som ansatt) kan møte de samiske brukerne på deres premisser? Disse erfaringene er viktige for å styrke den framtidige tjenesten til samiske brukere.

Min tese er at mye av psykiske og sosiale (og alkohol) problemer mange sliter med, har sin bakgrunn i en skjult samisk identitet.

For å få utført denne kartlegging, er jeg avhengig av at du som jobber i helse- og sosialetaten i Tromsø kommune, lar meg få snakke med deg omkring disse tema.

Jeg har taushetsplikt, og opplysningene som fremkommer i undersøkelsen vil ikke bli knyttet til deg.

På forhånd takk!

Vennlig hilsen
Gunn-Tove Minde
Forsker, Høgskolen i Finnmark

Intervjuguide (mine resultater har som mål å styrke tjenesten til samiske brukere)

Personalialia

1. Navn.....
2. Alder.....
3. Hvor jobber du.....
4. Yrke/stilling.....
5. Hvor lenge har du jobbet i Tromsø kommune.....
6. Hvor kommer du fra.....

Språk

- 1) Behersker du det samiske språket muntlig og/eller skriftlig
- 2) Hvis ja, eller bare litt, kan du føre en samtale med samiske brukere på samisk
- 3) Har du opplevd situasjoner de språkvansker har ført til at du opplevde situasjonen som vanskelig
- 4) Har du opplevd situasjoner der du tror at din bruker har opplevd situasjonen som vanskelig
- 5) Føler du at du kunne ha gjort en bedre jobb, dersom du hadde behersket samisk
- 6) I din jobbsituasjon, hvor stort behov har du for å øke din kompetanse i samisk språk

Rammebetingelser

- 1) Er det mulig innenfor de rammer /det handlingsrom du har til disposisjon, å ta hensyn til brukerens kulturelle bakgrunn
- 2) Har du noen gang følt at trange rammer/mangel på handlingsrom har bidratt til at du ikke har fått gitt den hjelpa som brukeren egentlig har hatt behov for?
- 3) Har du noen gang følt innerst inne at det har blitt ulik behandling av samer i forhold til kulturelle og språklige barrierer.

Kunnskap om samisk kultur

1. Hva forstår du med begrepet "samisk"
2. Har du kunnskap om samisk kultur
3. Har du noen gang vært i situasjoner i f.m. utførelsen av jobben der mangel på kunnskap om samisk kultur har gjort at du har opplevd ting som vanskelig
- 4) Har du noen gang vært i situasjoner i f.m. utførelsen av jobben der mangel på kunnskap om samisk kultur har gjort at din bruker har opplevd ting som vanskelig
- 5) Mener du at du kunne gjort en bedre jobb med mer kunnskap om samisk kultur

6) Hvilke kunnskapsbehov mener du selv at du har når det gjelder samisk kultur

Det kulturelle møtet

1. Opplevde du gjensidige kommunikasjonsproblemer i møtet med den/de samiske brukerne (ulik virkelighetsoppfatning)

2. Har du følt at din eventuelle mangel på kunnskaper om samisk kultur, har forårsaket vanskelige situasjoner

3. For de som har kunnskaper om samisk kultur- på hvilken måte bidro dine kunnskaper om samisk kultur til en god relasjon (god samhandlingsklime)

4. For de som behersker samisk språk. Hvordan bidro din beherskelse av samisk språk til en god relasjon (god samarbeidsklime).

Seminar i samisk kulturforståelse i helse- og sosialsektoren

Tid: Onsdag, 19.mars 2003
Sted: Lakselvbukt Grendehus
Kl. 0930-1500

Program

0800---- Buss fra Tromsø

0930-0945: Åpning v/ prosjektleder for Samisk språkprosjekt i Ullsfjord, Emily Pope Bjørsmo

0945-1030: Brynly Ballari, prosjektleder og tidligere sosialsjef i Tromsø kommune:
"Håndtering av kulturforskjeller i helse- og sosialsektoren i Tromsø kommune"

1030-1015: Pause

1015-1045: Gunn-Tove Minde, forsker Høyskolen i Finnmark: *"Kartlegging av helse- og sosialtjenesten i Tromsø kommune."*

1045-1130: Spørsmål og debatt

1130-1230: Lunsj

1230-1315: Nils Ivar Sætermo, avdelingsleder for psykiatrisk faggruppe, Tromsø kommune. *"Brukere med samisk bakgrunn"*

1315-1330: Pause

1330-1415: Anni Henriksen, sykepleier og antropolog, Sosiale og religiøse ressurser i Nord-Norge, *"Når det vondet kan leses bort"*

1415-1445: Spørsmål og debatt

1445-1500: Oppsummering

1500-----: Bussavgang til Tromsø

